

UDK 808.1+881.09(05)

ISSN 0350-6894

SLAVISTIČNA REVIJA

ČASOPIS ZA JEZIKOSLOVJE IN LITERARNE VEDE
JOURNAL FOR LINGUISTICS AND LITERARY SCIENCES

SRL 1992
1

IZDAJA – ISSUED BY: SLAVISTIČNO DRUŠTVO SLOVENIJE

SRL	LETNIK 40	ŠT. 1	STR. 1-142	LJUBLJANA	JAN.–MAR.1992
-----	-----------	-------	------------	-----------	---------------

VSEBINA

ANDREJ ROZMAN, <i>Viktor Smolej — osemdesetletnik</i>	3
RAZPRAVE	
JOŽE TOPORIŠIČ, Tipološka oznaka (sodobnega) slovenskega knjižnega jezika	5
ZORAN MILUTINOVIĆ, Šta je legendarno u <i>Legendi o svetom Čeu</i>	19
PAVLE MERKŪ, Prispevek k mikrotoponomastiki tržaške okolice	31
MARKO JUVAN, Pesmi v stereofoniji: skica za medbesedilne figure	43
RADO L. LENČEK, Na sledi tvorjenk s predpono <i>vi-</i> v slovenskih narečjih	61
MIHA JAVORNIK, M. A. Bulgakov — umetnost in zgodovina, fiktivno ali realno	79
TOMO KOROŠEC, Skupni sporočanjski krog v poročevalstvu	103
OCENE — ZAPISKI — POROČILA — GRADIVO	
MARC L. GREENBERG, Nov pregled sosednjega hrvaškega narečja	117
PAVLE MERKŪ, Kraški <i>j < l'</i> pred polovico XVI. stoletja	120
ANDREJ ROZMAN, Bibliografija Viktorja Smoleja (Ob osemdesetletnici)	123

CONTENTS

ANDREJ ROZMAN, <i>Viktor Smolej — Celebrating his Eightieth Birthday</i>	3
STUDIES	
JOŽE TOPORIŠIČ, Typological Characterization of (Contemporary) Literary Slovene Language	5
ZORAN MILUTINOVIĆ, What is Legendary in the <i>Legenda o svetom Čeu</i>	19
PAVLE MERKŪ, A Contribution to the Microtoponomastics of the Vicinity of Trst (Trieste)	31
MARKO JUVAN, Poems in Stereophony: A Sketch for Intertextual Figures	43
RADO L. LENČEK, On the trail of the <i>vi-</i> prefix compounds in the Slovene dialects	61
MIHA JAVORNIK, M. A. Bulgakov — Art and History, Fiction or Reality	79
TOMO KOROŠEC, The Common Communication Circuit in Reporting	103
REVIEWS — NOTES — REPORTS — MATERIALS	
MARC L. GREENBERG, A New Survey of the Neighboring Croatian Dialect	117
PAVLE MERKŪ, Kraško <i>j < l'</i> before the mid XVI th century	120
ANDREJ ROZMAN, A Bibliography of Viktor Smolej (On the Occasion of His Eightieth Birthday)	123

Uredniški odbor – Editorial Board: France Bernik, Varja Cvetko-Orešnik, Aleksandra Derganc, Miran Hladnik (tehnični urednik – Technical Editor), Tomo Korošec, Janko Kos, Boris Paternu (glavni urednik za književne vede – Editor in Chief for Literary Sciences), Aleksander Skaza, Jože Toporišič (glavni urednik za jezikoslovje – Editor in Chief for Linguistics), Franc Zadravec (odgovorni urednik – Executive Editor).

Časopisni svet – Advisory Council: Mirek Čejka (Brno), Zdzisław Darasz (Katowice), Gerhard Giesemann (Gießen), Franc Jakopin (Ljubljana), Rado L. Lenček (New York), Juraj Martinović (Sarajevo), Klaus Detlef Olof (Celovec), Marija Pirjevec (Trst), Jože Pogačnik (Maribor), Erich Prunč (Gradec), Adam E. Suprun (Minsk), Tone Šifrer (predsednik – President).

Naslov uredništva – Address: Slavistična revija, Aškerčeva 12/II, 61000 Ljubljana, Slovenija.

Žiroračun pri Slavističnem društvu Slovenije: 50100-678-45265 (za SR). Naročnina velja do odpovedi. Odpovedi le ob koncu leta. Cena letnika za posameznike 900 SLT, za študente 600 SLT, za inštitucije 1000 SLT, za knjigarne 1080 SLT (minus 25-odstotni rabat). – Price of yearly subscription for foreign countries 32 USA \$.

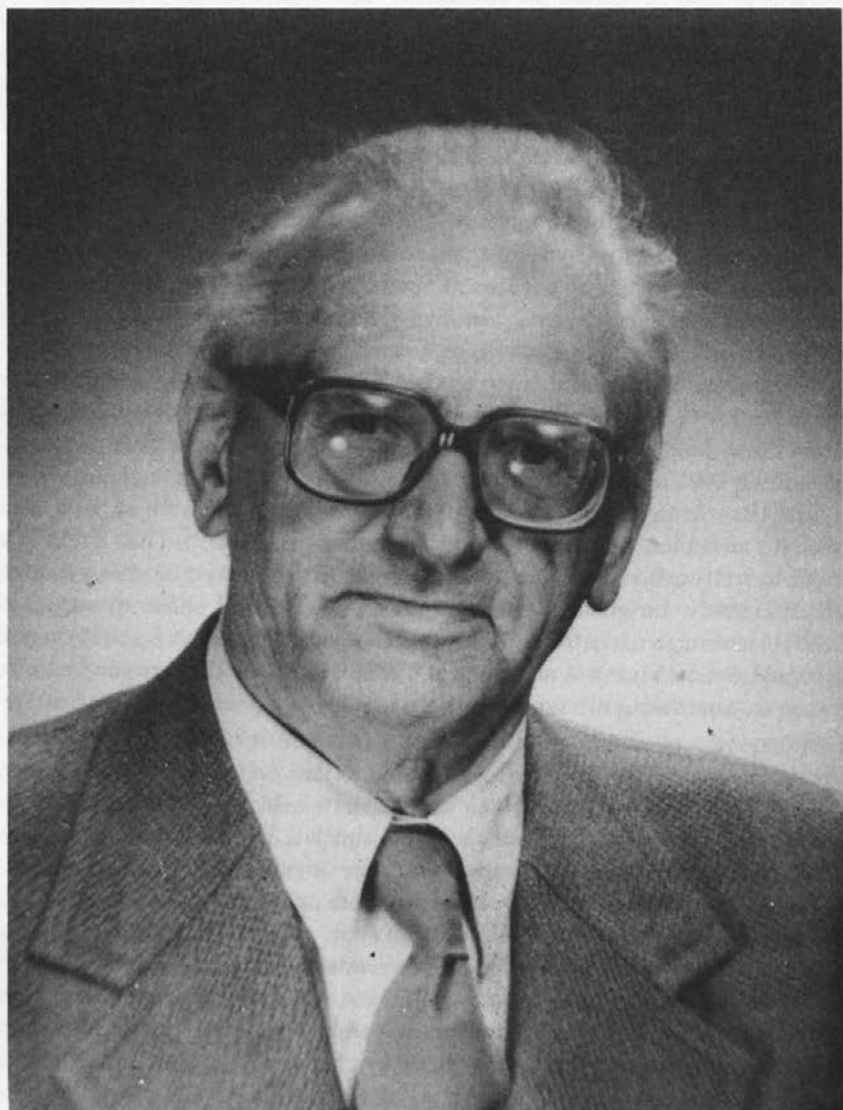
Postavil – Typeset by: Makalu, Ljubljana.

Natisnil – Printed by: Tiskarna Dan, Ljubljana.

Naklada – Circulation: 1170 izvodov – 1170 copies.

ISSN 0350-6894

*Literarnemu zgodovinarju
in prevajalcu
Viktorju Smoleju
ob njegovi osemdesetletnici*

999600527

Nihil est annis velocius. V tem dolgem trenutku se je zgodilo veliko: Prvačina, 15. 9. 1910 — rojstvo v hiši finančnega stražnika Franca in Marije, r. Kersnik; otroška leta preživlja v različnih krajih (v Trnovem pri Ilirski Bistrici, Kanalu ob Soči in Kranjski Gori, kjer konča osnovno šolo; doma se sreča s knjigami Mohorjeve družbe in postane njen ud; v Šentvidu nad Ljubljano obiskuje gimnazijo in maturira na klasični gimnaziji v Ljubljani; na filozofski fakulteti v Ljubljani leta 1933 diplomira iz jugoslovanske književnosti in srbohrvaškega jezika; Bratislava 1933/34: postdiplomsko izpopolnjevanje; Ljubljana od 1934 do 1936: služba v uredništvu Mohorjeve družbe in Mladike; Murska Sobota od 1936 do 1939 suplent na gimnaziji; Maribor od 1939 do 1941: profesor na gimnaziji in učiteljišču, njegov ravnatelj je dr. Franc Sušnik; druga svetovna vojna: zapori in izselitev v Srbijo; vrnitev in brezposelnost do odhoda v partizane; zapori v Trstu od 3. marca do 26. junija 1943, od koder ga izpustijo na posredovanje slovaškega poslanika pri Sveti stolici Karola Sidorja; po kapitulaciji Italije odide v partizane: urednik pri Slovenskem poročevalcu, referent za srednje šole pri Upravni komisiji za osvobojeno ozemlje, nekaj časa v XIV. diviziji, leta 1944 je spet v uredništvo Slovenskega poročevalca, kjer ureja kulturno rubriko, od septembra 1944 do maja 1945 vodi oddelek za srednje šole pri SNOS; od osvoboditve do septembra 1947 je uslužbenec pri ministrstvu za prosveto in kulturo, leta 1945 podpiše dekret o ustanovitvi gimnazije na Ravnah na Koroškem; septembra 1947 postane lektor za slovaški jezik na filozofski fakulteti, od leta 1962 je predavatelj za slovaški jezik, od leta 1964 predava tudi metodiko slovenskega jezika; za svoje delo je odlikovan z redom zaslug za ljudstvo s srebrno zvezdo (1947 in 1963), s kolajno univerze v Bratislavi za širjenje slovaške kulture (posebno književnosti) v zamejstvu (1964), z nagrado Zveze češkoslovaških pisateljev (1966), s češkoslovaškim odlikovanjem za prevajalsko dejavnost (1968) in Hvezdoslavovo nagrado SSR (1972); leta 1976 se upokoji in še nekaj časa brezplačno predava slovaščino; postopno izgubljanje vida, operacija hrbtenice in privezanost na posteljo . . .

Leto 1933 je pomenilo prelomnico v življenju našega jubilanta. Izpopolnjevanje na univerzi v Bratislavi je trajno začrtalo njegovo ustvarjalno pot. Mladega diplomanta je Slovaška povsem prevzela. Med študenti je tu našel mnogo prijateljev, ki so mu stali ob strani tudi v najtežjih trenutkih življenja, bili so mu svetovalci pri prevajalskem in znanstvenem delu. Omenimo vsaj nekatere: dr. Jozef Ambruš, dr. Jozef Kosorín, Dr. Vilo Kovár, dr. Ján Stanislav, dr. Milan Píšut, duhovnik in prevajalec iz slovenščine Anton Kmeč, Koloman Geraldini, Vojtěch Měrka, dr. Vítězslav Hečko idr. Na Svoradu, v študentskem internatu, je nastajal program za slovensko-slovaško kulturno sodelovanje. Izpod Smolejevega peresa so začela prihajati poglobljena pričevanja o Slovaški, njenem kulturnem in političnem utripu. Hkrati je v slovaških revijah *Kultúra*, *Prameň* in *Elán* spregovoril slovaškim izobražencem o slovenski stvarnosti. Časopisnim poročilom, kritikam in potopisom so se pridružili prevodi iz slovaške književnosti. Pred vojno je Viktor Smolej izdal prevod romana Martina Kukučina *Hiša v bregu* in dramo Ivana Stodole *Svetopolk*. Sledili so prevodi pomembnih slovaških književnikov Janka Jesenskega, Petra Jilemnickega, Ľuda Ondrejova, Františka Hečka, Vladimírja Mináča, Františka Švantnerja, Ľuda Zúbka, Alfonza Bednárja idr. Ob slovaški književnosti so Smoleja privlačile tudi druge slovanske književnosti. Prevajal je še iz lužiške srbščine, ruščine in češčine (Julius Fučík, Jan Drda, Eduard Bass, Marie Majerová, Jan Neruda, Jarmila Glazarová, Karel Josef Beneš, František Kožík, Václav Husa).

Kot predavatelj slovaškega jezika je jubilant položil temelje slovenski slovakistiki. O tem pričajo številni članki o slovaški književnosti. Raziskoval je tudi slovensko-slovaške literarne stike. Sodeloval je pri izdajanju knjig za slovaško manjšino v Vojvodini. Svoje bogato delo na področju slovakistike je zaključil s Slovaško-slovenskim slovarjem (1976) in Slovensko-slovaškim slovarjem (1983).

Neocenjeno je Smolejevo literarnozgodovinsko delo. V krog njegovega zanimanja sodijo ustvarjalci iz slovenske literarne preteklosti Fran Ksaver Meško, Janko Kersnik, Matija Valjavec. S posebno zavzetostjo se je posvetil zbiranju gradiva in študiju slovenske literature med vojno. Svoja odkritja je strnil v knjigi Slovstvo v letih vojne 1941–1945, ki jo je izdala Matica slovenska leta 1971 kot VII. knjigo Zgodovine slovenskega slovstva. Izdal je Izbrana dela Ivana Roba (1965). Literarnemu dogajanju med vojno je Viktor Smolej posvetil več člankov in razprav, ki jih je objavljajal v Slavistični reviji ter v Jeziku in slovstvu.

S posebno zavzetostjo je jubilant uredil, s podrobnimi opombami, komentarji in sklepno besedo opremil Izbrano delo Frana Ksaverja Meška. Napisati je nameraval tudi monografijo o pisatelju, vendar dela ni dokončal.

Kot leksikograf je sodeloval Smolej pri Enciklopediji Jugoslavije, Slovenskem biografskem leksikonu in Enciklopediji Slovenije. Uredil je Slovenski dramski leksikon I in II v letih 1961/62 z nadrobnimi podatki o slovenskih dramatikih, prevajalcih, dramaturgih, igralcih, režiserjih, scenografih idr. Ta leksikon je bil model za obsežnejši Slovenski gledališki leksikon, ki je v treh knjigah izšel leta 1972. Vanj je avtor vključil tudi podatke o filmskih ustvarjalcih.

Vzporedno s Smolejevim prevajalskim in znanstvenim delom je tekla njegova pedagoška dejavnost, ki jo je opravljal z enako gorečnostjo in prizadevnostjo. V zadnjih vojnih letih je sodeloval pri organizaciji slovenskega šolstva na osvobojenem ozemlju, o čemer je napisal nekaj obsežnejših člankov in študij. Po vojni je svoje delo nadaljeval kot uslužbenec ministrstva za prosveto. Sodeloval je pri pripravi učnih načrtov za slovenski jezik in književnost za srednje šole in gimnazije. Veliko truda je vložil v pripravo beril in srbohrvaških jezikovnih vadnic. Izobraženci treh dolin Mežiške, Dravske in Mislinjske — se s hvaležnostjo spominjamo njegovega deleža pri ustanovitvi ravenske gimnazije, ki je mnogim dijakom odprla vrata v visokošolski študij.

V tem jubilejnim članku seveda nismo omenili vsega, kar je slavljeneč napisal, natančnejši seznam prinaša njegova bibliografija.

Zaokroženo je skoraj šestdesetletno ustvarjalno delo. Vanj je vtakano mnogo znanja, truda in preudarnosti.

Andrej Rozman
Filozofska fakulteta, Ljubljana

TIPOLOŠKA OZNAKA (SODOBNEGA) SLOVENSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA

Komisija za slovanske knjižne jezike pri Mednarodnem slavističnem komiteju za svetovni slavistični kongres leta 1993 načrtuje knjigo z naslovom *Karakteristika sodobnih slovanskih knjižnih jezikov*. V tem okviru so tudi v oznaki slovenskega knjižnega jezika upoštevani naslednji (za vse jezike skupni) vidiki: 1. razvoj teorije knjižnega jezika (s tipologijo slovanskih knjižnih jezikov), 2. oznaka našega knjižnega jezika sploh in glede na pripadnost k tipu po razvojnih obdobjih, 3. oznaka našega sodobnega jezika posebej, to pa njegove teorije zadnjih 50 do 60 let, njegove socialne zvrstnosti, norme in predpisa, funkcijske zvrstnosti ter razvojnih potekov in teženj.

For the International Slavic Congress in 1993, the Commission for Slavic Literary Languages of the International Slavic Committee is planning a book entitled *The Character of Contemporary Slavic Literary Languages*. In this framework, the characterization of the Slovene Literary Language includes the following points of view (which are common to all languages): 1. The development of the theory of literary language (with the typology of Slavic literary languages), 2. The characterization of our literary language in general and according to its typological place in historic development, 3. The characterization of our contemporary language in particular, i.e. its theory in the last 50–60 years, its social registers, normativity and codification, functional styles, and developmental currents and trends.

I. 1 Razvoj teorije knjižnega jezika

Slovenski knjižni jezik obstaja od l. 1550, ko sta bili v slovenščini natisnjeni prvi dve knjigi (avtor Primož Trubar, 1508–1586). Trubar, ki je pred 1550 bil dolgoleten pridigar v slovenščini, je knjižni jezik pojmoval kot pisani jezik dotedanje središčne govorne pridigarske norme (kolikor jo je pač obvladal). Na podlagi nemške pisave je priredil slovenski črkopis, katerega značilnost je bil dvočrkijski zapis šumevcev *č, ž, š*, sicer pa nerazločevanje po zvonečnosti sičniških in šumevskih trajnikov, nerazločevanje navadnih in mehkih *l* in *n*, tudi nerazločevanje samoglasnikov *i* in *u* od ustreznih zvočnikov *j* in *v*. Prav tako pisno ni ločil ozkih in širokih *e* in *o* in ne polglasnika.

Glasovni sistem knjižnega jezika mu je sicer obsegal 8 samoglasnikov (*i u, e o, ε ɔ, a ə*), 8 zvočnikov (*m, n ŋ, l l', r, v j*) in 14 nezvočnikov (*p b, t d, s z, š ž, k g; f c č h*), torej skupaj 30 fonemov (kot 31. fonem je deloma nastopal jat). Pisava tudi ni premogla znamenj za prozodična sredstva (kolikost, naglašenost, mesto naglasa, tonemskost).

Prvotno slovensko glasoslovje (*i u, ě, e o, a, e o, ə* + navedeni soglasniki) je imelo podobo dolenjško obarvane osrednje slovenščine s sledovi vokalne harmonije kot prvih znakov samoglasniškega upada osrednje slovenščine: *mōž, nōsim, būg, óknu — mé(i)stu, divíca, sĕn — pĕr*). Naglasni oblikoslovni tipi so bili kot še sedaj v ohranjalni doljenščini, le deloma drugačni (npr. *bogŭm*, sedaj *bôgom*).

Za Trubarja ni obstajalo vprašanje izbire med domačim in prevzetim v besedju in skladnji (zlasti za táko iz nemščine) — take dvojnice je celo izkoriščal za stilne namene (*milost inu gnada*) — a se je včasih tudi sam potrudil za domače ustreznice tujejezičnemu (*zakrament > svetinja*). Nekritično je prevzemal iz izročila npr. tudi določni člen pri samostalnikih (*fkufi to besedo tiga fuetiga pifma*). — Sicer je Trubar ustvaril obilico besedilnih

tipov, vse do visoko polemičnih, poleg pretežno nevezane besede pa je gojil tudi vezano za katehitične potrebe (kakor skoraj vsi naši reformacijski pisci).

Že v prvem (1550–1615) obdobju slovenskega knjižnega jezika je Trubar doživel kritiko svoje teorije knjižnega jezika, ko je najprej Sebastijan K r e l j (1538–1569) glede pisave zagovarjal dosledno ločevanje po zvonečnosti tudi pri [s]-[z] in [š]-[ž], pa med [u] in [v], bil za zaznamovanje jata (é) in polglasnika (krativec nad črko za ustrezni samoglasnik, npr. è), za ločevanje navadnih in mehkih *l* in *n*, pa predloga od take začetne črke (*v'roke* — *vfaki*, *vei*; *k' hudimu* — *kateri*; *s' Vero, steim* — *sdai*, *spomiflili*; *v' pismo* — *vgnati*, *vfrezhi*; *shnimi* — *pàr njih*; *rasmifhliaio*, *volia*, *Lüdi*). Ločil je celo trdi in mehki č, močno je pregnal tudi črko *y* (piše ga včasih le na koncu besede (*vzhafy*, *fy*, *mey*, *ky* 'kje')). Bil je tudi proti nemčevanju in spremenil je še oblikoglasje določenih tipov, tako da piše npr. *bog*, *sato*, *tako*, *delo*, pa *ravnò*, *kakòr*, *katero*, *vredno* — *inu*, *na prudai*, *pruti*, *bilu*, *preminenu*, *bulfhi*. Sorodni slovanski jezik na jugu mu je bil pač v pisavi in besedju zgled, Trubarju pa negativni zgled v pisavi Čehi in Bežjaki.

Jurij D a l m a t i n (okoli 1547 do 1589) in Adam B o h o r i č (rojen v 2. ali 3. deset., umrl po 1598) sta med tema stališčema iskala srednjo pot, vendar bližje Krelju kakor Trubarju zlasti v pisavi, ne pa v oblikoglasju (kjer sta odpravljala le generacijske in pokrajinske značilnosti Trubarja).

Za Kreljem puristom je šel Tomaž H r e n (1560–1630) v protireformaciji. Dalmatin je prevedel celotno sveto pismo (1584), Bohorič pa (istega leta) napisal slovnico mladega knjižnega jezika. Odlomki evangelijev in pisem iz Dalmatinovega prevoda sv. pisma so dalje živeli v Hrenovih Evangelijih inu listuvih (1612, 1672, 1730 in dalje do srede 18. stol.) in tako ob sv. pismu, ki mu je bilo v protireformaciji prizaneseno, da ni bilo sežgano, ohranjali normo reformacijskih piscev.

V 17. stoletju poreformacijsko-protireformacijske dobe in v prvi polovici 19. stol. je za teorijo knjižnega jezika odločilna dilema odrajanje novejšega jezikovnega razvoja slovenščine sploh (razviti moderni samoglasniški upad, t. i. moderna vokalna redukcija) in prehod trdega *l* na koncu besede in pred soglasnikom v *u*, hkrati pa v glavnem gorenjski izgovor ustvarjalcev besedil. Skušali so pisati po izročilu, hkrati pa izgovarjati po načelu dežele (Schönleben 1672: *Scribamus more gentis, loquamur more regionis*).

Kot ponazorilo zlasti pisanja in oblikoglasja našega knjižnega jezika iz časa 1557 do 1800 (po Kopitarjevi slovnici, prilogi, 1808/1809):

1557	<i>glijh taku</i>	<i>vinu</i>	<i>meifta</i>	<i>vidil</i>	<i>ie shal</i>	<i>Pergudilu</i>	<i>ole</i>
1567	<i>dobrò, bulfhi</i>	<i>pismo</i>	<i>méftu</i>	<i>fijati</i>	<i>edan</i>	<i>prinese</i>	
1578	<i>rauno tako</i>	<i>ravno</i>	<i>mestu</i>	<i>videl</i>	<i>ie shal</i>	<i>priftopiushi</i>	<i>oliem</i>
1582	<i>Glih taku</i>	<i>uinu</i>	<i>meiftu</i>	<i>uidil</i>	<i>ie shal</i>	<i>Pergudilu</i>	<i>olie</i>
1584	<i>Raunu taku</i>	<i>ravnu</i>	<i>meiftu</i>	<i>vidil</i>	<i>je shàl</i>	<i>Pèrmerilu</i>	<i>ojla</i>
1612	<i>Ravnu taku</i>	<i>ravnu</i>	<i>meiftu</i>	<i>vidil</i>	<i>je shàl</i>	<i>Pèrmerilu</i>	<i>ojla</i>
1672	<i>Ravnu taku</i>	<i>tuiftu</i>	<i>mestu</i>	<i>vidil</i>	<i>je shàl</i>	<i>Pèrmerilu</i>	<i>ojla</i>
1730	<i>Ravnu taku</i>	<i>taiftu</i>	<i>mestu</i>	<i>vidil</i>	<i>ie shal</i>	<i>Permerilu</i>	<i>ojla</i>
1772	<i>Lih toku</i>	<i>taifttega</i>	<i>mesta</i>	<i>videl</i>	<i>je shov</i>	<i>Permirelu</i>	<i>ojle</i>
1784	<i>Ravnu taku</i>	<i>tá</i>	<i>kraj</i>	<i>vidil</i>	<i>je shàl</i>	<i>Permerilu</i>	<i>ólja</i>
1800	<i>Ravnu takú</i>	<i>tó</i>	<i>mestu</i>	<i>vidil</i>	<i>je shàl</i>	<i>Pèrmerilu</i>	<i>ólja</i>

1557	<i>fo ga ifslekli</i>	<i>knemu</i>
1578	<i>fo ga flekli</i>	<i>kniemu</i>
1582	<i>So ga ifslekli</i>	<i>knemu</i>
1584	<i>fo ga flejkli</i>	<i>njemu</i>
1612	<i>ga flejkli</i>	<i>k'njemu</i>
1672	<i>fo ga fléjkli</i>	<i>k'njemu</i>
1730	<i>fo ga flekli</i>	<i>k'njemu</i>
1772	<i>fo njega slekli</i>	<i>k'njemu</i>
1784	<i>fo ga flejkli</i>	<i>njega</i>
1800	<i>fo ga sléjkli</i>	<i>njemu</i>

1557	<i>ifname dua deffetaka, ta da timu Oshteriu, inu praui knemu</i>
1578	<i>ie vsel dua Denaria, ie nie dal temu Oshtiriu, inu ie rekal kniemu</i>
1582	<i>ifname dua Deffetaka, ta da timu Osteriu, inu pravi knemu</i>
1584	<i>je vunkaj vsel dva denarja, inu je nje dal timu Ofhterju, inu je rékal k'njemu</i>
1612	<i>je vunkaj vsél dva dènarja, inu je nje dal timu Ofhterju, inu je rékal k'njemu</i>
1672	<i>je vunkaj vsél dva dènarja, inu je nje dal timu Ofhterju, inu je rékal njému</i>
1730	<i>je vunkaj vsel dva denárja, inu je nje dal timú Ofhterju, inu je rekàl k'njemu</i>
1772	<i>je vonkaj ufel dva dnarja, njeh je temu gospodarju dal, inu je k'njemu rekuv</i>
1784	<i>je on dva dènarja vùn vsel, inu jih je dal ofhterju, inu je djal</i>
1800	<i>je on dva dènarja vùn vsel, inu jih je dál ofhterju, inu je djal</i>

Ti primeri nam kažejo, da so se pogledi na knjižni jezik deloma razhajali v naslednjem: 1. V pisavi Trubarja spodrineta Krelj in Dalmatin, proti koncu te dobe pa reformatorsko nastopi Pohlin. 2. V pravopisu kot odrazu glasovnega sistema se prav tako uveljavlja Krelj, npr. v zaznamovanju *nj*, deloma *lj* (*olja*, *pelal*), v glavnem ostaja ⟨l⟩ za trdi *l* (izjemoma je *fhov*), po Trubarju se v glavnem piše nezložni predlog skupaj z ustrežno besedo, vendar kmalu ločen z opuščajem. 3. Oblikoglasne premene so razen za Krelja (Juričiča) redke, še najbolj se izgublja ⟨ei⟩ za jat. 4. Oblikoglasni odmik od Trubarja pri predponah (*ifslekli* — *flekli*); 5. Oblikoslovje v bistvu ni spremenjeno, nemško vplivana vezljivost se deloma odpravlja (*reči k D* — *reči D*), zanimiva stvar je odprava prihodnjika s *hočem* (*hočo/hočem plačati* — *bom povernil*). 6. V skladnji se počasi odpravljajo germanizmi (z občasnim spovračanjem k *njemu*), predvsem pri členu (*v to Ofhtario* — *v O . . .*), toda skoraj ves čas je živo *je nje dal timu Ofhterju*, šele 1784 jih je *dal ofhterju*, čeprav Kopitar (Slovnica) že za Krelja omenja pravilno rabo, t. i. konjunktivni zaimek. Zlasti težko se odpravlja glasovna oblika imenovalnika osebnih zaimkov in naglasna namesto ničte; v nekaterih položajih se sicer naslonske oblike rabijo ves čas (*so ga slekli*), v drugih pa komaj. 7. Pri morfematiiki ima Trubar še *izname*, že 1678 pa se zamenja z *vzel*, nato pa se opisuje z *vunkaj vzeti* (prim. še *proč vleči*, *vun gredoč*, *proč šel*); *tuistu* se zamenja s *tu*; prim. še *karkuli > kaj kuli*. 8. Besedje je nekoliko različno že slovensko, npr. *pergudilu* — *permerulu*; prevzete besede se kar zamenjujejo z domačimi: *lglih taku* — *ravnu taku*, *Ošterije* — *stanovanje* (zadnje sicer le enkrat), *špendati* — *stratiti*, *vundati/vondati*.

Zavest o potrebi odmikanja nemškemu (pri Hrenu sploh tujskemu) jezikovnemu vplivu je živa že pri Krelju, potem pa zlasti pri o. Hipolitu, ki je odvisnost slovenskega knjižnega jezika od nemščine razlagal prav družbenostno, ko v uvodu k svojemu slovarju (1711) meni:

»Torej je slovenski jezik (lingua Slavonica), ki mu drugi pravijo ilirski, izviren (originalis), dognan (perfecta), ne brez ličnih (genuinis) lastnih pomenov, ki jih preprosto ljudstvo prav dobro (optime)

razume. Da pa v knjigah pogosto izgubi svojo popolnost, menim, je pravi vzrok v tem, ker znajo mladi pridigarji poleg maternega jezika več drugih, so pa poučevani le v nemškem jeziku in tega, kakor je navada v Avstriji, tudi po vsej vojvodini Kranjski največ in skoraj edinega uporabljajo v ljudskih šolah, gimnazijah, posvetovalnicah, na sodiščih, pri obravnava in v pisanju. Zato — ko morajo slovensko govoriti — če takoj nimajo pri roki domače besede, le-to pri tej priči izberajo iz nemščine, ker jo znajo poleg materinščine, in često delajo prav smešne stavke.¹

V drugi polovici 18. stol. je v 60. in 70. letih imel vodilno vlogo o. Marko P o h l i n (1735–1801). Normi knjižnega jezika je iskal opore v živi ljudski govornici svojega časa v Ljubljani (moderna samoglasniški upad), jo je pa hotel uravnati razumsko tam, kjer je navadni ljudski govorec nekako šel mimo enotnega sestava (racionalizem). Torej jezik mesta, sodoben, a sistemsko (oz. »sistemsko«) spopolnjen. K racionalizmu slovnicearjev po Pohlinu prim. Kopitar (Slovnica 1808/09, XLVI) h Kumerdeju:

»/C/elo Kumerdej se marsikdaj da zavajati ljubezni do sistema: slovnica pa je analitično zgodovinsko poročilo o določenem jeziku; dejstva tu odločajo, ne umovanja (Räsonnements).«

Jezik pri Pohlinu služi tudi necerkveni umetnosti. Pohlin je spoznal slovenski knjižni samoglasniški sestav (8 fonemov), skušal pa je tudi vrniti prvotno glasovno vrednost črki s (tj. [s], za [z] pa je namenil črko ⟨f⟩ (razen pred t). Do Kopitarja se je prijel njegov repkov e ⟨e⟩ za ozki e.

Zlasti Ožbalt Gutsman (1727–1790) je pri pisavi opozarjal na večjo potrebo spoštovanja dotlejšnjega pisnega izročila in Jernej Kopitar (1780–1844) mu je v tem sledil (vsaj glede glasovne vrednosti črk s in f). V glavnem modernizirano obliko protestantskega knjižnega jezika, približano gorenjski narečni podstavi, je prinesel katoliški prevod sv. pisma (Jurij Japelj, Blaž Kumerdej, Jožef Škrinar) 1784–1804. Kopitar je vendar imel do njega kritičen odnos (zlasti v opombah pri zaimkih, v njegovi Slovnici npr. str. 283–284, 286, 288, 289–290, že prej na str. 55).

Naslednja faza v razvoju teorije našega knjižnega jezika je kopitarjanska.

Predvsem je Kopitar mnenja, da naj knjižni jezik temelji na naravni, ne od drugega jezika premočno vplivani vsakdanji govornici, in to je pri nas pomenilo govornico podeželja nasproti govornici na pol ponemčenega mesta. Na str. XXXVII svoje Slovnice piše:

»/P/isatelji so morda bili te vere, da mora jezik glavnega mesta biti knjižni jezik (ta stavek pa pri Slovanih lahko toliko manj velja, ker so meščani večinoma Neslovani); od tod v naših nekaj knjigah skoz in skoz dolensko narečje, ki mu lahko gre prednost samo v etimološkem pogledu pred bolj izbrušenim gorenjskim.«

In na drugem mestu (54):

»Naj se mi ne ugovarja, da se v mestih vendar govori tudi kranjščina! Saj to je ravno, nad čimer tožimo: Trubarjevi *leben, lebati, shpisha, mordane, shtrytati, hudobo trybati, jeft fem shazan sa mertviga, fershmaati, punt* (Bund), *Gospod je vunakj vlekel* (ausgezogen) *s' nashimi vojfkami, doli jemle, gori jemle, zajhen, shenkinga, poberi se tjakaj, vunkaj klizati* (ausrufen), *gvant, flegar, Rihtar, shpendia, folk*, itd. itn. so take cvetke iz mestne kranjščine /.../ ta mestna žlobudravščina (latovščina) /.../«

¹Moji prevodi.

Ali še (55):

»Tako je npr. naš novi prevod biblije (od 1784) precej prost Trubarjevih nepotrebnih, prav po načinu meščanov samo iz udobja (če pristno kranjska beseda ni takoj prišla na misel) uporabljanih in med podeželskim ljudstvom niti ne poznanih posameznih nemških besed; toda koliko vsega so revizorji pri drugi izdaji novega testameta še imeli popraviti — in koliko tega še ostaja za tretjo, slovnično-kritično revizijo.«

Podeželski človek ima po Kopitarju zdiferencirano jezikovno zavest:

»Kranjskemu kmetu razlika med njegovim jezikom doma in jezikom nemčujočega pridigarja ni ostala prikrita. V pivskih družinjah (Trinkgelagen) goslače ali prosjaške virtuoze družbe pogosto prosijo, da svojim govorniškimi spretnostim (Wohredenheit) dajo blesteti v pridigi o kazni. Pri tem je zabavno (possierlich) videti, kako govornik svojo pristno kranjščino popusti, da bi kot višji stil posnel jezik navadnega pridigarja.«

Druga važna stvar pri Kopitarju je, da se knjižni jezik glede samoglasnikov opira na gorenjščino, ne na dolenjščino: torej *mesto*, *most*, ne *mejstu*, *must*, dolenjščino (neizrecno) trpi za soglasnike (pač zaradi večje etimološkosti). Glasoslovno bi se bil Kopitar lahko naslonil na ljubljansčino, ki jo je vendar tako dobro označil kot prehodno govorico med obema osrednjima narečjema (XXXVII):

»V Ljubljani se govori bolj dolensko, vendar brez zatezanja, ker glavno mesto leži ravno na ločnici obeh glavnih narečij.«

Že iz tega se vidi, da Kopitar ni stal na togem stališču »Piši, kakor govoriš« (prim. pisavo *pisal*, *rekel*), ki ga ima »drugače seveda za čudovit temeljni zakon« (179–180). Vedel je (npr. s Paglavcem, 122), da se govori (konkretno tu naglašuje) na različnih krajih različno, pa je vseeno pripomnil (122–123):

»Ampak so primeri, ko se vse partes regionis /deli področja/ ujemajo, npr. *dobim* /.../ nihče ne govori *dóbm* /.../«

Kopitar se je zavedal, da mora biti oblikoglasje knjižnega jezika nadvse podrobno obdelano in je to v svoji Slovnici tudi dosegel: komaj Metelko (1825) se lahko meri z njim, in sicer tudi prozodično (kolikost, mesto naglase — ne pa tudi tonemskost, mimo katere oba hodita) in glasovno (ozka in široka *e* in *o* — manj polglasnik).

Kopitar se je potegoval še za načelo Kolikor glasov (= fonemov), toliko enojnih črk (torej brez veččrkij in diakritičnih znamenj), kar je prineslo pisne nemire (dajničica, metelčica, gajjica), katerih končni rezultat pa ni bilo dosledno izvedeno načelo en fonem ena črka: (122):

»Načela pisne umetnosti, kakor sploh vsake umetnosti, niso malenkosti (minutiae), saj morajo temeljni zakoni biti trdni in zanesljivi.«

Pri tem je ločil »elementarni« (glas — črka) in slovnični (morfonemski) pravopis. — Sicer je, kot znano, pobuda za reforme črkopisa izhajala od Popoviča.

In zadnje: Kopitar je imel trden protinemčevalni program v smislu odpravljanja vsega od tod po nepotrebnem prevzetega: z leti je ta njegova akcija povsem uspela. Da bi se to zgodilo, si je želel poleg slovnice zlasti slovarja in stolice za slovenščino za bogoslovce, da bi potem prek slovensko jezikovno šolanih zajel vse bogastvo slovenščine, jezika, ki mu je bil nad vse drag (XLVII):

»Ko bi bila kranjščina skrita v kakem kotu, kakor je zgoraj rekel Dalmatin, bi jo le lahko pustili, da bi se zmešala z mogočnejšimi sosedami in se končno izgubila: ker pa je stara in morebiti najbolj pretanjena (trdot rešena) veja tako daleč razširjenega slovanskega jezika, bi je vendar bilo škoda!«

Da se to neljubo prek mešanja s sosedami (zlasti z nemščino) ne bi zgodilo, je priporočal slovenskim piscem (56):

»Pogostejši stik naših kranjskih pisateljev s podeželskim človekom, izbiro latinsko pisanih del za prevajanje namesto nemških, čtivo v takih slovanskih narečjih, ki o nemščini ne morejo vedeti ničesar, popoln, toda kritičen in predvsem zanesljiv slovar, in — namesto vsega tega, stalno stolico kranjskega jezika na teologiji.«

S tem je Kopitar preuredil slovenski osrednji knjižni jezik v dokončno moderno obliko, v jezik Prešerna, ki bo na začetku 50. let doživel le še t. i. novooblikarsko modifikacijo, da bo kranjski jezik postal vseslovenski (izvzet le od 1715 obstoječi prekmurski knjižni jezik).

Druga polovica 19. stoletja

Dotedanji osrednji slovenski knjižni jezik postane vseslovenski (z omenjeno izjemo Prekmurja) s sprejemom nekaterih oblikoglasnih korekcij kranjske norme na podlagi koroških in štajerskih posebnosti (in delnega ozira na etimologijo). S tem je vseslovenski postal oficialno, v to smer pa je šlo že prizadevanje Kopitarja, ki je svojo slovnico uveljavljal za Kranjsko, Koroško in Štajersko, Franc Metelko pa jo je (na Jarnikov predlog) tudi že imenoval slovensko (slovenisch) »v kraljestvu Ilirije in v sosednjih pokrajinah«. Za vse to področje postane slovenski knjižni jezik funkcijsko uradovavno (državni zakonik), politično in šolskoizobraževalno, publicistično in raziskovalno sredstvo, med izobraženstvom tudi praktičnosporazumevalno. V te namene je imel posebno velik porast strokovnega izrazja, zelo močno takó, da je izraze jemal (tudi prek potreb) iz sorodnih slovanskih jezikov, predvsem iz srbohrvaščine in češčine. Celó na umentnostnem področju je prevladala težnja, razvijati slovenski knjižni jezik v smeri k »vseslovanščini«, zato so ga delali bolj »slovanskega« ne le s tem, da so iz slovanskih jezikov (vključno s staro cerkveno slovanščino) uvajali sredstva, ki niso bila iz inventarja slovenskega knjižnega jezika od 16. stol. sem ali iz ljudskega jezika, temveč da so zanemarjali slovenizme in s tem večali razliko med knjižnim jezikom in vsakdanjim živim govorom najširših slovenskih plasti.

Temu nenaravnemu početju so se upirali z ene strani bolj konservativni pisci (npr. Stritar), odločilno pa Stanislav Škrabec, ki se je (deloma ob pomoči tudi F. Miklošiča) upiral tej denaturalizaciji (razbistvenjenju) slovenskega jezika sploh in oddaljevanju od žive kranjske podlage še posebej. Prav v tem času je prišla v zavest realna podoba slovenskega knjižnega glasoslovja (Škrabec), vključno z besedno prozodijo (Valjavec, Škrabec, Pleteršnik), tej ustrezajoči slovenski pravopis, v zacetku pa tudi slovensko oblikoslovje (vključno s prozodično sestavino) (Škrabec) in v kritičnih prispevkih S. Škrabca tudi slovenska skladnja: vse v bistvu na nivoju, višjem od srednješolske »znanosti«, kakor ga je predstavljala Janežičeva, kasneje Janežič-Sketova Slovenska slovnica, v veliki meri odražajoča nemir slovanske in t. i. vseslovenske nesistemske orientacije knjižnega jezika po l. 1848. Končno je v tem času dozorel tudi slovenski t. i. škofa Wolfa slovar, v dvojezični podobi: Matej Cigale je l. 1860 izdal Deutsch-slovenisches Wörterbuch, Ljubljana, I. del

XIV + 984, II. 984–2012 str. (od str. 1984 z dodatki: Moške in ženske imena (1984–1987), Spisek nekaterih zgodovinskih imen (1988–1989), Spisek nekaterih zemljepisnih imen (1989–2012)), Maks Pleteršnik pa Slovensko-nemški slovar, I 1894 — XVI + 883, II 1895, 978 + IX str.

V predmuru je opustitev slovenščine (vsaj za višje namene) v korist ilirščine, kakor jo je razumel Ljudevit Gaj, pri nas zagovarjal zlasti Stanko Vraz (pobijal pa F. Prešeren), v narodnem obdobju v korist vseslovanščine oz. hrvaščine (čemur se je poleg drugih najodločneje upiral S. Škrabec, in sicer tudi tedaj, ko je šlo »le« za njeno preureditev na podlagi t. i. staroslovenščine, tj. stare cerkvene slovanščine (Levstik zlasti): »Staroslovenščina le imej svoje pravice; naši zato ne jemljimo njenih.«).

Prva polovica 20. stoletja

V teoriji slovenskega knjižnega jezika prve polovice 20. stol. so v ospredju boji za znanstveno slovenistično gledanje na vprašanja slovenskega knjižnega jezika in za prodor tega gledanja. Teorijo za to so nudila predvsem dela S. Škrabca, uveljavitelj teh idej pa je bil predvsem A. Breznik. Zunanjo podobo je to prizadevanje dobilo zlasti v bojih za uveljavitev Levčevega Slovenskega pravopisa (Škrabec, K. Štrekelj), predpisovalen pa je bil v tem Breznik (Slovenska slovnica 1916, 1921, 1924, 1934; Slovenski pravopis 1920 — predpriprava v Breznikovi razpravi o slovenskem pisanju v drugi polovici 19. stol.), 1935 (tokrat skupaj s Franom Ramovšem). Težišče urejanega je bila z ene strani izrazna stran jezika (pravopisna, pravorečna, oblikoslovnaglasna — zadnja je prodirala v 30. letih tudi v srednjo šolo), z druge pa besedijskonormativna, zlasti v smislu purizma (predvsem nasproti iz srbohrvaščine prevzetim besedam).

Skozi vse to obdobje pa se vrši tudi boj za individualnost slovenskega knjižnega jezika. Neposredno pred prvo svetovno vojno proti novoilircem (zlasti spopad med Ilešičem in I. Cankarjem), v 30. letih pa proti t. i. jugoslovenarjem (najvidnejši bojevnik za slovensko stvar je publicist J. Vidmar, na področju literature pa literarni zgodovinar I. Prijatelj; na jezikoslovnem F. Ramovš s poudarjanjem individualnosti slovenskega jezika, izoblikovane v zgodovinskem razvoju že davnih stoletij). V bistvu tudi temu namenu služijo Breznikove osvetlitve zgodovinskega razvoja slovenskega knjižnega jezika in besedišča slovarjev. Iz teh opazovanj je rasla zavest zvrstne razčlenjenosti tako slovenskega ljudskega jezika v številna narečja kakor tudi knjižnega v polnofunkcijskost, od Breznika živo prikazano zlasti glede umetnostne in publicistične funkcijske zvrsti, manj strokovne. Vsaj v okviru jezikoslovnega izrazja je opazna ločenost na tradicionalno slovenskost (Škrabec, Breznik, v glavnem tudi Nahtigal, Breznikovi učenci) in t. i. mednarodnost (Ramovš, njegovi učenci). Prikazani jezikoslovni smeri slovenskega jezikoslovja se nekako upira J. Glonar, ki pa ima malo smisla za izrazno stran jezika (zlasti tudi naglasno), a se edini trudi za slovar (enojezični razlagalni) knjižnega jezika tega časa.

Druga polovica 20. stoletja

Preostalih 45 let 20. stol. je v znamenju najprej socialističnega (komunističnega) družbenega prevrata na začetku 40. let. Ta je spremenil zlasti družbeno, še posebej družbenopolitično izrazje, zaradi ideološkega nasilja t. i. znanstvenega marksističnega pogleda na svet in forsiranja ljudskim predstavam neustreznih in neaktualnih vrednot realnega socializma (bratstvo in enotnost, mednarodna solidarnost, narodna protiindividualnost, »nevezanost«,

forsiranje jezikovnokulturno najštevilnejšega v večnarodnih državah) pa je širil tudi besedno in izražalno zakrivanje in neiskrenost oz. sploh sporočevalno laž ali potuhnjenost v mnogih zadevah javnega življenja in resničnih družbenih koristi in potreb.

Na knjižnojezikovnem področju se je to kazalo zlasti v t. i. odpiranju slovenskega jezika v to socialistično mednarodnost, v nekritičnem prevzemanju jezikovnih prvin (zlasti besedja in skladnje) od drugod, zlasti pa od vodilnega bratskega jezika; v stilistični razpuščenosti, v kritiki obrambnih prizadevanj individualnosti slovenskega knjižnega jezika in prizadevanj za rabo normiranih sredstev knjižnega jezika (tudi v smislu stilne in druge zaznamovanosti), ne nazadnje v boju proti jezikoslovju, ki mu je slovenstvo nenadomestljiva vrednota (prim. boji ob Slovenskem pravopisu 1962, še bolj ob pripravljajočem se novem), pa naj bo to jezikoslovje tradicionalno, še slabše pa, če moderno strukturalno. Nasprotniki slovenske samobitnosti tudi tokrat niso premgli jezikoslovca velikega formata (borec za socialistične vrednote je bil zlasti lektor češkega jezika v Ljubljani). Politično vodilna plast slovenstva po l. 1945 pa je že v 60. letih tudi sama spoznala nevarnosti realsocialistične jezikovne doktrine za jezike male skupnosti, kakršna je slovenska, in se tudi sama začela potegovati za naravne pravice in interese slovenskega knjižnega jezika.

Iz soočenja jezikoslovnega tradicionalizma in strukturalizma so v tem času nastala jezikoslovna dela (slovnica, slovar, pravopis), ki kar dobro odražajo normalno rabo jezika, hkrati pa pospešujejo tiste značilnosti te rabe, ki so tudi jeziko(slo)vno (bolj) opravičljive in so s stališča moderne jezik(osl)ovne teorije tudi prespektivnejše. Morda se je prav ali celo prvo prek bojev na jezik(osl)ovnem področju slovenski človek bližal svoji pravi podobi, ki zna skupno najti tudi v različnem. Jezikoslovna teorija slovenskega knjižnega jezika je precej realistična, jeziku in njegovi skupnosti ustrezajoča, v novejšem času v bistvu tudi rešena ideoloških predsodkov in odgovorna sama sebi, v svesti si velike slovenske stvari. Velikega pomena pri tem je z ene strani zavest o stilni različnosti jezikovnih sredstev, o potrebi njene natančne opredelitve (glede na socialno, funkcijsko, čustveno, časovno itd. zvrstnost), z druge pa tudi spoznanje, da takó važna stvar, kakor je tonemskost, vsaj v jezikovnih priročnikih (v bodoče pa po možnosti tudi v govorni praksi) ne more biti prezrta, saj odločilno vpliva na stavčnofonetično podobo slovenščine in v bistvu daje zadnjo razsežnost tudi za besedni naglas. Poleg slovarstva splošnega besedja bodi omenjeno še dokaj uspešno reševanje tudi raznovrstne izrazijske (terminološke) problematike.

Važno področje moderne knjižnojezikovne naše teorije so tudi družbenostna vprašanja, družbnostnojezikovni pogledi, ki slovenščini odpirajo prav vsa funkcijska področja in rabo jezika sproščajo vseh škodljivih ozirov. V tem smislu so doborodošli tudi prvi poskusi v besedilnem in pragmatičnem jezikoslovju in sporočanju sploh.

I. 2 Tipologija slovenskega knjižnega jezika z ozirom na druge slovanske jezike

Slovenski knjižni jezik se je pojavil nenadoma, l. 1550: kakor se je boginja Atena enkrat rodila iz Zevsove glave, se je slovenski knjižni jezik iz Trubarjeve (sicer na podlagi predknjižno govornje pridigarke besede), komaj kaj iz predknjižnega pisnega izročila (Brižinski spomeniki, Rateški/Celovski rokopis, Stiški rokopis, Starogorski rokopis, pri čemer je SR jezikovno še najbližji knjižnemu jeziku 16. stol.). Od takrat obstaja nepretrgano, narečnopodstavno vsidran na mejo dolenjščine in gorenjščine, v samem srcu Slovenije, Ljubljani.

Po starosti je slovenski knjižni jezik — če ne upoštevamo stare cerkvene slovanščine —

eden srednjestarih, tako rekoč novoveški (iz 16. stol.), torej brez srednjeveškega knjižno-jezikovnega predhodništva, kakor ga imata češčina, poljščina, ali srbščina in bolgarščina in ruščina — zadnje tri na podlagi stare cerkvene slovenščine. S svojo novoveškostjo je slovenščina zravnana z lužiškosrbščino/ama, moderne oblike knjižnih vzhodnoslovanskih jezikov, a tudi južnoslovanskih, pa so mlajše, iz 18. oz. 19. stoletja šele, da ne govorimo o najmlajšem, makedonskem, ki je komaj iz 20. stoletja.

Knjižni slovenski jezik se od drugih slovanskih seveda loči že po svoji slovenski strukturi, kakor jo je zelo razvidno za slovenščino podal Fran Ramovš. Nastal je kakor — z izjemo makedonščine — vsi drugi slovanski knjižni jeziki in se dolgo vzdrževal predvsem iz potreb delovanja cerkve, torej za opravljanje verskih družbenih vlog (deloma še pravnih, če jih v tej preprosti obliki smemo tako imenovati), vse do srede 19. stol. pa ni bil resneje pritegnjen k ubesedovalni vlogi državne zakonodaje in uprave: redki glasniki tega prej so patentni Marije Terezije, razglasi v zvezi s francosko zasedbo dela naših krajev v drugem desetletju 19. stol. V tem je enak vsem jezikom, ki na svojem področju niso imeli državnega ali podobnega samostojnega središča, ampak so bili le provinca večjezikovnih držav s središčem na področjih t. i. *v*-jezika,² npr. Dunaj nemščine, Moskva ruščine, Beograd srbščine. Tudi nekateri drugi jeziki, ki so svoj čas bili državni (češčina, poljščina), so bili dolga obdobja v položaju kakor slovenščina, med temi ne nazadnje tudi hrvaščina, srbščina (prečanski Srbi) in so še sedaj (vsi jugoslovanski jeziki razen srbščine, slovaščina in lužiški srbščini, beloruščina in ukrajinščina), kar ima za posledico vplivanje jezika državnih osredij na neosrednje jezike. (To se bistveno spreminja sedaj za jezike nekdanje Jugoslavije in Sovjetske zveze.)

Po številu govorečih dani jezik Slovenci ne spadamo med najmanjše, kakor so oboji Lužičani ali Rusini, pač pa v skupino nadmilijonske množice (tu smo skupaj z Makedonci). Sledijo jeziki z nad tremi in pod desetimi milijoni govorečih (Hrvatje, Slovaki, Srbi, Bolgari, Čehi — temu blizu so Belorusi). Veliki po številu govorečih so samo trije slovanski jeziki: ruski, ukrajinski in poljski.

Zdi se, da imamo med slovanskimi jeziki dvojčke, ki jih je včasih kar težje ločiti, ker so si tipološko tako blizu: to sta hrvaščina in srbščina, pa bolgarščina in makedonščina, pa češčina in slovaščina, pa zgornja in spodnja lužiščina, ter morda še ruščina in beloruščina. Iz tega izhaja naslednja uvrstitev slovenščine med samostojne enote: 1. (belo)ruščina, 2. ukrajinščina, 3. poljščina, 4. lužiščini, 5. češčina in slovaščina, 6. slovenščina, 7. srbohrvaščina ter 8. bolgarščina in makedonščina. Za jezikovne dvojčke, pravzaprav tudi za vzhodni trojček - izvzeti sta lužiščini — je tipično nekako ne najbolj radovoljno priznavanje manjšega s strani večjega oz. neradostnost večjega do manjšega, in torej še danes v precejšnji meri dokazovanje manjšega do upravičenosti obstajanja oz. individualnosti sploh.

Slovenščina je v tem oziru primerljiva samo s poljščino, ki nima takih težav ne kot večja ne kot manjša družica kogar koli. (Da bi slovenščina bila dvojkasto povezana s hrvaško kajkavščino, je odločila — negativno — zgodovina. Deloma negativnostno razmerje morda vlada tudi med poljščino in kašubščino; v tem pogledu se gotovo ne more enako gledati na slovenščino in rezijanščino, čeprav so kolikostna razmerja med matico

²V besedi *v*-jezik *v*- pomeni velik, večji, večjega pomena ali veljave. Nasproti *m*-jezik: manjši, mali, manjše veljave, manjšega pomena.

(»matico«) in kašubščino oz. rezijanščino podobna.)

Med člani omenjenih dvojic oz. trojice (eventualno kot trojico lahko obravnavamo še slovenščino ali makedonščino v razmerju do srbščine in hrvaščine) obstaja nakako napetostno razmerje, ki je toliko večje, kolikor večja je razlika med »velikim« in »malim« bratom. Kakor v vzhodnoslovanskem primeru, vendar šele v novejši dobi 70 let — je neko napetostno razmerje tudi med srbohrvaščino na eni in slovenščino (oz. makedonščino na drugi strani), čeprav so tu na jugu tipološke jezikovne razlike morda očitnejše kakor pri trojčku na vzhodu.

Pri razmejevanju/individualiziranju posameznih slovanskih jezikov je veliko vlogo igrala pripadnost različnim državam: Avstrija in Ogrska ločita slovenščino in češčino nasproti hrvaščini in slovaščini, Rusija in Poljska ločita ruščino in beloruščino/ukrajinščino; v novejšem času imamo še primer makedonščine na podlagi pripadanja dela vzhodnojužnoslovanske Srbije oz. Jugoslaviji; ne vem, ali velja to tudi za češčino in lužiščini.

Že na podlagi številčnosti pripadnikov danemu jeziku slovenščina spada med tiste jezike, ki od sosedov prejemajo neprimerno več jezikovnih, zlasti besedijskih prvin (ali so jih prejeli), kakor so jim jih sami dajali (to morda velja celo za lužiščini), pa hkrati med tiste, ki razvijajo močnejši purizem nasproti bližnjemu slovanskemu v-jeziku: tu je slovenščina v družbi s Hrvati nasproti srbščini, Slovaki pa nasproti češčini, pa beloruščina in ukrajinščina nasproti ruščini (makedonščina ima to razmerje hkrati nasproti srbščini in bolgarščini). V-jeziki seveda po purizmu nimajo nobene potrebe, saj se »vode stekajo« pri njih, jezikovni pripadniki in politiki v-jezikov pa se družijo v skupino tistih, ki se »čudijo« obrambnim početjem manjših. (Pač povsod so pri m-jezikih tudi — redki — ljudje, ki »vlečejo« z bolj množnimi tujci, kakor bi rekel naš Prešeren.)

Posebnost slovenskega knjižnega jezika je v njegovem položaju na stičju neslovanskega romanskega, nemškega in madžarskega sveta (zadnji je bil v preteklosti veliko večji, kot je sedaj), kar ga na svoj način sooblikuje v še večjo individualnost, kakršna bi izhajala iz nestika z neslovanskimi jeziki.

Slovenski knjižni jezik ima za svoja besedila praktično samó — sicer zagotovljenega — slovenskega intendiranega naslovnika, in tako je pač z vsemi m-jeziki. V-jeziki (med katere pa ne spada mnogomilijonska ukrajinščina) imajo potencialnega (večinoma prisilnega) naslovnika še v pripadnikih m-jezikov (tudi neslovanskih), katerim tudi sicer odjedajo določena funkcijska področja, npr. v vojski (tu je izjema češki jezik, ker je v češko-slovaški vojski dopustna tako češčina kakor slovaščina).

Knjižna slovenščina je m-jezik, ki ima edino uradno veljavo na svojem jezikovnem področju (deklarirano, a ne uveljavljano, sicer tudi v preostalem delu Jugoslavije po ustavi SFRJ), kar za ukrajinščino in beloruščino ne velja, faktično tudi ne za lužiščini ali rusinščino. Nosilec knjižne slovenščine pa se ne more ponašati z enakopravnim govornim vedenjem nasproti pripadniku bližnjega v-jezika, kar sicer izjemoma velja za Slovaka nasproti Čehu (v nekem drugem smislu tudi za Hrvata nasproti Srbu ipd.). V tem so Slovencem podobni Belorusi, Ukrajinci in Makedonci (zadnji morda tudi nasproti Bolgarom).

Strukturno je slovenski knjižni jezik v več ozirih znamenit. Edini med slovanskimi jeziki ima 8-samogalsniški sestav in ohranjen (sicer samo en in le v določenih položajih) polgalsnik kot nadaljevalec praslovanskih samoglasnikov (*p/í/é/é/á/ó/ó/ú/ti + pəs*), edini je ohranil *e*-jevski in *o*-jevski odraz nekdanjih nosnikov *o* in *e* v razvrstitvi, kakršno sta ta

fonema imela v praslovanščini in stari cerkveni slovanščini (v nasprotju s poljskim, kjer je prevladala razvrstitev na podlagi kolikosti). Nima nenaglašanih dolžin, kakor jih imata češčina in slovaščina na severu in jih ima(ta) hrvaščina in srbsščina na jugu (enako stanje kot v slovenščini pa imamo tudi v kajkavščini). Na jugu je slovenščina edina ohranila dvojino (na zahodnem obrobju slovanščine ji je drug lužiščina). V nevzhodni slovanščini je slovenščina edina izgubila zvalnik (tudi kajkavci), glede na druge južnoslovanske skupine je slovenščina zgodaj zgubila tudi »eksotična časa« aorist in imperfekt, razvila (posplošila) pa prihodnjik z *bom* + deležnik na *-l* (sicer skupaj s kajkavščino, ki pa je prenehala biti knjižni jezik). Izgubila je tudi brezpredložni orodnik, je brez balkanizmov, edina ima normirano naglasno dvojno podobo (jakostno in tonemsko). Hkrati ima zelo zgodnje slovnicearsko izročilo, pa sorazmerno zelo močno — kot rečeno — prevzemanje od drugod (iz neslovanskega in slovanskega) in temu sledeči močni purizem že kar od 16. stol. sem.

Pri soglasnikih ima slovenščina odpravljeno nasprotje po načelu trdost — mehkost, pač pa ohranja oblikoglasno premeno *o – e* za nekdanje mehke soglasnike (šumevci, *c, j*). Pri pridevniških besedah ima tematski samoglasnik *ě* (*lep-e-ga, t-e-ga*), pri samostalniških zaimenskih pa *-o-* oz. *-e-* (*k-o-ga — če-sa, nj-e-ga*). Od južnih slovanskih jezikov ima najbolj ohranjeno staro množinsko končniško paradigmatico (*brat-om -ih -i* oz. *lip-am -ah -ami*), tudi sploh zelo razvidno in enotno slovnično morfološko razčlenjenost (*nosi-m -š -o; -mo -te -jo; -va -ta -ta*). Slovenščina ima zelo razvidno in bogato zaimensko razčlenjenost po vrstah in razredih (vrste npr. *kákšēn/kólikšēn, katéri/kolikér, čigáv, kóliko* — razredi za *kákšēn: kákšēn, kákršēn, nekákšēn, níkákšēn, vsákšēn, enák, drugáčēn, ták, nekákšēn, mársikákšēn (rédko kákšēn)*). Slovenska posebnost je morfološko docela razvidna zaimenska oziralnost (*kdo — kdor* oz. *kakšēn — kakršēn* oz. *kje — kjer*). Ima tudi bogato vezniško specializiranost ter izrazito členkovnost (*že, še, le, pač, seveda*), tudi jasno povedkovniškost. Razločno in dosledno ima tudi trojnost prostorskega, pretežno pri zaimkih: *kje — kam — kod* oz. *ta — tisti — oni* (v zadnjem jo presega srbohrvaščina). Omenimo še vprašalnico *kaj* (sicer skupno s kajkavci) in prozodično enkratnost v smislu naglasnih premikov: t. i. pomikov v desno (**męso — mesô*, kar ima na jugu deloma le še bolgarščina, samo deloma tudi kajkavščina) in umikov v levo, kar pozna sicer tudi srbohrvaščina, vendar je ta umik v slovenščini samo z zadnjega zloga (**zvęzdâ*, *gorâ, *gorâm, *stazâ, *zavrēm > zvezda, góra — gorâm, stezâ, zatrēm*), kolikor tudi tu mehkičnost umika ni bila ovirana morfološko oz. pospeševana analogno. Izrazita značilnost slovenskega knjižnega jezika je tudi obseg novocirkumflektiranosti (v veliki meri skupen tudi kajkavščini). Od južnoslovanskih jezikov ima slovenski knjižni jezik (še bolj del slovenskih narečij) največ tipoloških značilnosti skupnih s severno slovanščino (*padla, vedeti . . .*, prevzeto besedje). Tudi besedno ima slovenščina določene samosvojesti (prim. *truden* v primeri s srbohrvaščino ali ruščino, *obljubiti, seveda, hudič*).

Besedilnost

Najmočnejša besedilnost in njena največja kakovost je v slovenščini dosežena na umetnostnem področju: v ljudski pesmi (ki je tudi določena oblika nad- ali vsaj mednarečnosti) so to predvsem lirski besedila, malo kdaj epska, v umetnem pesništvu pa so visoko, evropsko, povzpeta besedila F. Prešerna (1800–1849), zatem pa besedila moderne in smeri po drugi svetovni vojni. Značilen je zgodnji prevod celotnega sv. pisma (1584, nato 1784 do 1804, zatem še večkrat). Časopisna besedila so od srede 19. stol. (publicistična pridigar-

ska že prej, iz 16. in preloma 17. in 18. stol.), od druge polovice 19. stol. v glavnem tudi strokovna besedila, zlasti od 70. let naprej tudi znanstvena.

V slovenski jezik (v njegovem alpskoslovanskem predhodniku) je že v 8. stol. stopila določena izraznost krščanstva, bili smo pokristjanjeni z zahoda, med prvimi, če ne prvi, imamo svojo pismenost že pred prihodom Cirila in Metoda na podlagi latinice, le v Panoniji 9. stol. še v glagolici, nikoli v cirilici.

Morda je za slovenski knjižni jezik značilen še močan vpliv ljubiteljskega jezikoslovja na knjižno rabo in s tem na normo, ki ni v skladu z realno razvitim jezikovnim čutom in z znanstveno spoznano zgradbo jezika. Odločilen vpliv na razvoj knjižnega jezika je končno vendarle imel pravi strokovnjak (Kopitar, Metelko, Škrabec, Breznik, Toporišič).

K splošni karakteristiki slovenskega jezika gotovo prispeva tudi razvrstitev besedotvornih sredstev slovanskega in neslovanskega izvora, ki pa še ni posebno raziskana glede na razlike do drugih slovanskih knjižnih jezikov.

Končno naj bo omenjeno še dejstvo, da se Slovenci (kot nakazano) v glavnem zaradi svoje maloštevilnosti od časa do časa nagibajo — v posameznih svojih razumniških predstavnikih manjšega formata — k misli o opustitvi individualnosti svojega knjižnega jezika, k misli o stopitvi slovensko govorečih s srbohrvaško govorečimi. (Poseben problem je odpadanje od slovenstva v našem zamejstvu). Deloma so take nazore zagovarjali (ali bi vsaj trpeli tak razvoj slovenščine) tudi politiki, vendar se je iz odpora proti takim mislim in še bolj početjem toliko bolj utrjevala misel na potrebo ohranitve slovenske (knjižno)jezikovne individualnosti. To bo treba ohraniti tudi v časih, ki jih Slovincem v najnovejšem času prinaša tudi politična samostojnost na podlagi lastne državnosti, priznane tudi mednarodno, ne le notranje državno, kakršno smo imeli v Jugoslaviji.

II. 1 Pripadnost slovenščine k tipu knjižnih jezikov

Glede tega gl. I. 2. Dodati je treba, da je slovenski knjižni jezik končniško pregibalni, kakor so sicer vsi slovanski jeziki razen sedaj v imenskem oblikoslovju bolgarščina in makedonščina. V primeri s srbohrvaščino je slovenski knjižni jezik brez samostalniške sklanjatve pridevniških besed, za slovenščino je tudi značilna minimalna količina iz turščine (ali madžarščine) prevzetih besed, v primeri s hrvaščino pa je tudi na slovenskem zahodu število iz romanščine prevzetih besed (razen v Režiji in Beneški Sloveniji) relativno majhno. Glede na narečno podstavo svojih širših ploskev je knjižna slovenščina povsem vsrkala pokrajinska knjižna izročila, ki so se pri nas razfaščala od 18. stol. sem (najdalje in najrazvitejše je prekmursko, od 1715 do 1920).

Knjižnojezikovna norma slovenskega jezika se opira na slovensko jezikovno središče (tako svoj čas le še kajkavščina do svoje ukinitve v 30. letih 19. stol.), s tem da se je iz dolenske in pretežno podeželske ljudske zasidranosti pretežila v gorenjsko ljubljanskega okolja in se dokončno oprla na govorico meščanskega sveta prav tega osrednjega slovenskega jezikovnega območja (npr. o. S. Škrabec).

V zadnjem času dobiva knjižna slovenščina tudi dejanski status državnega jezika.

2. Razvojni poteki slovenskega knjižnega jezika od nastanka do sodobnosti.

Poleg stvari, ki so bile omenjene pod I. 1, je tu treba upoštevati zlasti vprašanja sedmih obdobij knjižnega jezika, kakor so: (1) reformacijsko-protireformacijsko, (2) porefor-

macijsko zastojno, (3) obnovljeno in živo razvito katoliško, (4) razsvetljensko, (5) predmarčno, (6) narodno in (7) moderno. Časovno: (1) 1550–1615, (2) 1615–1675, (3) 1675–1750, (4) 1750–1805, (5) 1805–1848, (6) 1848–1900, (7) 1900–.

Tukaj bi se dali navesti tudi glavni besedilni tipi, čeprav skoraj do konca 18. stol. le versko-svetopisemske tematike.

V I. obdobju so tipično protestantske vrste besedil katekizmi, abecedniki, postile, pesmarice, polemični spisi, uvodi v izdaje knjig, versko- in cerkvenoorganizacijska besedila (nekaj malega katoliškega iz te dobe se nam ni povsem ohranilo, izjema so pri knjižnem le Evangeliji in pisma).

II. obdobje sploh pomeni upad tiskane knjižne produkcije na minimum, sicer pa nastanek katoliških meditativnih rokopisnih knjig, vendar tudi pesmarice in nadaljevanje uradovnih kratkih besedil (ena oblika daljših takih besedil so gorske bukve, ene znane že iz I. obdobja).

Za III. obdobje so značilne pridige in tiskane meditacijske versko- in življenjskovzgojne knjige, zlasti v okviru pobožnih bratovščin, tudi pesmarice, ne nazadnje za romanja, pa poskus podaje »enciklopedičnega« posvetnega znanja à la Comenius, kjer se slovenščina prvič spopade z neveriskim izrazjem netehniške podeželske strokovnosti.

V IV. obdobju se ob ponovnem prevodu celotnega sv. pisma pojavlja že šolska strokovnost, upravno pisanje, državna razglasila, pratikarska in časopisna publicistična in ne nazadnje posvetna pesniška in dramska umetnosna beseda, prva v posnemanju bolj naprednega sodobnega necerkvenega pesništva, druga v prevodni prilagoditvi slovenskim razmeram (kakor že v prejšnji dobi o. Romualda Škofjeloška procesija). Pravega pripovedništva pa še ni, čeprav se že v prejšnjem obdobju napoveduje v določenih pridigarških obrazilih vsakdanjega življenja.

V V. obdobju slovensko posvetno pesništvo že doseže svoj vrh (Prešeren), razvija pa se tudi pripovedništvo, sprva prek zgodb iz sv. pisma, nakar dozori v moralnopoučno pustolovski dogodbenosti v prvo slovensko povest, začne pa se — od takrat ne več pretrgana — časopisna žanrskost ter revijalnost (zadnja resda, in še to za krajši čas, le v obliki letnih zbornikov). Slovenščina se preizkuša že v slovnici (Vodnik, celo tudi tujih jezikov) in zdravilski knjigi o babištvo (že v prejšnjem obdobju o kuharstvu in čebelarstvu). Sicer se znanstvena in višja strokovna dela v vsem tem času (I–V) pišejo najprej v latinščini (Bohorič, Hipolit, opombe h knjižnemu jeziku v uvodih knjig: Schönleben, Kastelic, Svetokriški, Hipolit — le Basar v slovenščini), nato v nemščini (celovški jezuiti 1758, Pohlin 1768, Gutsman 1770, racionalistične rokopisne slovnice Kumerdeja, Debevca, Japlja s konca 18. stol., slovnica Kopitarja 1808/1809, Danjka 1824, Metelka 1825, Schmigoca 1812, Murka 1832, izjemoma tudi v italijanščini (Weissenturna 1811).

VI. obdobje slovenskemu knjižnemu jeziku prinese umetnostna prozna dela, esejistiko, znanstvena besedila, pravna, izvorne dramske začetke, polno se razvije dnevno časopisje, večvrstna revijalnost, politična beseda, in sicer tudi govorna k dotlej samo pridigarški in poučevalni. Vsa znanost, ne le strokovnost, se goji le v slovenščini. Slovenski jezik tako rekoč dokončno odraste, precej tudi v svoji izobraževalni vlogi (osnovno in srednje šolstvo).

VII. obdobje nadaljuje, različni in pogloblja besedilno zvrstnost in vrstnost, doseženo konec prejšnjega obdobja. Zelo prepričljivo slovenska knjižna beseda zaživi in se razvije

na odru v poklicnih gledališčih, tudi v operi, pred drugo svetovno vojno še na radiu in tudi že na filmu, po njej še v televiziji, kar močno postavlja v ospredje prostogovorni jezik (in njegove besedilne vrste), poleg branega. Po prehodu iz avstroogrškega državnega okvira l. 1918 se v stari Jugoslaviji povsem poslovenijo uradovalna in poslovalna besedila ter ustno sporočanje, z ustanovitvijo univerze pa tudi raznovrstna znanstvena, govornjena in pisana.

Pravzaprav knjižni slovenščini manjka samo še to, da bi se besedila upravne in pravne vsebine, poleg politične, tudi koncipirala v slovenščini, ne pa da bi bila pretežno prevajana iz jezika državnega osredja zunaj slovenskega jezikovnega ozemlja, konkretno pretežno iz srščine. Usoda jezika številčno šibke jezikovne skupnosti je pač, da veliko vrst konzumiranih besedil nastaja s prevodi, toda v končni liniji je takó — čeprav v različni, manjši meri — tudi pri največjih in najbogatejših jezikovnih skupnostih, npr. že na področju filmske umetnosti, v precejšnji meri tudi v zabavi sploh in v visoki, najvišji strokovnosti. — S pravkar doseženo državnostjo je ustrezno tudi temu.

Se bo končalo.

UDK 886.3.09

Zoran Milutinović

Filološka fakulteta, Beograd

ŠTA JE LEGENDARNO U *LEGENDI O SVETOM ČEU*

Drama Primoža Kozaka *Legenda o svetom Čeu* prikazuje žrtveno razrešitev revolucionarne krize: iz nemoći ohraniti revoluciju kot upor poseže Če po evangelijski formuli žrtvovanja, pripoved o njem pa dobi obliko legende.

Primož Kozak's play "The Legend about St. Che" presents sacrificial solution to the revolutionary crisis: unable to save the revolution as a revolt, Che reaches for the Gospel pattern of sacrifice, while the story about him takes a form of a legend.

1 *Legenda o svetom Čeu* Kozakova je poslednja drama o revoluciji; u njoj su okupljeni i ponovo organizovni svi motivi iz ranijih drama, ali tako da u novom kontekstu zadobijaju značenje punije i dublje nego u *Dijalozima*, *Aferi* i *Kongresu*. Ova drama predstavlja jednako idejnu kao i dramaturšku sintezu Kozakovog pisanja za pozorište. Njeno ishodište, još jednom, čini ideja koju je Kami formulisao u *Pobunjenom čoveku*, pa tako sledeći odeljak iz *Kamijeve* knjige može predstavljati najprecizniji rezime *Legende o svetom Čeu*:

Preostaje nam uostalom još samo da se preporodimo ili umremo. Ako smo u tački u kojoj pobuna dolazi do svoje krajnje proturječnosti gdje niječe sebe samu, ona je tada prisiljena poginuti sa svijetom koji je pobudila ili ponovo naći neku vjernost i neki novi polet. (. . .) Revolucionar je istodobno pobunjenik ili više nije revolucionar nego policajac ili funkcionar koji se okreće protiv pobune. Ali ako je pobunjenik, on će se najposlije dići protiv revolucije. Na taj način, od jednog stava do drugog ne postoji napredak nego istodobnost i proturječnost što neprestano raste. Svaki revolucionar završava kao tlačitelj ili heretik.¹

Duh jednog vremena, vremena revolucija i revolta i razočarenja koji su za njima sledili, našao je utočište u ovim *Kamijevim* rečima. Kozakova drama, koja do detalja ponavlja istu ovu figuru, ima za temu epohalni preokret našeg doba.

Če je revolucionar koji hoće da ostane veran duhu pobune: tačnije, u njemu i kroz njega revolucija hoće da ostane verna sebi samoj. Iz drame se ne može videti šta ona jeste i čemu bi to, kao svojoj pozitivno vrednovanoj suštini, trebalo da ostane dosledna: revolucija je »svetla palata«, nešto dobro i željeno, ali ništa preciznije od toga nije rečeno. U *Legendi o svetom Čeu* ne nastupaju, kao u prethodnim Kozakovim dramama, intelektualci koji na sceni uprizoruju i tumače sukob idelologija i koji kroz raspravu i sučeljavanje argumenata oblikuju dramske segmente hegljanske dijalektike. Ovde su junaci drame borci, revolucionari bez unapored jasno određene idejne suštine. To je velika novina u Kozakovom delu: dok se u prethodnim dramama ideja nametala kao primarno, a lik sledio iz nje kao njena ilustracija, u *Legendi o svetom Čeu* Kozak je po prvi put dopustio da sama radnja drame oblikuje njena značenja. Na sceni su, dakle, junaci koji neposredno delaju i njihovo delanje proizvodi značenja.

Drugu novinu, koja odmah privlači pažnju, predstavlja napuštanje linearne dramaturgije sa jedinstvom vremena, mesta i radnje. Kroz dve obimne retrospektive *Legenda o svetom*

¹ Albert Camus, *Pobunjeni čovjek* (Zagreb, 1971), 240.

Čeu postiže da u okviru iste drame bude predstavljeno ono što je u prethodnim Kozakovim dramama bilo razdvojeno: revolucija i njen rezultat — postrevolucionarno vreme. Revolucija na Kubi je završena i, kako kaže Tanja, »treba završiti igru na kakvu smo navikli u šumi. (. . .) Treba ščepati uzde i držati ih.«² »Ti znaš, masa ne zna. Ti imaš moć, masa ne može i ne zna. Shvati, tvoj i njihov put sad se odvajaju, vođa mora da bude daleko od krda. Tako je određeno!« Če, ili revolucija verna svojoj suštini, verna »svetloj palati« kao cilju, tome mora da se usprotivi: »revolucionar koji je pobedio — napušta revoluciju. Svaki! Uklonio je one koji su bili na njegovoj strani i pokorio one kojima je obećao izbacivanje. Ne mogu — to ne mogu. I neću!« Ne biti dosledan suštini revolucije za Če znači — ukloniti svoje saveznike i potčiniti one kojima je obećano izbacivanje. Ali čim radnički neredi zaprete revolucionarnoj komandi — revolucija se odriče sebe same i Če prihvata Tanjin savet da čvrsto uzme uzde u ruke. Opravdanje ovog čina je isto ono kojim je Sartr u polemici kritikovao Kamijeva stanovišta: Čovek je zao, ili, kako kaže Tanja, »u ljudima samima krije se neprijatelj«. »Neotuđivi i uvek prisutni neprijatelj je čovek sam sebi.(. . .) Čovek sam sebi, jer uvek beži od svoje umne prirode. Uostalom, ovi ljudi dole — zar ne rade na uštrb svog dobra?« Revolucija se odriče jedne polovine svoje suštine kad poveruje da se u ljudima za čije oslobođenje je povela borbu, krije neprijatelj koga treba pokoriti i pobediti, i da će tek onda moći da bude realizovana čovekova umna priroda. Tako se ona okreće protiv onih za koje je trebalo da se bori: »Pokoriti one kojima je obećano izbacivanje« — to je prvi čin izdaje suštine revolucije. Uz nju, međutim, braneći je, ostaje Anders. On podseća: »Svakog dana smo se pitali: kako živeti s narodom, kako živeti s njim ne vladajući njime, kako ga usmeravati bez prinude, kako ostvarivati njegove težnje ne vodeći ga.« Jednom rečju, kako obećano oslobođenje ne pretvoriti u teror i diktaturu, jer »takve svinjarije već mnogo decenija uništavaju sve poštene revolucije«.

Ako se nepokornost ne trpi izvan komande revolucije, onda se tim više ne može tolerisati ni unutar nje: kao i u svim ljudima, ili svim podanicima, tako i u komandi postoji ne—umni deo, neprijateljski svakoj revoluciji — pa Anders mora da bude uhapšen. »Uklonio je one koji su bili na njegovoj strani« — to je drugi čin izdaje suštine revolucije, i Andersovim hapšenjem i on je ispunjen. Tako se revolucija u potpunosti odrekla sebe same.

U drugom delu retrospektive vidi se kako dela revolucija koja je porekla svoju suštinu: »I ukoliko se više trudim da uhvatim, vratim natrag, zaključam misao koju smo nosili tamo u šumi, utoliko više izdajem propisa i utoliko više postavljam policajaca!« kaže Če, »spleli ste se u čvrstu mrežu i već sapeli snagu naroda i prikovali je za tlo da ne može više da zamahne krilima!« »I tako ste me ukrotili« — kaže kroz njega revolucija. Ukročena, savladana i poreknuta revolucija jeste ona koja je poverovala da ljudi sami ne vide put, da umesto njih postoji odred koji je vodi. To je poraz ideje, a pobjeda »odreda«.

Zbog toga revolucija traži još jednu šansu: trebalo bi sasvim drukčije, »trebalo bi nešto iznova«. Anders, ponovo u borbi, izriče primedbu koja je, u celokupnom Kozakovom dramskom delu, ubedljivo najironičnija: »Najbolja osobina ljudske vrste je to što uvek može iznova da počne«. Novi početak trebalo bi da obnovi izvornu čistotu revolucije koja, ovog puta, neće »dozvoliti dželatima da otpočinu svoj mračni zanat u ime onih koji se bore, niti uštrojenim svinjama da se kljukaju mesom naših palih«.

Če i Anders su ponovo jedno: Čuvari suštine revolucije koja će omogućiti da »buna ra-

²Primož K o z a k, *Drame* (Beograd, 1975). Svi citati navode se prema ovom izdanju.

ste sama od sebe iz ljudi«, spontana, neusmeravana idejama i programima »umne prirode«. »Ja ne znam kako to treba da izgleda, ali ako ga naslućujemo u našim glavama, onda je i stvarnost u svetu. Borimo se, samo tako ćemo postići da se neprijatelj sve pobedonosnije ne nastanjuje u nama!« Bez programa, bez ideje fiksnog poretka, bez čvrste organizacije u ravnicu koja bi ponovo sapela i pokorila one za čije se oslobođenje bore i uklanjala one koji joj se suprostavljaju, bez »koloseka«: »I koloseka nema. Potpuno sam sam i u potpunosti proklet. Ali ja nisam mek. Iz mene raste borba!« Revolucionar čuva suštinu revolucije samo ako uspe da ostane pobunjenik u smislu razlike koju je Kami uspostavio u Pobunjenom čoveku. Nešto nalik Kamijevom rešenju mogao je da mu na samom kraju kaže Anders — dramaturški nesretno, u svakom slučaju — i da u njemu izazove mešavinu veselja, ljutnje i gorčine; nešto što oslobađa zidova »vere, nade i ljubavi«, potvrđuje usamljenost i prokletstvo u svetu bez carstva večitih vrednosti koje tiranišu, i priprema za slobodnu borbu koja raste sama od sebe iz ljudi.

Šta je, zapravo, »legendarno« u *Legendi o svetom Čeu*?

Da bi se postalo svetac u postupku kanonizacije koji sprovodi katolička crkva potrebno je pružiti dokaze da je neko posedovao junačke vrline i da je činio čuda.³ Svetac je za života ispunjavao obavezu hrabrosti i obavezu vere, ujedinjavao je u svojoj osobi ratničke i verničke vrline. Legenda je potvrda njegovog svetaštva, dokaz da su se u njemu ove vrline opredmetile na određeni način i postale delatne. Da je Če posedovao ratničke i junačke vrline — možemo smatrati potvrđenim: učestvovao je u pobedi revolucije na Kubi, bio je jedan od, kako se to kaže, njenih »legendarnih« vođa. Ali, šta je bilo sa njegovom verom? Na koji način se ona uopšte može izmeriti i u slici sveca spojiti s junaštvom? Mera vere je čudo. Da bi se zadovoljio dokazni postupak kanonizacije, potrebna je potvrda da je beatus počinio makar jedno čudo i time seporučio za sanctusa. Čudo je u isti mah dokaz svetaštva i čin odbrane vere. Zahvaljujući čudu potvrđuje se i opstaje kako svetac, tako i vera za koju se on junački bori.

»U suštini su, Anderse, revolucionari dosad svoje revolucije izdavali« kaže sveti Če u *Legendi*. Njegovo čudo zasniva se na odbijanju da se svoje vere odrekne i u spremnosti da se za nju žrtvuje.

Zadatak legende je da sveca predstavi kao uzor koji treba slediti, kao put prema delatnoj vrlini koji je imitabilan, vredan oponašanja. Ta vrednost oponašanja sveca koju legenda stavlja na srce čitaocu svoju mogućnost duguje drugom mimetičkom odnosu koji stoji iza nje: svoje svetaštvo sanctus duguje onome koji je prvi ukazao na put spasenja i iskupljenja. Dvostruki odnos imitacije ostaje poluprikriiven, jednako kao što se ništa od onoga što možemo reći ne poklapa u potpunosti sa simboličkim značenjem slike raspetog Hrista. Upravo ova slika pojavljuje se na važnom mestu u *Legendi o svetom Čeu*: iako njeno pojavljivanje nije bez ostatka provodivo u pojmovni diskurs, ona ostaje smisaono središte ove drame.

2 Radnju Kozakove drame *Dijalozi* predstavlja niz uzastopnih pokušaja islednika Mendera i Minskog da od uhapštenika Zigismunda i Hajmana iznude priznanje zločina koji nisu počinili, ali ostaje zagonetno zbog čega im je to priznanje toliko važno, ako već i bez njega mogu da vrše svoju volju preobučenu u volju svetskog duha: ako drama ne nagoveštava postojanje nikakvog prostora javnosti i ako umesto prava vlada »revolucionarno pravo«, po kome je moguće sve što posednici sile nalaze za shodno, čemu uopšte toliki islednički

³ André J o l l e s, *Jednostavni oblici* (Zagreb, 1978), 24.

trud? Jedan od mogućih odgovora zasniva se na prizivanju Hegelovog tumačenja filozofije istorije: subjektivna volja individue i objektivna volja kolektiva, koju zastupa državni aparat, moraju se dodirnuti u sintezi, pa sve i da se ona, na kraju, pojavljuje kao »ludo nasilje«. Ovaj ključni aspekt zbivanja uspeva da razume novinar Zigismund, ali ne i profesor Hajman. Drugi mogući odgovor nudi nam obično poznavanje istorije: hiljade »neprijatelja« završavale su u logorima Sibira a da o njihovoj sudbini ništa nisu smeli da znaju ni njihovi najrođeniji, ali najistaknutiji među njima imali su čast da pred vlastitu egzekuciju učestvuju u dobro režiranim komadima koji su stvarali privid pravde, do koga svi totalitarni režimi tako mnogo drže. Moglo bi se reći da Dijalozi, drama pisana »na margini staljinističkih procesa«, prikazuju probu pred veliku predstavu suđenja. To, ipak, ostaje samo poluodgovor, budući da nas upućuje da rešenje potražimo u istorijskim zbivanjima koje drama prikazuje i za koje ne snosi nikakvu odgovornost, a ne u samoj drami. Umesto takvog zaobilaznja problema — problema na kome počiva ova drama — vredi pokušati pronaći odgovor koji leži prikriven u Dijalozima, kao i u ostalim Kozakovim dramama, i koji, istovremeno, vodi do razumevanja legende o Čeojoj svetosti.

Zigismund razumeva vezu između istorijsko-filozofskih ideja i »Ludog nasilja« u koje se one pretvaraju kad se prevedu na jezik svakodnevne politike, ali ta veza izmiče Hajmanu. Profesor klasične filologije, verovatno poznavalac grčke starine, tekstova, mitova i obreda koji čuvaju jednu drugu istunu, razumeo je nešto drugo: da su Zigismund i on izabrani za obred žrtvovanja. Njegova reakcija na ulogu koja mu se nameće oscilira tokom drame između neverice, odbijanja i pristajanja, između svesti o tome da agoni u koje je protiv svoje volje upleten predstavljaju modernu varijantu starog obreda pripremanja žrtve i iznenadne spremnosti da na ulogu žrtve pristane, ali znaci koji nagoveštavaju ono što, u stvari, predstavlja skriveni zakon zbivanja na sceni sasvim su nedvosmisleni.

Islednici, sa svoje strane, priznajući i poričući da je žrtvena priprema skriveni princip njihovih dijaloga, ohrabruju svaki Hajmanov napor da na taj način razume zbivanja u kojima se našao: »Napredak zahteva žrtve«, kaže mu Mender, upućujući ga po prvi put u tom pravcu. Minski to poriče: »Uzalud gradite tu mitologiju žrtve«, ali to poricanje i dalje nosi ambivalenciju islednikovog priznanja da je Hajman na dobrom tragu, pa pre predstavlja potvrdu nego poricanje. »Društvu trebaju zbijeni redovi«, kaže ponovo Mender, »i ko istupi . . .« Ova rečenica islednika Mendera, ako se pažljivije osmotri, u sebi krije odgovore na oba pitanja koja nas zanimaju: zašto, uopšte, žrtva i zašto baš Zigismund i Hajman?

Žrtva se prinosi, kaže Rene Žirar,⁴ da bi bili otklonjeni razdori i suparništva, da bi se uspostavio sklad u zajednici i povratilo jedinstvo društva. Društvo bez pravnog sistema, primitivno društvo ili ono zasnovano na »revolucionarnom pravu«, izloženo je eskalaciji nasilja; čak i društva sa ustanovljenim pravnim sistemima povremeno dospevaju u periode poljuljanih vrednosti, gubljenja razlika i zaraznog nasilja koje se u sebi perpetuira bez kraja i ustave, preteći ne samo da razori celokupni kulturni poredak nego i da, neprestanim lancem osvete i preventivnih ubistava, dovede do uništenja zajednicu u kojoj je zavlдало esencijalno nasilje. Izgubljenu koheziju zajednice može ponovo da uspostavi kroz žrtveni obred: u njemu se svo nasilje koje slobodno luta između njenih članova sjedinjuje i usmerava na žrtvu. Jednodušnost u nasilju, ovoga puta »dobrom« nasilju, dobrom zato što

⁴René Girard, *Nasilje i sveto* (Beograd, 1990); *Stari put grešnika* (Novi sad, 1989); René Girard, *The Scapegoat* (Baltimore, 1986).

pročišćuje zajednicu, zaustavlja lanac nesreća i oslobađa ljude njihovog nasilja tako što ga pretvara u spoljašnje nasilje transcendencije kojoj se žrtva prinosi. Uspostavljanjem razlike između dobrog, dozvoljenog, kontrolisanog i pročišćujućeg žrtvenog nasilja i lošeg, nekontrolisanog nasilja koje je pretilo da uništi društvo, ponovo se uspostavljaju mir između njegovih članova i narušeni sistem razlika, vraća se izgubljena društvena transcendencija, a sa njom i kulturni poredak u celini.

Samim tim što je polarizovano na žrtveno ubistvo, nasilje se stišava i smiruje; možemo da kažemo da je proterano i da se pridružilo božanskoj supstanci od koje se apsolutno ne razlikuje, jer svako prinošenje žrtve ponavlja u malom veliko smirenje koje je nastalo u trenutku kada je postignuta fundamentalna jednodušnost, tj. u trenutku kada se bog po prvi put obznanio. Fundamentalna jednodušnost prerađuje rdavo nasilje u stabilnost i plodotvornost; s druge strane, samo postizanje jednodušnosti pokreće mašineriju koja ima za cilj da u beskraj ponavlja vlastitu mašineriju u ublaženom obliku, i to je obredno prinošenje žrtve. (. . .) Uspelo prinošenje žrtve sprečava nasilje da ponovo postane imanentno i uzajamno, to jest jača nasilje kao spoljašnje, transcendentno i blagotvorno.⁵

»Krvava otkupnina okončava mahovitost polisa. Ona otkupljuje na taj način što čineći mržnju jednodušnom, pružajući ljudima sredstvo da mrze kao jedna duša, pruža im i veliki lek za zajednički život.«⁶

Žrtva, kaže Žirar, treba da bude pažljivo odabrana. Da bi žrtveni obred bio valjan, žrtva treba da bude u isti mah jedan od članova zajednice, ali tako da je delimično i izvan nje. Ukoliko je jaz između društva i žrtve prevelik, ona neće moći da na sebe privuče nasilje i odvrti ga od ostalih članova; ukoliko je, opet, žrtva u potpunosti integrisana u zajednicu i ni po čemu se iz nje ne izdvaja, nije moguće napraviti razliku između žrtvenog nasilja i onog koje već vlada zajednicom. Ona mora da bude istovremeno i unutra i spolja. Kao deo zajednice, žrtva mora da učestvuje u jednodušnosti koju protiv sebe prokreće, ali njen pristanak gubi svaku vrednost u očima zajednice ukoliko je silom iznuđen.

Neko biva žrtvovan ne zbog zločina koji je stvarno počinio, nego zbog znakova žrtve koje nosi na sebi.⁷ Zigismund i Hajman su članovi zajednice, ali, sudeći po njihovim imenima, poreklo im je strano. Iz potpune integrisanosti u zajednicu izdvojilo ih je još nešto: njihov bunt. U dobroj, najboljoj nameri, ali njime su se ipak delimično izdvojili. Tako su se na okupu našli svi uslovi koje pretpostavlja obred prinošenja zadušne žrtve: postrevolucionarno društvo u kome se, preko svežih krvavih mrlja, još uvek valjaju talasi nasilja; odsustvo pravnog sistema u kome se »revolucionarna pravda« vrši kao gola samovolja; srušena društvena transcendencija, bez ičega što bi moglo da stupi na njeno mesto; odabrane su zadušne žrtve koje odgovaraju zahtevima obreda i preko čijeg žrtvovanja bi se ponovo mogla uspostaviti jednodušnost zajednice i izgubljena transcendencija. Nedostaje još samo jedno: dragovoljni pristanak žrtava koje bi, kao Ifigenija, trebalo da kažu: »Svoj vrat ću mirno, tiho pružiti bez straha«. »Društvu su potrebni zbijeni redovi«, kaže Mender, »i ko istupi . . .« — i ko istupi kandiduje se za ulogu zadušne žrtve. To nalaže revolucija, velika kriza gubljenja razlika, zatiranja kulturnog poretka, srušene društvene transcendencije: da bi sve to obnovila, treba joj žrtva, i to je dublji smisao gesla koje kaže da »revolucija traži žrtve«.

⁵*Nasilje i sveto*, 280–281.

⁶*Stari put grešnika*, 186.

⁷*The Scapegoat*, 24.

Shvatajući i istovremeno odbijajući da shvati šta se od njega traži, pominjući »svoju veru, svoju žrtvu«, Hajman izgovara rečenicu kojom do kraja otkriva znak žrtve na svom čelu: »Na mestu bih dao da me ubiju, dao bih da me ubiju kad bih znao da ću time učiniti nešto smisljeno«. U Hajmanu je sačuvan trag kolektivnog sećanja na važnost i značaj žrtve: pošto više nema nikakve društvene transcendentnosti koja bi bila garant nepovredljivih principa, pravnog sistema i kulturnog poretka, pošto je time provaljena brana koja je držala esencijalno nasilje na odstojanju od zajednice, jedini način da se iznova vaspstavi naka zajednička istina jeste da se za nju umre i u poistovećenju sa njom postane njeno ovaploćenje. Žrtvovanje je smisaoni obred zato što je žrtva garant smisla: njena obredna smrt preobražava se u uporišnu tačku usred mora neizmernog zla. Znanje o tome upisano je u rečima koje izgovara profesor Hajman, nezavisno od toga što on u Dijalozima predstavlja tek loše pripremljenu zadušnu žrtvu za neizvršeni obred. Od navedene Hajmanove rečenice pa do Čeovog svetaštva još je dug put, ali je njome već načinjen prvi korak.

Drugi korak načinjen je u Aferi. Ova drama nema, kao Dijalozi, osobenu »tragičku« organizaciju naporednih agona čiji je cilj da odabrane žrtvene kandidate ubede da se svesno i pokorno prepuste žrtvovanju, ali je zato govora o žrtvi u njoj mnogo više. Afera takođe predstavlja situaciju u kojoj su izgubljene razlike i narušen poredak, krizu u kojoj se uzajamno nasilje u jednoj zajednici — brigadi — otelo s lanca i sad preti da nekontrolisano počne da luta između njenih članova. Izgubljeno je jedinstvo i jednodušnost zajednice; sudeći po Bernarovim rečima, izgubljena je i kolektivna transcencija koja je zajednicu držala na okupu i njenoj borbi darivala smisao: »Bilo je nešto vere i žrtava koje je čovek rizikovao, a sad me uvlače u istragu«. Marsel, za koga bi se moglo reći da od svih likova u drami najmanje misli, a najviše postupa po instinktu i obrascima odvaspitane discipline, istovremeno je najeksplicitniji: »Revoluciji je potrebna moja žrtva«, kaže. »Žrtvovanje, budući polazna kulturna i simbolična radnja, može da ima kao svoj motiv psihološki, religiozni, ili naprosto elementarni – instiktivni. Postoji instinkt za prinošenje žrtve, za odavanje počasti nečem većem od sebe, da bi se to veće ukazalo, pozvalo u blizinu, umilostivilo, odužilo sličnim i većim uzdarjem« tvrdi Miodrag Pavlović u Poetici žrtvenog obreda.⁸ Razdor i krizu u brigadi Marsel instiktivno hoće da smiri time što sebe nudi kao žrtvu. Njegova žrtva nije prihvaćena jer ga je Komesar, izgleda od samog početka, uključio u svoje pragmatične planove za rešavanje sukoba u brigadi. Sve ovo je, međutim, još uvek u ravni poznatog, i teško bi se moglo govoriti o nekom sledećem koraku ka Čeovom svetaštvu kad ne bi bilo — Kristijana.

Ovaj lik ima u Aferi sasvim osobeni položaj; linija njegovog razvoja sačinjena je tako da u malom podržava zadatak čitavog žanra političke drame. Ali ako još jednom osmotrimo Aferu iz ovog novog ugla, videćemo da je Kristijanov položaj i ovde sasvim osoben. Marsel je spreman na žrtvu instiktivno, sledeći zakonitosti koje postavlja situacija u kojoj su zatečeni svi učesnici afere; njegov pristanak da bude žrtvovan nije reflektovan, način na koji se nudi sasvim je blizak kolokvijalnoj upotrebi reči »žrtva« iz koje je nestao svaki trag njenog obrednog smisla. On shvata da jedinstvo zajednice može ponovo biti uspostavljeno samo uklanjanjem jednog od antagonista, i spreman je da tu ulogu prihvati. Iako bi njegov čin bio smisaon na način na koji ovde govorimo o upotrebi zaboravljenog značenja žrtvenog obreda u drami o revoluciji, Marsel svojom ponudom, a ni načinom na koji je iz-

⁸Miodrag P a v l o v i ć, *Poetika žrtvenog obreda* (Beograd, 1987), 50.

rečena, ne aktualizuje sav smisaoni potencijal koji iza nje stoji. Ne pominjući žrtvu, to čini Kristijan: predlažući da se pridruži Simonu u bekstvu, kaže da je njegov razlog potreba za »očišćenjem«. Simon beži, svestan da se izlaže riziku verovatne pogibije, da bi se ponovo pridružio svojim ljudima; ništa od onoga što čini i govori nema drugo značenje od onog koje se može naći u ravni političke pragme. Čak i otvoreno odbija svaku mogućnost da se događajima i postupcima u drami prida »viši« smisao: ne treba stvariti »grešne jarčeve«, kaže, odbija Kristijanovu želju da mu se pridruži u bekstvu kad vidi da je njegova »pokora«. I kad pogine, Simonova smrt nema u drami nikakav drugi, a ponajmanje žrtveni smisao. Kristijan, međutim, prihvata rizik pogibije u bekstvu ne kao nepoželjan, a mogući ishod, nego kao priliku za pokajanje, kaznu i, na kraju, očišćenje. U njegovoj želji prizvan je još jedan segment mitološkog i religioznog shvatanja žrtve: ne samo što blagotvorno deluje na zajednicu uspostavljajući narušeni poredak razlika i izgublenu društvenu transcendenciju, privodeći je miru i jednodušnosti, čisteći je od nasilja koje je zapretilo da je uništi, nego obrednom vatrom i mukama kroz koje prolazi, pa i vlastitom smrću u njima, žrtva postiže očišćenje od greha, svojih i zajedničkih, poistovećujući se u tome sa transcendencijom kojoj se podnosi i zadobijajući jedan deo njene svetosti. Umesto da bude uništena, obrednom smrću žrtva se mistično transformiše u sveto.

Svi ovi, ali i mnogi drugi aspekti žrtvovanja u revoluciji na najeksplicitniji način objedinjeni su u drami autora na čiju je vezu sa Kozakovim delom već ukazano: reč je o Pravednicima Alberta Kamija. Žrtvovanje u revoluciji, kao i pitanje razlikovanja dobrog i rđavog nasilja predstavljaju središnje teme ove Kamijeve drame. Mladi revolucionar Kaljajev spreman je da umre za ideju jer je to »jedini način da se bude na visini ideje«. Drugim rečima, samo smrt, i to smrt kroz nasilje, stavlja ideju u egzistenciju; ideja nema drugog puta da se nastani među ljudima do kroz nečiju nasilnu smrt. Ako tek svojom smrću Kaljajev može da svedoči o stvarnosti ideje, kakva je onda priroda te ideje? Ideja za koju Kaljajev hoće da bude ubijen trebalo bi da okonča nasilje koje jedna društvena grupa čini nad drugom, da uspostavi poredak mira i ljubavi među ljudima, da zatvori raskol koji vlada u zajednici i privede je jedinstvu i pravednosti, jednostavnije i kraće rečeno, Kaljajevljeva ideja je izgubljena društvena transcendencija.

Postoji dobro i rđavo nasilje, ono nečisto i ono koje pročišćuje. Nasilje uopšte ima prirodu zaraze: širi se bez kraja i može da bude odagnano samo nasiljem koje pročišćuje. Kaljajev veruje da dva ubistva, ono koje će sam počiniti i ono koje će potom biti nad njim počinjeno, imaju blagotvorno dejstvo ne zajednicu: »jer mi ubijamo zato da bismo izgradili svijet u kojem više nitko neće ubijati! Mi pristajemo da budemo zločinci da bi na zemlji napokon svi bili nevini.«⁹ Kroz žrtvu, koja dragovoljno pristaje da na sebe primi grehe svih ostalih, onaj koji je sama počinila kao i sve one koje su izvršili drugi, zajednica zadobija mir i iskupljenje: žrtvovani će sa sobom odneti svo zlo koje pritiska društvo i postaće spasitelj i spašeni u isti mah. Edip je spasitelj i iskupitelj Tebe baš zato što je oceubica i rodoskrvni sin: »Junak koji proizvodi nasilje i nered sve dok je među ljudima, postaje kao neka vrsta iskupitelja čim bude udaljen, obavezno nasilnim putem«, kaže Žirar u Starom putu grešnika. Ali da i njegov zločin ne bi bio samo još jedan u zaraznom lancu nasilja, Kaljajev mora da bude ubijen, kroz to očišćen, osvećen i iskupljen, a tim ubistvom stavljena tačka. Kroz njegovu smrt među ljude dolazi ideja bratstva i mira, a on sam postaje

⁹ Albert Camus, *Drame* (Zagreb, 1976), 321.

jedno sa idejom — postaje svet: jedan pravednik iskupljuje sve ubice zajednice.

Uslov da sve to bude izvršeno jeste upravo sposobnost da se pravi razlika između dobrog, pročišćujućeg nasilja, s jedne strane, i rđavog, golog nasilja s druge. Ova sposobnost, opet, počiva na stabilnoj društvenoj transcendenciji koja sankcioniše kriterijume za razlikovanje — dakle, upravo na onome što nedostaje i što se mehanizmom žrtvovanja želi vaspostaviti. U zatvoru, posle izvršenog ubistva velikog kneza, dakle prvog čina žrtvenog obreda, Kaljajev susreće Foku, zatvorenika koji uzgred obavlja i posao krvnika: iz dijaloga koji vode žrtva i njen budući krvnik, predstavnik zajednice čijom rukom bi trebalo da bude izvršeno jednodušno nasilje čitavog društva nad Kaljajevim i time okončan žrtveni obred, Kaljajev se uverava da zajednica ne prihvata ponuđenu žrtvu i odbija njen simbolički smisao:

Kaljajev: Ti si, dakle, krvnik?

Foka: Eh, barine, a ti? ¹⁰

Kaljajevljeva žrtva u Kofinim očima, pa i u očima zajednice, samo je još jedan čin rđavog nasilja i njen efekat je ništavan. Još više poražava Kaljajevljev susret sa velikom kneginjom: ona dolazi u ćeliju ubice svoga muža sa jevandeoskom porukom praštanja i ljubavi, ali Kaljajev je odbija. On ne može da prihvati nikakav oprostaj niti pokajanje, a da time i sam ne porekne vlastitu žrtvu. Kneginja mu nudi oprostaj u ime jedne transcendencije koju Kaljajev ne priznaje, ali kojoj, što je paradoksalno, duguje ono što hoće da potvrdi kao smisao svog čina. I što je još mnogo važnije — baš na velikoj priči o Isusovoj žrtvi počiv a čitav kulturni poredak u kome i iz koga Kaljajev crpi simboličku konstrukciju u kojoj prinosi žrtvu. U liku dželata Foke zajednica koju je poručila da žrtvu ne priznaje i da je uključuje u svoj pravni sistem, a preko velike kneginje dala mu je dodatno objašnjenje: žrtvovanje je bilo jednokratni čin, već je jednom izvršeno, a ako je bilo uzaludno — onda je bilo uzaludno. Ali mimo Isusovog čina nije moguće ponoviti proces osim kao podražavanje, imitatio Christi, što podrazumeva da žrtvovanje svoj uspeh duguje smislu koji iz Isusovog čina isijava. Uslov za to je, naravno, da je prethodno priznat značaj Isusove žrtve, i da se novom žrtvom na njegovom tragu hoće samo obnoviti i potvrditi njegov čin. Ova nemogućnost zaslužuje da bude detaljnije objašnjena, i na nju ćemo se još vratiti.

Revolucija, videli smo u Dijalozima, Aferi i Kamijevim Pravednicima, traži žrtve. Ove tri drame o revoluciji osvetljavaju revolucionarni žrtveni obred sa različitih stanovišta, ali zajedničko im je da ni u jednoj od njih obred nije izveden do kraja. Ostaje nam još da pogledamo šta o tome kaže Legenda o svetom Čeu.

3

I krv naše braće, kažem, nije usahla u zemlji otičući iz smrtonosnih rana. Krv naše braće pretočila se u naše vene i napaja naša srca! Žrtvovani životi su sad naši životi i misao mrtvih junaka je naša misao! (...) Veliki čelični kombinat je podignut! Za nekoliko minuta u njemu će se prvi put zažariti nove paći! Okupili smo se da zajedno upalimo tu vatru, kao što smo zajedno zidali zjegov moćni žrtvenik!

Ovim rečima obraća se Če okupljenoj masi, negde na Kubi, posle uspešno izvedene revolucije. Izgradnja velikog čeličnog kombinata je završena; nije bilo lako, to se vidi

¹⁰N. d., 367.

iz njegovih reči. Čak i za podizanje jedne čeličane bilo je neophodno da se pred »moćni žrtvenik« polože mnoge žrtve, zajedno će upaliti veliku vatru koja topi rudu. U temelju njihovog zajedništva, čeličnog kombinata, pa i same pobeđe revolucije, leže žrtvovani životi braće: te žrtve su utemeljile revoluciju i novi društveni poredak počiva na njima. Zahvaljujući mističnoj transspustancijaciji krv žrtava pretvorila se u krv živih: njihova smrt bila je dragocena i blagotvorna. Žrtvovanje života nije činjenica koja se iscrpljuje u svom trajanju, nego se u perspektivi istorije pretvara u vrednost. Svoj smisao i svoje duboko opravdanje smrt stiće time što ideju stavlja u egzistenciju; metod kojim se činjenice pretvaraju u vrednosti zove se teodiceja, i »sadrži u sebi verovanje u pozitivu ili negativnu moć izvesnih događaja koja nema nikakve veze s njihovim empirijski datim osobinama, već sa njihovim nevidljivim svojstvima«. ¹¹ Nevidljivo, neempirijsko svojstvo smrti žrtve moralo bi da korespondira sa istim takvim svojstvom ideje kojoj služi. Drugim rečima, revolucija bi morala da poseduje jedno takvo nevidljivo ili skriveno svojstvo zbog koga je u dosluhu sa smrću žrtve i blagotvornim posledicama koje iza toga nastupaju.

Revolucija traži žrtve: u tome se slažu revolucionari čije postupke i iskaze sledimo kroz četiri drame o revoluciji, ispitujući, tumačeći i razvijajući implikacije onoga što oni sami o tome govore, kao i ono što se o tome može znati na osnovu pretpostavki kulture koju svi delimo i iz kojih su drame koje čitamo ponikle. Ali još uvek ne znamo zbog čega revolucija traži žrtve: ne znamo koje njeno skriveno, nevidljivo i neempirijsko svojstvo zahteva da joj se žrtvuju njeni protagonisti.

Pobeda revolucije na Kubi, kao što se vidi iz nastavka drame, nije donela red. Naprotiv: neredi su i u samoj čeličani, među radnicima, uzajamno nasilje još uvek luta zajednicom; eksplozija raznosi mašinsku halu i Če naređuje da tenkovi izađu na ulice. Revolucija i dalje traži žrtvu, a ona se bira po kriterijumima koje već poznajemo: neko ko je istovremeno i unutra i spolja, dovoljno integrisan da bi mogao da ponese zajednički greh i dovoljno udaljen da zajednica ne bi zasekla u sebe samu beskonačnim lancem osveta. Pukovnik Andres, član revolucionarnog štaba, svojim stavom zauzeo je takav položaj i znak žrtve već je upisan na njegovom čelu; četiri člana štaba ponavljaju mu, u skraćenoj verziji, ono što Jovu govore četvorica njegovih »prijatelja«:

Prvi čovek: Opameti se!

Drugi čovek: Pokaj se!

Treći čovek: Pokori se!

Četvrti čovek: Priznaj krivicu!

Nakon njih, izričiti zahtev postavlja i Če: »... zahtevam da svako žrtvuje borbi celog sebe! Zahtevam, Andrese!« Od Andresa se, zapravo, traži da na sebe primi grehe svih: jednako pobunjenih i nezadovoljnih radnika kao i rukovodilaca revolucije koji za to nezadovoljstvo snose odgovornost. I, to nam je takođe poznato, žrtvi treba da bude pripisan greh daleko veći od onog koji je počinila: Andres je optužen za špijunažu.

Ali Če se predomišlja; on već počinje polako da shvata mehanizam koji ih sve vodi: »... mira mi ne da sudska dvorana i pred sudijama naši ljudi!« Mogao bi da prekine žrtveni obred i to izaziva uznemirenost kod ostalih: »To što zahtevaš moglo bi da izazove tuču!«, odnosno, moglo bi ponovo da naruši jednodušnost zajednice i da nasilje, tuču, pusti s lanca.

¹¹ Leszek Kolakowski, *Filozofski eseji* (Beograd, 1968), 33.

Žrtva mora da bude podnesena da bi se smirilo nasilje koje ponovo divlja zajednicom, da bi se uspostavio mir i poredak, pa tako i Če koji obred ometa mora da bude uklonjen. U zatvoru, sa Andresom, njegovo razumevanje ide još jedan korak dalje: »Zašto je potrebno, s tako erotskom žestinom saseći čoveka na komade«, pita ga Andres; »Kola u koja si se upregao sad već jure. Sad sve znaš!« Sad već Če zna ono što se doznati ne sme, a vredno jeste znati: da je nevidljivo, skriveno i neempirijsko svojstvo revolucije opetovanje žrtvenog nasilja iz samog sebe, da je ona surovo božanstvo koje se, neumireno, pojavljuje kao golo, esencijalno nasilje na slobodi, a da bi se primirilo zahteva da mu se neprestano prinosi krvava žrtva, da ona sa obe svoje strane pokazuje isto lice i da je to razlog što se ideja, kao što je to pokazao Kaljajev, može staviti u egzistenciju samo nasiljem i smrću, da se u tom božanstvu koje, kao ni bilo koje drugo, ne objašnjava svoje želje i razloge, krije jedna fatalna protivrečnost: umilostiviće se tek ako mu se stalno bide davala ona ista supstanca od koje je i samo sačinjeno — nasilje — i time će se do u beskonačnost reprodukovati upravo ono što bi trebalo da bude ukinuto i zamenjeno. Božanstvo koje ili ubija ili traži da se za nju ubija.

»Od početka je trebalo sasvim drukčije«, zaključuje Če i odlazi u Boliviju, verujući da se tamo može početi iznova i da bog koji zahteva žrtve već stanuje na Kubi: »Nećemo dozvoliti dželatima da otpočnu svoj mračni zanat u ime onih koji se bore, niti uštrojenim svinjama da se kljukaju mesom naših palih«. Ovoga puta nezaustavljivi žrtveni mehanizam ne sme da bude pokrenut i već na prvom koraku Če odbija Tanjin zahtev: »Čuj, Tanja, i veruj meni: Ramonovu glavu teško ćeš dobiti«. Ali to, izgleda, ništa ne menja, jer se među Čeove borce sve više nastanjuje razdor. Ramon je prebegao, dvojica Tanjinih agitatora su streljani; zajednica boraca nalazi se na ivici samouništenja. Če je odbio isprobani lek: odbio je da prinese Ramona na žrtvu. Šta se još može učiniti? Drama ne pokazuje smrt komandanta Čea, ali ona je nesumljiva, dramaturški kao i istorijski, kao što je to i motivacija njegovog svesnog ostajanja u borbi u kojoj sigurno gine:

Če: Uvek me je gupilo u grlu kad sam se pozivao na mrtve u našoj borbi, uvek sam imao užasan osećaj kao da živim od mrtvih. A sad će njihova smrt biti i smrt svih koji u našem svetu budu živeli, naš udeo, jer sasvim je sigurno da su hrišćani u nečemu imali pravo: obesili su svog krvarećeg bližnjeg na svaki ugao da bi svako živi razumeo kome svoj život duguje. (. . .) O, ta smrt je moj davni san.

Paradoks Čeovog sna samo je prividan: da njihova smrt treba da postane smrt svih onih koji ostaju da žive, a ne, suprotno, kao što je do tada bivalo, da se novi život gradi na njihovoj smrti, ili kaljajevljeviski rečeno, da se ideja samo njihovom smrću stavlja u egzistenciju, u sprezi sa figurom na kojoj počiva naša kultura i od koje se preokreće naše računanje vremena, može da znači samo jedno — da treba preokrenuti narativni poredak revolucije, da ona mora od božanstva koje traži žrtve da pošane božanstvo žrtava, ili, kao sam Isus, bog-žrtva. Ako je, kao što Če prepoznaje, skriveno i neempirijsko svojstvo revolucije beskonačna i nezaustavljiva alternacija esencijalnog i žrtvenog nasilja, ako je ova fatalna protivrečnost sprečava da se završi i dovede do obećanog samoispunjenja, carstva jednakosti, mira i slobode, onda je možda njeno stvarno, a ne prividno i obećano samoispunjenje upravo to što se ovde otkriva — jeziva jasnoća neprekinutog umiranja. Ako je već tako, onda je jedina moguća intervencija u svetu ona koju opisuju jevanđelja: da se transcendencija od progonitelja pretvori u žrtvu, najtežu i poslednju, nakon čije smrti treba da budu srušeni svi žrtvenici i iskupljeno svo dotadašnje nasilje. Kad je već na onome

ko je žrtve zahtevao sva krivica i odgovornost za naprekidni lanac nasilja, a taj lanac se ne može, kao što je Če u jednom trenutku poverovao, prekinuti time što će se prestati sa žrtvovanjem, onda je jedini mogući način da se lanac jednom zauvek prekine taj da se sam stavi na žrtvu. Kao što Bog, u telu svog sina Isusa, sebi sebe prinosi na žrtvu, i time iskupljuje nasilje, jednako esencijalno kao i žrtveno, ali i obavezuje na nenasilje — jer, kakvo se nasilje još može (i čime?) pravdati u svetu u kojem je Bog nasilje primio na sebe — tako i revolucija, u liku svog protagoniste, koji nije žrtvovan od drugih, iako je do skora sam zahtevao žrtve, nego se sam nudi kao žrtva, samu sebe polaže na žrtvenik; ne samo kao znak pokajanja i iskupljenja, nego i kao svedočanstvo da se od boga koji traži žrtva pretvara u boga-žrtvu, jednakog u smrti svima prethodno žrtvovanim. »Otvorićemo toj njihovoj smrti put u naš život i delićemo je s njima« neće više biti podele na one koji moraju da umru i one koji na osnovu njihove smrti žive dalje, bog-žrtva ukida dranicu time što deli njihovu sudbinu: ne može od boga koji traži žrtve postati bog-žrtva a da se i sam ne izmeni. Prisustvo njihove smrti u našim životima svedoči da se božanstvo izmenilo, da se svojom smrću izjednačilo sa žrtvama koje su mu podnošene, da se spustilo do njih ili njih uzdiglo do sebe, da ih je prepoznalo i priznalo, a time i ponovo prizvalo u život.

Zato što ponavlja jevandeoski obrazac, zato što je njegov čin imitatio Christi — komandant Če postaje svetac, a kao takvom odgovara mu samo književni oblik legende.

SUMMARY

In "The Legend of St. Che," Che realizes that the hidden feature of revolution is the never-ending and irrepressible alternation between the essential and sacrificial violence. This fatal contradiction prevents the revolution from coming to an end and enables it to reach its promised self-fulfilment: the realm of equality, peace and liberty. If this is true, then the real — not merely promised — self-fulfilment of the revolution is what Kozak presents here: the horrible clarity of continuous dying. Then the only possible intervention in the world is the one described in the Gospels: that the persecutor's transcendence be transformed into the biggest and last sacrifice; after that, all the altars should be destroyed and all the previous violence should be redeemed. Like the Christian God, who — through his son Jesus — sacrificed himself to his very self, and by doing that redeemed all the violence, the revolution through its protagonist places itself on the altar, as evidence of its transformation from a god who demands sacrifices into a sacrificed god. By repeating the Gospel pattern and by performing the act of "imitatio Christi," the comander Che becomes a saint; for this reason the only suitable literary form for the story about him is a form of a legend.

PRISPEVEK K MIKROTOPONOMASTIKI TRŽAŠKE OKOLICE

Zasebne listine openskega mogotca Antona Hrovatina (1803-1887) in novejšje gradivo omogočajo pregled čez mikrotoponomastiko neposredne tržaške okolice med Rojanom in Opčinami.

The private documents belonging to Anton Hrovatin from Opčine (1803-1887) and the more recent data provide a view over the microtoponomastics of the surroundings of Trst (Trieste) between Rojan (Roiano) and Opčine (Opicina).

Uvod

Anton Hrovatin po domače Bekárjev (Opčine pri Trstu 1803 — Trst 1887), župnik pri Novem sv. Antonu v Trstu, zadnji kaplan Okoličanskega bataljona, municipalni svetnik, papežev komornik, častni kanonik tržaškega stolnega kapitlja, konzistorialni svetovalec, cesarski svetnik in vitez reda cesarja Franca Jožefa,¹ je bil tudi eden najbogatejših openskih posestnikov. Njegova zemljiška posest je izpričana v vrsti popisov in dokumentov, ki so jih hranili njegovi dediči in so mi trenutno na voljo. V popisih in dokumentih so posamezna zemljišča označena ponajveč z golo katastrsko številko, le poredkoma tudi z ledinskim imenom, vendar sem iz vseh papirjev zbral nekaj desetih imen. Premerjava s stanjem takoj po drugi svetovni vojski² nam omogoča ugotovitev, da je približno tretjina teh ledinskih imen izginila iz zavesti in spomina vseh še živih, bodisi da je parcele pogoltnilo mesto, bodisi iz drugih, ne vedno ugotovljivih razlogov. Vsekakor je med ledinskimi imeni, še živimi in že pozabljenimi, dovolj redkosti in zanimivosti, da jih tu predstavimo s poskusom razlage. Študija obsega kritičen opis virov in repertorij imenskih oblik z razlago imen.

Viri

1870 Auszug aus dem Grundbesitzstandhauptbuche und aus der dazu gehöriger Katastralmappe über die in der Gemeinde Vogle und Grossreppen auf Namen des nun sel[igen] Iochan (?) Lobst (?) Grafen v[on] Thurn Besitzer der Herrschaft Duino eingetragenen Grundparzellen s popisom in tlorisom petih parcel in sicer: v občini Vogle (Voglje) 1. *Gospodna, Wiese*, 2. *Globodolni, Wiese mit Holz* in 3. *Knesiszhe, Wiese*, ter dveh v občini Grossreppen (Repen): 1. *Ogradiza, Acker* in 2. *Ogradiza, Wiese* s katastrsko številko parcele, površino v oralih in klaftrih ter oznako pripadajočega razreda. Sledi overovitev: Für den richtigen Auszug. K. K. Steueramt Sesanna am 30 Juni 1870 z dvema podpisoma: *Schwara* . . . in *Peter* . . . Overovitev prekriva kolek za 50 krajcarjev z letnico 1870. Ob podpisih je še žig: I[MPERIALE] R[EALE] UFF[ICIO] DELLE IMPOSTE IN SESSANA.

1883 Zvezek 19,1 x 25,1 cm, ki so mu bile odtrgane platnice in ki so mu prvi in zadnja

¹Primorski slovenski biografski leksikon I, 547.

²Poleg zemljevida Tržaško ozemlje 1978 sem upošteval pričevanje starih Rojančanov in Opencev, ki sem jih izpraševal o tem l. 1983 in, v posameznih primerih, do 1990.

dva lista raztrgani; na prvih dveh neoštevilčenih straneh je nekaj zapisov v nemščini in italijanščini s težko čitljivo pisavo Antona Hrovatina, naslednji dve neoštevilčeni strani sta prazni, od pete, oštevilčene s št. 1, ki se ponovi na naslednji strani, in na naslednjih 30 straneh, oštevilčenih 2–31, je s kaligrafsko pisavo napisan popis zemljiške posesti Matevža Hrovatina, Antonovega brata. Ker je Matevž umrl 26. 6. 1881, o čemer priča Rodbinsko deblo, ki ga je sestavil Župni urad sv. Jerneja na Opčinah 14. 4. 1903, je popis verjetno nastal pred Matevževo smrtjo. Na koncu popisa sledi še veliko strani z zapisi Antona Hrovatina, ki so pogostoma datirani 1883.

Popis posesti, v italijanščini, uporablja stalno shemo; tu bodi prepisan le opis prvega zemljišča:

Rojano

N[umero] Tav[olare] 685

N[umero] Catas[tale] 1056

Vigna den[omina]t[a] per Staizi Mortesin

Kl[a]f[ter] quad[rati] 78.75

Possiede

Matteo Hrovatin di Matteo q[uo]n[dam] Lazzaro

Senza Passivi

Verjetno je popis služil Antonu Hrovatinu, ki je po bratovi smrti postal lastnik njegove posesti. V poznejših Antonovih zapisih nisem več srečal nobenega ledinskega imena. Avtor tega popisa je Carlo Bazzanella, gl. o njem niže p. g. »pred 1887«.

1884 *Spričovalo* o kupoprodajni pogodbi za *gmajno Pugled* med prodajalcem Jožefom Hrovatinom, ki se je podpisal s križem, in kupcem Jakobom Hrovatinom iz *Opčin*, priča *Sosizh Jakomo*, napisano *Opčina dne* (prostor za dan je prazen) *Marza 1884*.

1884b *Spričalo* o posojilu za *tiste štir od mene kuplene kose grunta po imenu jasni verh, babenca, rauna in stenašče*, napisano *Opčina 27. malega serpana 1884*; podpisano *Saldato di tutto il mio avere Giovanni Raubar — Malalan Biaggio*.

Pred 1887 V črno platno vezan zvezek 27,7 x 40,3 cm s popisom zemljiške posesti Antona Hrovatina. Na prvi strani s tiskovno gotico ročno posvetilo All' Illustrissimo Reverendissimo Signor Parroco Canonico Monsignor Antonio Hrovatin. Ob spodnjem robu je podpisan Carlo Bazzanella: po pisavi je moč ugotoviti, da je tudi avtor nepodpisanega podpisa posesti Matevža Hrovatina iz l. 1883. Na naslednjem listu je kazalo (Indice) s seznamom parcel v Rojanu (Rojano) in na Opčinah (Opčina) z nekaj ledinskimi imeni. Od naslednjega lista naprej (oštevilčeni so 1–38) sledi popis zemljišč po ti shemi:

Rojano

*Realità Tavolare N 681**N^o Catas[tale]: 1053**Qualità: Bosco denom[inato] Bajardavez in Mortesin**dimensione Kl[a]ft[er] quad[rati]: 923.28**Confini: S[ettentrione] Villa di Opicina**L[evante] 680**M[eridione] 680**P[onente] 682*

Possiede

*Don Antonio Hrovatin**di Matteo q[uonda]m Lazzaro**In virtù di Scrittura d'Assegnamento 23 agosto 1847, intavolata**sub pres . . . 11 dicembre 1847 N° 26980, Rip[. . ? . .] 27**dicembre 1847, Tomo 4 f[oglio] 271.*

Število ledinskih imen je omejeno. Vsi drugi viri skupaj torej komaj izpopolnjujejo najbogatejši vir iz leta oz. izpred leta 1883.

1900 31/5 1900 Časna Pogodba na Opčinah Kara sta naredila Janez sosič od pokojniga Jerneja sosič št 91. in Katerina Hrovatin št 69. iz tem pogojem Jaz zgorej podpisani prodam svoj grunt imenovano babeca. kari imam od pokojniga očeta (prečrtano: Karini, nad prečrtano ime napisano:) Katerina Hrovatin št 69. za 50 g[o]l[dinarjov] Avstriskasko (sic) veljave reci Pedeset goldinarjov da oni so gospodarji od zdaj napreji iz tem sklenem in se kontenam pred priči

Kupec Katarina Hrovatin

Prodajalec Sosič Janez

Priča Kristijan Sosič

Priča Franz Vremez

Vse, s podpisi vred, je napisala ista roka: verjetno je to prepis uradne pogodbe.

1914 Rkp. Posnetek / iz zemljiške knjige d. o. / Opčine T. št. 157 in 162. s kolkoma po 1 krono in ovalnim žigom I. R. GUIDIZIO DISTRETTUALE / 21. IV. 14. / TRIESTE v obsegu pole z opisom nekaterih parcel na prvi in drugi strani, tretja in četrta sta nepopisani; na koncu druge strani linearni žig ZEMLJIŠKO-KNJIŽNI URAD / ces. kr. okrajne sodnije za civilne stvari odd. XI. / v Trstu dne 6. junija 1914., okrogli žig CES. KR. OKRAJNO SODIŠČE / ZA CIVILNE STVARI / TRST in nečitljiv podpis.

Tri ledinska imena (*pascolo den[omina]to Stenasza, Campo den[omina]to per tam malle Kalle in Pašnik . . . imen[ovan]o pri Ucijakom*) so dragocena.

MGI 1868 Umgebung von Trieste nach einem Originale des Generalstabs-Abteilung der 7ten Truppen-Division, photolithografirt im k.k. Militär geografischen Institut, 1868, hrani Državni arhiv v Trstu, sign. Misc. A/460.

TO Tržaško ozemlje, Zemljevid s krajevnimi in ledinskimi imeni in Seznam imen, Ljubljana-Trst, 1978. Zemljevid in seznam mikrotoponimov za današnjo tržaško provinco »je prva tovrstna obdelava slovenskih tal«. »Na pobudo in po zasnovah Zorka Jelinčiča« je publikacijo »pripravil odsek za slovenski jezik pri Narodni in študijski knjižnici v Trstu. Avtorji imenskega dela [so] Robert Petaros, Ksenija Levak in Gojmir Budal«. Uvod govori

o uporabljenih »sodobnih znanstvenih metodah« in omenja strokovno pomoč »pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti in na filozofski fakulteti v Ljubljani«. »Zemljevid ima prvenstveno in poudarjeno študijski pomen. Prišel bo prav kot orientacija in gradivsko oporišče tako jezikoslovcem kot zgodovinarjem in etnografom«.

Kljub tako visokim poroštvom je seznam imen za jezikoslovce komaj uporaben: povsem manjkajo naglasna znamenja (in že to samo dejstvo diskvalificira »znanstveno« delo), poknjžene oblike imen so pogostoma samovoljne in knjiženje ni izvedeno dosledno in s sprejemljivimi merili, premaloštevilne narečne imenske oblike, ki bi morale imeti v znanstvenem delu prvinsko težo, so zapisane brez za jezikoslovca nepogrešljivih ločevalnih znamenj, ki edina lahko posredujejo jasno glasovno podobo imena, namesto redukcijskih samoglasnikov uporabljajo avtorji izključno apostrof (*Proti p'tu'ke*), pri sestavljenih imenih jukstaponirajo poknjženi in narečni del (kar spet ponazarja pravkar navedeni primer); tudi v nesestavljenih imenih večkrat mešajo narečni in poknjženi del (v *Luokva*, *Lu'kva* zadeva poskus, posredovati narečno izreko, le prvi samoglasnik oz. dvoglasnik, medtem ko je *kv* knjižni zapis, saj tu izgovarjajo *qu*; fonetični zapis naj bi se glasil *Lúəqva*). Pri stotinah takih nejasnosti in napak se sprašujem, kolikšen je delež SAZU in Filozofske fakultete v Ljubljani. Brez osebnega poznavanja dejanskih narečnih imenskih oblik in brez nove raziskave na terenu je torej *Tržaško ozemlje* prav malo uporabno.

INF Skupina rojanskih in openskih informatorjev, rojenih pretežno v prvih letih našega stoletja, ki jih ne navajam imensko in se jim tu zahvaljujem za dragoceno sodelovanje.

Repertorij

Bábənca: 1883 *pascolo Babenza*; 1884 *babenca*; 1900 *babeca*; TO F5 *Babnica*, *Bab'nca* ob vzhodnem robu Opčin na severni strani bazovske ceste. — Izpeljano iz občnega imena *bábina* (Pleteršnik: 2) die Erbschaft Meg. prim. dedina); to je parcela, podedovana po stari materi oz. po ženski liniji. V tržaški okolici prim. podobno ime *Diédənca* (gl. P. Merku La toponomastica del Comune di Duino-Aurisina, Devin-Nabrežina 1990, str. 31 in 144).

Bajárdavəc: 1883 *bosco Bajardavez*; pred 1887 *bosco Bajardavez in Mortesin*; TO F6 *Bajardovec* v Rojanu med Mortežinom in Potočičem; drugi na Vrdeli; INF pozna ime *na Bajárdah* za kraj pri Vrdeli, znan danes kot *Cascina delle Rose* po imenu tamkajšnjega motela. — Očitno gre za bivše posesti tržaške družine *Baiàrdi*: prvo ime je sestavljeno z dvojnimi obrazilom *-ov-* (z akanjem *-av-*) + *-əc*, drugo je menda istovetno z množinsko priimkovno obliko, pogostno pri toponimih mlajšega izvira.

Bleznice: 1883 *campo, pascolo per Blesnizza, campo, bosco Blesniza, campo Blisniza*; pred 1887 *pascolo, campo, sasso Blesnizza*; TO E5 *Bleznice, Blez'nice* južno od Opčin na severni strani državne ceste 202; INF *Bleznice, u Bleznicaħ*. — Zaradi izredno omejenega vpliva nemških pisnih konvencij pri pisanju slovenskih imen na Tržaškem skoraj ne pride v poštev razlaga, ki to ime istoveti z občnim imenom *pleznica*; zaradi naglasa je težko izhajati iz osnove *blèz-*, ki na Primorskem tekmuje z osnovo *bliz-/blíz-* oz. iz prid. *blízen*, ki tekmuje z *blížnji*; slednji je izpričan v toponomastiki, prim. ESSJ I, 28; osamljen primer na Tržaškem narekuje previdnost pri razlagi.

Ceròuc: 1833 *campo, pascolo, bosco Zerouze*; TO D4 *Cerovec, Cerovc* severno od državne ceste 202 ob odcepu proti Vejni; Bekarjeva Netka (r. 1901) pomni, da je oče —

nečak Antona Hrovatina — imel tu posestvo in da je pravil *gremo na Ceróuce*; druga INF me je opozorila na drug mikrotoponim ob vzhodnem robu samih Opčin ob cesti, ki se zahodno od železnice odcepi od proseške ceste in pelje v Repen, *na Ceróuci*, ki ga TO ne pozna. — O pogostnem fitotoponimu in ledinskem imenu *Cerovec* prim. ESSJ I, 62 in SVI I, 102; TO pozna ta mikrotoponim še trikrat (B-C2, D3, C2).

Dolína: 1883 *bosco, campo Dolina per Repen[s]ke Zeste*; morda istovetna s TO F4 *Dolina, D'lina* severno od Prčedola. — O tem pogostnem ledinskem imenu, ki sovpada z občnim imenom, prim. SVI I, 142 s. v. »Dol«; TO pozna še 56 drugih ledinskih imen *Dolina*, samih ali sestavljenih, in 13 množinskih *Doline*, prav tako samih ali sestavljenih.

Dóučič: 1883 *bosco Docizi, campo Dousizi, prato Doucizi*; TO E5 *Dolčič, Doučič* med Opčinami in Openskim vrhom; INF *Dóučič*. — Dvojna manjšalna oblika iz *dól*, sestavljena z obrazilom *-ac* ali *-ak + -ič*; prim. SVI I, 132 s. v. »Dol«.

Fřčava njiva: 1883 *campo, bosco Fertschiava Niva, bosco Fertiava Gniva*; TO E5 *Fřčeve njive* na zahodnem robu Begunskega naselja; INF *Fřčeve njive* po vzdevku *Fřč* (prim. *zvoní ta stáremu Fřču*); med vasjo in vojašnicami. — Svojljni pridevnik z *-ov* (z akanjem *-av*) je izpeljan iz vzdevka *Fřč* iz osnove *hrč-* (*hrc-*, *hrk-*) oz. njene narečne dublete *fřč-* (*frc-*, *fřk-*); pahljača pomenskih obrazložitvev za tak vzdevek gre od onomatopeje do zoonimov in fitonimov in do prenesenih pomenov, prim. Pleteršnik, vsa gesla s temi osnovami, in ESSJ I, 131 s. v. »fřkati«, 202 s. v. »hrček I«, »hrček II« in 203 s. v. »hkrati«.

Gospódna: 1870 *Wiese in Gemeinde Vogle: Gospodna*; 1883 *Gospodna*; TO 0. — Pridevnik *gospódnji* ima v Pleteršniku dve razlagi: 1) des Herrn (Gottes); 2) Herren-. Čprav ni izključiti prvega pomena, zakaj zemljišče je bilo v preteklosti lahko lastnina kakega cerkvenega posestnika, se mi zdi bolj sprejemljiv drugi pomen: zemljišče je bilo lahko posest kakega duhovnika. K pridevniku si moramo misliti še samostalnik »njiva«, »senožet« ali podobno. Enako je razlagati TO C3 *Gospodova griža, G'spuđ'va griža*.

Gřgava dolína: Pred 1887 *bosco, campo Ghergava Dolina*; TO 0. — **Gřgava ográda:** 1883 *pascolo, campo Ghergava Ograda*; TO 0. — Obe občni imeni *dolina* in *ograda*, sta izredno pogostni v mikrotoponomastiki tržaške okolice. Svojljni pridevnik z obrazilom *-ov* (*-av*) je istoveten s hišnim imenom *Γřγavi* na Réni sredi starih Opčin. Hipokoristik *Gřga* (Gregorius) je bil očitno v preteklosti zelo razširjen v tržaški okolici, o čemer priča danes pogostni patronimični priimek *Gřgič* z epicentrom v Gropadi.

Hrovatinavac: 1883 *orto Crovatinavez Vert*; TO 0; morda je istoveten z MGI 1868 *Krovatin Dol JV* od Opčin. — Svojljno ime z dvojnimi obrazilom *-ov-* (*-av-*) + *-ac* se navezuje na star openski priimek *Hróvatin*. Pritaknjeni *Vert* je tавтоloška ponovitev opisnega apelativa *orto*.

Jásni vrh: 1884 *grunt na Opčinah: Jasni verh*; TO 0; INF od *Jeplence* čez železniško progo proti Fernetičem.

Jéyenca: 1883 *pascolo, campo Iegoniza Dolina*; TO F5 *Jegnica SV* od Opčin na V strani sežanske ceste. — Sestavljeno z obrazilom *-ica* in iz *júgno, jàgno*, značilno za slov. jugozahod (prim. ESSJ I, 186 s. v. 'gumno I') s pomenom 'prostor za gospodarskimi poslopi, prostor okoli hiše'; bližina zemljišča zaselku omogoča to razlago.

Jelaváča: 1883 *bosco, pascolo Savod u Jellavatzia*; TO E4 *Jelovača, Jelavača SZ* od Opčin meji z E4-5 *Zavodom*; INF *Jelaváče*. — Dendronim *jéla* je postal pogostna podstava za toponime in mikrotoponime, ki zelo pogostoma izhajajo iz razširjene osnove *jelov-* (z

akanjem *jelav-*), prim. SVI I, 238 s. v. »Jela«. Posebnost našega mikrotoponima je formant *-ača*.

Jeplénca: 1883 *bosco Ieplenza, prato Ieplénza, campo Ieplenza*; TO E4, F5 *Jeplenca* in še štirikrat poleg dveh množinskih oblik *Jeplence* in dveh *Jepljenca* (sic); INF *Jeplénca* pri fojbi 149 ob prvem železniškem nadvozu na repentabrski cesti. — Iz *apno* s pridevniskim obrazilom *-n* in samostalniškimi *-ica* z disimilacijo *n-n > l-n* in narečno predjotacijo *a- > je-*, prim. SVI I, 37 s. v. »Apnenik«.

Jérkatau dou: 1883 *pascolo Ierkatavem Dulle, campo Ierkatavem Dulle, prato Iurkatavem Dulle*; TO F5 *Jerketov dol, J'rk'tov dol* južno od Banov; INF *Jérketou dou* severno od državne ceste 202 proti nekdanjemu nemškemu pokopališču, kjer je zdaj camping. — Svojljni pridevnik iz ljubkovalnice *Jerko* (Bartholomaeus) z obraziloma *-t + -ov (-av)*. Zapis *Iurkatav-* izdaja paraetimološko naslonitev na ljubkovalnico *Jurko* (Georgius): kraški naglašeni *ū* postane *ü* in zanj ni pričakovati zapisa z *e*.

Júrkoč: 1883 *vigna Iurcouze* na Proseku; TO D4 *Jurkovec, Jurkovec* nad Prosekom in Grljanom. — Z dvojnimi obraziloma *-ov* (tu smo zunaj področja openskega akanja!) + *-ac* izraža lastnino; izhodišče je hipokoristik *Jurko* (Georgius); enako TO C2 *Jurkovci* in G6 *Jurkovka*.

Karbonára: 1883 *bosco Carbonaro*; TO E5 *Karbonara* pri Piščancih. — Romansko ime gozda v neposredni bližini mesta kaže na obstoj oglenice; slovenska ženska imenska oblika ima lahko različne utemeljitve.

Klčárjauca: 1883 *campo, sasso nudo Kluziarouza*; TO E5 *Klečarjevca* pri Brdini na Opčinah. INF *Klčárjeuca* na *Strlúáqui* v vasi proti novi železniški postaji; *Klčárjevę* je hišno ime na Opčinah. — **Klučáravac:** 1883 *bosco Corona Kluziaravez*; TO 0. — Obe imeni sta s svojljnim obrazilom *-ov- (-av) + -ica* oz. *-ac* izvedeni iz samostalnika *ključár* 'čvar cerkvenih ključev', prim. ESSJ II, 43 s. v. »ključ«. Nemogoče mi je ugotoviti lego drugega mikrotoponima, zato tudi ne znam razlagati zveze *Corona Kluziaravez*. Je šlo morda za nekdanjo posest gospode Kronau-Hren? Nanjo spominja še mestni mikrotoponim *Coroneo*, danes *Via del Coroneo*.

Knezíšče: 1870 *Wiese in Gemeinde Vogle: Knesiszhe*; 1883 *K . . . zhe* (nečitljivo). — Parcela je onkraj današnje državne meje in je zato v TO ni. Iz edinega čitljivega zapisa ni moč razbrati točne glasovne podobe imena (morda *Knežišče?*). Morda iz priimka *Knez*, pogostnega na Krasu? Prim. ESSJ II, 48 s. v. »knez«.

Kržišče: 1883 *bosco na Kersiszie, pascolo Kersiszie*; TO F4 *Kržišče, Kržišče* pri Repentabru? Sicer v TO še štirikrat. — Prim. ESSJ II, 94 s. v. »križ«.

Labadúlne: 1870 *Wiese mit Holz in Gemeinde Vogle: Globodolni*; 1883 *Globodolni*; TO 0; INF *Labadulne, 'z Labadul(ę)n*. — Edina gotovost velja prvemu delu v tem zloženem imenu: v obeh zapisih iz prejšnjega stoletja je začetni *g* pritačnjen ob paraetimološki razlagi imena, zakaj noben začetni *g* (*γ*) ni v pisavi izginil niti v romanskem pisnem območju, kaj šele pri živi izreki v tržaški okolici! Ker slišim Opence to ime izgovarjati že čez trideset let, ne dvomim o paraetimološkem značaju začetnega *g* (pri obeh zapisih) in moram imeti za edino živo obliko prav *Labadúlne*. Nenaglašeni *a* je tu lahko posledica akanja. Primerjava z imenom *Labadnica* (SVI I, 321), »del podzemeljske struge Škocjanske Reke (Timava), nem. *Lindner Grotte*, italj. *Grotte di Trebicen* (sic). Turistično nem. in italj. ime je brez dvoma mnogo mlajše kakor slovensko, ki kljub slovanskemu sufiks *-ónica* ne more

biti slovanskega izvora. Ime je brez hist. zapisov, vsak poskus razlage bi bil dvomljive vrednosti.« Težko je najti zvezo med našim imenom in nekaterimi fitonimi: *loboda* ali *lobóda*, *lobódica*, *lobodíka*, *labódelj* (ESSJ II, 147): v vseh teh primerih je etimologija nejasna in celo besedni izvir ni gotov. Zato se pridružujem Bezlaju, ko pravi: »Vsak poskus razlage bi bil dvomljive vrednosti.« — Morda so naslednji mikrotoponimi v TO sorodni z našim: G5 *Labadošca*, tudi G5 *Labodnica*, *Lab'dnica* (= Grotta di Trebiciano) in A1 *Labovi*.

Ledína: 1883 *pascolo, orto d'erbaggi per Ledina*; TO E4, F5 in še trikrat *Ledina* (dvakrat *L'dina*, trikrat v množinski obliki *Ledine*); INF *Ledina* za Prosvetnim domom, kjer je nekoč bila velika dolina, saj je obsegala tudi del današnjega dvorišča Prosvetnega doma. — O pogostnem mikrotoponimu prim. ESSJ I, 333 s. v. »Ledine«.

Leosze Gnive: 1883 *campo Leosze Gnive*; TO in INF 0. Po vsi priliki imamo opraviti z nerodnim, napačnim ali izmaličenim prepisom. Morda se za to obliko skriva mikrotoponim INF *Lúžce* v zahodnem delu vasi pri današnjem baru Istria na proseški cesti, morda *Žlanjiva* pred gasilci onkraj ceste, kjer je danes igrišče baseballa. Prvi mikrotoponim je množinska oblika manjšalne oblike za *luža*, prim. ESSJ II, 158; drugega ne znam razložiti.

Mali kaŕ: 1883 *campo per ta malle Kalle*; 1914 *campo per tam malle Kalle*; TO 0. — O mikrotoponimu prim. SVI I, 246 in ESSJ II, 10 s. v. »kal II«. Mikrotoponim *Kal* je v TO prisoten petnajstkrat, enkrat v množinski obliki *Kali*.

Markezétavac: 1883 *vigna, pascolo Marchesettavez in Mortesin*; TO 0. — Svojilno ime z obrazilom *-ov-* (*-av*) + *-ac* se navezuje na mestni priimek *Marchesètti*.

Mladíca u Stájcah: 1883 *campo Mladiza u Staizach*; TO 0. — Za mikrotoponimom *mladica* pri Bezlaju ne najdem podatkov; med pomeni, ki jih za *mladíca* navaja Pleteršnik, se mi zdi, da pride v poštev »2) seno tretje košnje, mlada detelja«. Prim. še *Stajce*.

Mortežín: 1883 *vigna per Staizi Mortesin*; *vigna Mortesin*; *campo, pascolo Mortesin*; *campo Mortesin*; pred 1887 *vigna, pascolo Mortesin (Rojano)*; *vigna Mortesin*; *vigna, bosco Mortesin*; *bosco, campo Mortesin*; dejansko gre za parcelo, ki obsega gozd, polje ter, sredi polja, vinograd (*vigna facente parte del pascolo denominato Mortesin*); TO E5 *Martežin* je ime potoka v Rojanu; INF potoku je ime *Puátok*. — Najstarejši datirani zapis, s katerim razpolagam, je 1421 *in contrata Mortissini . . . vinea*,³ za potok pa 1822 *Potocco Martisin*.⁴ Zapisi s prehodom *o > a* so lahko nastali pod vplivom slovenskega akanja, ki je značilno za Opčine in menda znano tudi v Rojanu. SILA, 13 piše *Mrtežin*, a njegovi zapisi so vse prej kot zanesljivi; CAVALLI, 172 ima v svojih registrih iz XV. stoletja tudi *vigna in Mortisino*. Doria⁵ navaja, ne da bi navedel kake letnice, zapise *Mortisin*, *Murtisin*, *Martesin* in obliko množine *s-s Mortisins*; izvaja *Murtisin* < *MURTICINUS; iz te — po njegovem primarne — oblike izvaja, z metatezo likvide *r*, *Montorsino*, moderno ime potoka v Rojanu. Toda ime *Montorsino* se pojavlja v virih — po podatkih, ki z njimi razpolagam — več kot stoletje pred *Mortesinom*: 1311 *in contrata que dicitur Monteorsino*,⁶

³Arhiv benediktinskega samostana Svetih Mučenikov (odslej SSMM), ki ga hrani Državni arhiv v Trstu, katapan 673, c. 40r.

⁴Mappa censuaria della Comune di Greta, Krapf, Winter, 1822, nahaja se v Fondo Marenzi pri Državnem arhivu v Trstu.

⁵Mario D o r i a, Ai margini orientali della friulanità, v: Ce fastu? XXXVI, Udine 1960, str. 10–38.

⁶SSMM, 673, c. 31r.

1329 *in contrata de Montursin*,⁷ 1344 *in contrata Montorsini*,⁸ 1345 *vineam in contrata Montursini*,⁹ v italijanskih registih 1376 *contrada di Montorsino*,¹⁰ v XV. stoletju *vigne di Montorsino*.¹¹ Če se to ime pojavlja 110 let pred *Mortestinom* (in hipoteza velja do trenutka, ko bi z novim zgodovinskim gradivom ovrgli to kronološko zaporedje), je potem *Monteorsino/Montursin* videti starejše, primarno ime, izraženo v italijansko-beneškem in v tergestinskem registru, iz katerega je imenska oblika *Mortestin(o)* lahko nastala kot narečna oblika — verjetno tergestinska, vendar ne moremo izključiti primarne ali vzporedne slovenske matrice pojava — z metatezo sonornikov in hkratno elipso enega med njimi $n-r-n > r-0-n$; e v drugem zlogu bi lahko bil — v Trstu v XV. stoletju že gotovo! — produkt moderne vokalne redukcije, vendar je zanj menda iskati primarno razlago pri romanskem vokalizmu.

Mortežin (?) ta gúrenji: 1883 *campo Mortesin tu guregni; campo Gurogne Mortesin; campo, bosco Gurigne Mortesin; campo Gungne Mortesin; campo Gurigne Mortesin; campo, pascolo na guregnem Mortesin; pascolo, campo Guragne Mortesin; TO 0.* — Gornji del Mortežinske posesti, ki je spadala k Rojanu, je že spadal k Opčinam. Opozarjam na pridevnik *gúrenji*, zapisan pravilno, približno in napačno na več načinov.

Njiva na Mrč: 1883 *pascolo Gniva na Mertsch; campo na Mertsch Gniva; TO 0.* — Podobni imenski obliki v TO, ki bi nam tu lahko služili za primerjavo, sta E5 *Mrčin* in F5 *Mrčji dol* (sic), ki ležita razmeroma vsaksebi. Toda prav v tem *Mrču* se verjetno skriva ključ za razumevanje *Mrče(n)dóla*.

Mrčedòu: 1883 *campo Marcedon; pascolo, campo Marcedon; TO F5 Mrčji dol, Mrče dol; INF u Mrčedòu; 'z Mrčedúla/Mrčendula, na Mrčedúle/Mrčendúle.* — Sklepni *-n* v obeh zapisih iz l. 1883 je očitna napaka pri prepisu, ki jo je zagrešil Italijan, ki sam ni bil večš slovenščine in ni poznal ledinskega imena; isto velja za njegov prepis *Parcedon*, gl. p. g. *Parčedou*. Obliki v TO sta očitno analogični po zgledu *Prčji dol, Prče dol*, vsekakor nezanesljivi učenjaki rekonstrukciji. V razliki od *Prčedòu* v tem primeru ne razpolagamo z bogato zgodovinsko kazuistikom. Vendar je ime očitno podobno *Prčedolu* po svoji oblikoslovni zgradbi, o tem je najzanesljivejša priča primerjava oblik, ki jih imam od INF. Tudi v tem primeru je torej izhajati iz pridevnika **mrčen* z obrazilom *-en* iz samostalnika *mrč* (ali iz imena/vzdevek *Mrč*), ki smo ga pravkar srečali v ledinskem imenu *Njiva na Mrč*. Tu se ustavim in predajam problem etimologom.

Ográda nad Uočáki (?): 1883 *bosco, campo Ograda nad Uziaki* pri Opčinah; TO pozna 16 mikrotoponimov *Ograda*, narečno *U' grada, Uprgrada, Uagrada*, med temi eno *Ograda Riolina, U' grada Riolina* in dvanajst množinskih imen *Ograde*, narečno *U' grade, Ugrade, Uagrade*, med katerimi ni moč istovetiti *Ograde nad Uočak*; INF *Ográda nad Uočák*, dolina, kamor so Openci hodili po pitno vodo.

Ograda pri rauni: 1883 *campo Ograda per Raune.*

⁷SSMM, 668/2.

⁸SSMM 673, cc. 1v in 4v.

⁹Delia B l o i s e, Testamenti trecenteschi delle XIII casate, v Archeografo triestino LXXXIX, Trieste 1980, str. 5–74.

¹⁰Lucia P i l l o n, La fondazione della 'cella' di Trieste dalle origini alla metà del Quattrocento, diplomatska naloga iz srednjeveške zgodovine, Tržaška univerza, akademsko leto 1977–1978.

¹¹Jacopo C a v a l l i, Stipendiari della repubblica rammentati nelle carte dell'archivio diplomatico di Trieste tra il 1370 e il 1380, v Archeografo Triestino NS XIII (1887), 430–458.

Ogradca: 1883 *campo, pratto, pascoli Ogradza; pascolo, prato Ogradza*; TO pozna devet mikrotoponimov *Ogradica*, narečno *Uogradica, Ugradca, U'gradca, Uagradca*, toda našega mikrotoponima med njimi ne moremo istovetiti; INF *Uογράτσε* vzhodno od sežanske ceste na višini odcepa proti Repentabru.

Ogradica: 1870 *Wiese mit Acker in Gemeinde Grossreppen: Ogradiza*.

Ogradina: 1883 *prato, campo Ogradina Niva, pascolo Ogradina*; pred 1887 *campo, pascolo Ogradina*; TO 0. — O pogostnem mikrotoponimu *ograda* in iz nje izvedenih oblikah ne najdem omembe pri Bezlaju; Pleteršnik p. g. *ograda* razlaga: 1) = ograja; 2) ein eingezäuntes Stück von Feld oder Wiese; ne pozna gesel *ogradica* in *ogradina*, pač pa geslo *ogradnica* 'majhen, ograjen pašnik'. Za imenske determinative gl. p. g. *Uočak* in *Rauna*.

Prčedòu: 1883 *bosco Parcedon*; TO F4 *Prčji dol, Prče dol, it. Conca Percedo*; INF *u Prčedòu, 's Prčedùla/Prčendùla, u Prčedùle/Prčendùle*. V reviji *La nostra speleologia, n. 10 — anno IV — giugno 1983*, ki jo v Trstu izdaja *Club alpinistico Triestino — Gruppo Grotte*, je Maurizio Radacich objavil poročilo z naslovom *Sull'origine del toponimo »Perdedol«*, v katerem navaja še naslednje vire: XVI. ali XVII. stol. *Pertidol*; 1643 *Partiche dou*; 1649 *Pertidol*; XVII. stol. *Pertidol*; 1701 *Perichian-dol*; 1767 *Nad-Perichien-dolle*; na podlagi tega gradiva sklepa, da pomeni ime »dolina delle perticazioni« po srednjeveški dolžinski meri it. *pèrtica* = m 2,96, ki je mestnim oblastem služila pri določanju meja zemljiških posesti. — Bezljaj v SVI II, 81 p. g. *Peračica* navaja po Sili *Perichian dou, Parcedou* in izvaja ime iz glagola **perti, *p6r6/per6* 'sich bewegen', na koncu pa dodaja: »Pri imenih na *per-, pir-* je možnih toliko osnov, da nobena razlaga ne more biti popolnoma nedvomna.«

Vse doslejšnje razlage¹² so videti bose. Mnenje, da je ime istovetiti z zvezo 'prčji dol', prevladuje v domačih slovenskih virih in sam zapis v TO to razlago podpira, a je gotovo paraetimološka: v Prčedolu — ni ga Tržačana, ki bi ne poznal te z gozdom porasle vrtače z jezercem na dnu, obdane s širokimi pašniki, kamor so Openci nekoč gonili živino na pašo — ni bilo menda nikoli bivališč, kamor bi Openci gonili koze k prču. Jezerce na dnu vrtače je v preteklosti baje služilo kot napajališče lipicancev, saj je kobilama oddaljena od Prčedola le nekaj kilometrov. Enako neobstoja je Silova razlaga »dol peric«, ki se občasno pojavlja v literaturi: mimo oblikoslovne neustreznosti naj zadostuje ugotovitev, da so perice v tržaški okolici vedno prale v tekočih vodah, nikakor ne v kalih in v tem jezercu. Enako neustrezna je iz oblikoslovnih razlogov razlaga iz *pèrtica*.

Najnaravnije se mi to ledinsko ime zdi razlagati iz besede *přča*, o tem gl. Pleteršnik II, 216 p. g. 2. *přča*: »f. der Weidenstrick: kravo na přči pasti, *Zil.-Jarn. (Rok.)*«, oz iz iz njega izvedenega pridevnika **prčen*: pridevniško obliko na *-en* izpričujejo in ohranjajo 1701 *Perichian-dol*, 1767 *Nad-Perichien-dolle* in primeri z *-n-* pri INF. Vse ostale oblike lahko imamo za analogične, paraetimološke ali zgrešene. Vrbove přče so gotovo izginile v tržaški okolici v času, ko je mesto s svojo prvo vrvarno (ustanovljeno l. 1763) lahko oskrbovalo okolico, in je zato razumljivo, da je z ročnim izdelkom vred s tržaške okolice izginilo tudi poimenovanje zanj; vendar obširni pašniki okoli vrtače, porasle z gozdom in s kar obširnim jezercem na dnu, ki je živini zagotavljalo pitno vodo, upravičujejo domnevo, da je tu obstajala ta praksa in z njo ustrezno poimenovanje; na dnu vlažne vrtače so rastle

¹²O tem gl. Pavle Merku, *Percedo(1)*, v *Alpi Giulie, Trieste* 1991, n. 84/2, str. 109–112.

in rastejo vrbe in edino tu so Openci lahko našli surovino za prče.

Púgled: 1884 *gmajna na Opčinah: Pugled*; TO E4 *Pugledi, Pugled'*; INF *γρέν na Púγλάδ, s Púγλάδα*. — Prvotni *poglèd* je znan kot ime hriba, zemljišča in senožeti v slovenskem prostoru, tu in zunaj njega je večkratno ledinsko ime v izvirni in izpeljani obliki.¹³

Ráuna: 1884 *grunt na Opčinah: Rauna*; TO pozna sedemkrat *Ravna*, trikrat *Ravne*, narečno dvakrat *Ravn'*, nobeno od teh ledinskih imen ni istovetiti z openskim; INF *na Ròuni*; *na Ráuni, Bríščkova Ráuna*, slednja zahodno od vojašnic v smeri proti Briščkemu. — O pogostnem občnem imenu *rávna* v slov. mikrotoponomastiki prim. SVI II, 143 p. g. *Ravnik*.

Stájca, Stájce: 1883 *vigna per Staizi Mortesin; bosco Staize, campo Staiza*; pred 1887 *bosco per Staize* pri Rojanu; *bosco Staize, campo Staiza*; TO E3, E4 pri Piščancih (s tem mikrotoponomim je torej istovetiti rojanski mikrotoponomim v starejših dokumentih), E5 pri Repniču; prim. še geslo *Mladica u stajcah*. INF *Stájca* v Rojanu, kjer se danes srečata Via S. Davis in Via degli Apiari. — O *stája* in iz njega izvedenih mikrotoponomimih gl. SVI II, 217.

Stára lóqua: 1883 *campo, pascolo per Kalle stari Loque*; TO 0; INF *Strlúáqua*. Podobno ledinsko ime je *Lóquica* pri openskem pokopališču. — O *lokva* prim. ESSJ II, 149 in SVI I, 356. Mikrotoponomim *Lokva* je na Tržaškem pogosten, TO navaja eno *Lokev*, trikrat *Lokva, Luokva*, enkrat *Lokva, Lu'kva*, enkrat pa množinsko obliko *Lokve, Luokve*. Nobenega od teh ne morem istovetiti z opensko *Staro lokvo*.

Stenášce: 1884 *grunt na Opčinah: Stenašce*; 1914 *pascolo Stenasza*; TO 0; INF *Stenášce* južno od bazovske ceste, vzhodno od karabinjerske postaje. — Osamljeno ime, ki mu ne najdem zadovoljive in verjetne razlage, čeprav je videti posredno ali neposredno izveden od *sténa*. Kraj je danes v celoti pozidan in ni več moč ugotoviti, kakšen je bil pred sto leti.

Škávænca: 1883 *pascolo, campo Scavenze, Dolina u Savenza (?)*, *Scaugne, Scavonze*; TO F5 v seznamu, a E5 na karti *Škavnica, Škav'nca*; INF *Škávænca*, kraj *u Vénah*, kjer je danes Villaggio del Fanciullo. — Pleteršnik navaja *škavec = škâvec* »der Tresterwein; prim. ben.-it. *vin scavezzo = vin adacquato* (Štrekelj, Arch.)«. Mikrotoponomim je lahko izvedenka iz te tujke.

Trnóuca: 1883 *bosco Ternouze*; TO F5 *Trnovica, Trnovca*, sicer še dvakrat. — O tem pogostnem (mikro)toponomimu gl. SVI II, 274 p. g. »Trnavá«.

Uočáki: 1883 *pascolo, campo Oziálki Dolina; bosco campo Ograda nad Uziaki; prato, campo Uziaki*; 1914 *imenovano pri Ucijakom*; TO 0; INF *Oγráda nad Uočák*, dolina, kamor so Openci hodili po pitno vodo. — Za razlago prideta v poštev vsaj dve možnosti: ali zoonim *óvca* (**ov6c-* + *jak-*) ali *okô* »okroglast zaton z enim ali več izviri na dnu ob straneh« (gl. SVI II, 59 p. g. »Očik«, pri katerem so razvidne težave za razlago takega imena).

Véna: 1883 *bosco, campo Venna*; TO F5 *Vene*; INF *Véna, u Vénah*, kjer je danes Villaggio del Fanciullo. — Italijansko ime za ves kraški rob sovпада z *véna* 'žila', ki nastopa v konkurenci s tergestinsko obliko *véjna*, kakršno rabijo na Proseku in Kontovelu.

¹³Za ta podatek in nekatere druge se zahvaljujem Alenki Šivic-Dularjevi, h kateri sem se zatekel, ker ESSJ še ni prekoračil črke o.

Vršič: 1883 *prato, campo, bosco Versitsch*; TO E4 *Vršič, Vrš'č*, sicer še petkrat, enkrat v množinski obliki *Vršiči, Vršiče*. — O tem pogostnem (mikro)toponimu gl. SVI II, 317 p. g. »Vrhovnik«.

Vrt: 1883 *orto d' erbaggi Verth* ni nujno mikrotoponim, verjetneje je tavnološka ponovitev opisnega apelativa *orto d' erbaggi*; TO pozna petkraten mikrotoponim *Vrt*, toda daleč od Opčin, in dvakratno množinsko obliko *Vrti, Vrte*.

Závod: Pred 1887 *pascolo, bosco, sasso, campo u Savode, Savoda, Savod, Savode*; TO E4, E5 in še šestkrat *Zavod, Zav' de*, v množinski obliki trikrat *Zavodi, Zav' di*; INF *u Závodę*.

Závod u Jelováča: 1883 *bosco, pascolo Savod u jellavatzia*; TO E4 *Jelovača, Jelavača* meji z E4-5 *Zavod*. — O *zavod* v pomenu 'ein neu angelegter Wald, Waldbestand, Waldeinteil, Jagdrevier' gl. SVI II, 332 p. g. »Zavodnica«.

Gab . . . Berda: 1883 *Gab . . . Berda in Duttoule*: prvo ime je nečitljivo.

RIASSUNTO

Anton Hrovatin (Opicina 1803 — Trieste 1887), parroco di S. Antonio Nuovo a Trieste, ultimo cappellano del Battaglione territoriale di Trieste, consigliere municipale, insignito di numerose cariche e onorificenze ecclesiastiche e civili, fu uno dei più ricchi possidenti terrieri di Opicina. Nei documenti conservati dai suoi eredi compaiono alcune decine di microtoponimi tra Roiano e Opicina e pochi altri in comuni confinanti con il comune di Trieste, dei quali un terzo è già cancellato nella memoria di anziani informatori che ho potuto consultare. Alcuni dei microtoponimi citati costituiscono reperti rari e imponenti.

La comunicazione si articola in un'analisi critica delle fonti e in un repertorio di microtoponimi che si è cercato di spiegare.

PESMI V STEREOFONJI: SKICA ZA MEDBESEDILNE FIGURE

Mestovne medbesedilne navezave je mogoče pojmovati tudi kot medbesedilne figure, če prenesemo retorični model čez mejo besedila. Medbesedilne figure so orodja, ki omogočajo bralcu ob besedilnih vzorcih in prvinah evocirati njihove konotacije in implikacije, ki so že formirane v predlogah.

Local intertextual references can be understood as intertextual figures, if the rhetoric model is transferred across the textual boundaries. Intertextual figures are the devices allowing the reader to evoke, from the textual patterns and elements, the connotations and implications that are already formed in the model text.

Trditev, da vsako besedilo beremo medbesedilno, ni težko preveriti. Če bi namreč naslovniki ne imeli nikakršne izkušnje s slovničnimi pravili in besediščem slovenskega jezika, ki so se jim privadili z branjem, poslušanjem, govorjenjem in pisanjem slovenskih besedil, uzavestili pa z njihovo metajezikovno vrsto (z jezikoslovnimi strokovnimi in učbeniškimi zapisi ter lekcijami), ne bi razumeli nobenega zanje novega slovenskega besedila. Če bi naslovniki iz bralne izkušnje ne predelali tega, o čem in na kakšen način navadno razpravlja literarna zgodovina, kaj je torej njen »univerzum diskurza«, kljub znanju slovenščine ne bi vedeli, kaj početi z izjavami, kot je npr. »Simon Jenko je najvidnejši pesnik slovenske postromantike«. Skrivnostna osebnost Martinka Spaka ne bi mogla biti vzvod za stopnjevanje napetosti bralcev in za njihovo zainteresirano hitenje skozi pripovedne ritme Jurčičevega *Desetega brata*, če v njihovo obzorje pričakovanj ne bi bila že vtisnjena konvencija, da so posebneži v določenih pripovednoproznih vzorcih nosilci zgodbe, ki se z odlaganjem razpleta v preteklost in da se izvor posebnosti končno razkrije.

Takšne medbesedilne vezi so prikrite, so nekakšen sklop besedilnih presupozicij, žanrskih konvencij, jezikovnosistemskih pravil, ustreznih tematskih repertoarjev, ozadje, ki omogoča besedilu obstoj in berljivost. Ne moremo ga niti dobro razumeti, ne da bi v interpretacijo pritegnili vednost o strukturah in prvinah, ki so prenosi, posnetki ali opisi¹ obstoječih besedilnih predlog ali konvencij:

- (1) **Kaméne** naše, zapuščene bož'ce,
samice so pozabljene žalvále,
le tujke so častile Kranjcev množ'ce. (*Sonetni venec* VI/3)

Tercine ne razumemo čisto dobro, ne vemo, o čem pravzaprav teče beseda, če se pri njenem branju ustavimo na ravni besedilne koherentnosti in kohezivnosti. Če ne vemo, kdo so Kamene, kaj predstavlja Pamas (v 2. kvartini), iz verzov samih sploh ne bi mogli razbrati, da lirski subjekt toži o zapostavljanju slovenske kulturne tvornosti na Slovenskem

¹O teh treh načinih preoblikovanja predloge v medbesedilje novega besedila prim. Marko Juvan, *Imaginarij Krsta v slovenski literaturi: medbesedilnost recepcije* (Ljubljana: Literatura, 1990), 60–70.

in čaščenju tujega duha. Če pa se zaradi klasične izobrazbe ob imenu Kamene lahko spomnimo, da so v antiki te osebe opevali kot preroške vodne vile z obrobja Rima in jih enačili z grškimi Muzami, lahko neposredno iz navajajočega sobesedila sklepamo, da je evocirani mitem Kamen pomensko aktualiziran nekako kot 'zaščitnice kulturnih veščin'. Lastno ime Kamene je smiselno šele v okviru »enciklopedije«, saj »slovarskega« pomena nima. Bralčeva enciklopedična vednost² je tista, ki ta razširjeni primerjalni člen poveže s tistim, kar je o njem zunaj Prešernovega soneta že napisano, z njihovo zgodbo. Medtem ko slovarska definicija pojasnjuje označevalec znotraj jezikovnega sistema, pa enciklopedični članek isto besedo razlaga v sistemu kulture, na podlagi že napisanih besedil in informacij iz njih — z zgodovino reči, pojma ali osebe, ki je z njo označena, z njeno vrednostjo oziroma uporabnostjo, razširjenostjo, povezanostjo z drugimi rečmi, osebami, pojmi ipd.

Kamene so primer ene izmed medbesedilnih figur, imenske aluzije. Z njimi navajajoče besedilo (Prešernov sonet) prek »izposojenih«, »gostujočih« lastnih imen, ki naj bi bila kot imena načelno pomensko prazna, evocira za pisca pomembni sklop pomenskih prvin (motiv, temo, zgodbeni izsek) predlog. V iskanju odnosov z njimi pa bralec besedilo ne le razume, ampak z oživljanjem bralskega spomina, ki ga pesem sama priziva in usmerja, postavlja znakovne prvine v večje število soodnosov, s čimer dopolnjuje in bogati svoj bralski doživljaj, vzpostavlja gibljivejši smisel besedila.³

Če potemtakem medbesedilnost opazujemo tudi in predvsem kot posebno, slogotvorno lastnost literarnega teksta in nas ne zanima toliko njegovo prikrito koreliranje s konvencijami, klišeji, presupozicijami, besedili — kar pa je pri pisanju in branju besedil odločilno —, se ponuja možnost, da medbesedilne navezave pojmujejo kot nekakšen čezbesedilni podaljšek retoričnih figur.⁴

Nastavke za to sem tudi sam že dal, in sicer v okviru razpravljanja o odnosnicah in izpeljavah. Kadar je besedilo »v celoti« narejeno iz obstoječih predlog, ko je medbesedilje⁵ obsežno in ima nepogrešljivo mesto v zgradbi, koherentnosti in kohezivnosti metabesedila, je to izpeljava. Nekatere izpeljave, se pravi metabesedila, ki v odločilnem obsegu parazitirajo na predhodnih delih najrazličnejših zvrsti in vrst, so si pridobile tudi od predlog neodvisni, avtonomni status žanrov. Tak *medbesedilni žanr* je npr. parodija, ki temelji na istih konvencijah (ironija, nadomeščanje visokega z nizkim, neujemanje vsebine in dikcije), ne glede na to, kakšen je žanr predloge — pa naj gre za Robovo parodijo Prešernovega soneta, Mencingerjevo parodijo Kodrove povesti ali Mahničevega teološkega disputa. Podobno kot medbesedilni žanri — parodija, travestija, pastiš, centon, hommage, nadaljevanje, kolaž, mistifikacija, prevod ipd. — so že postale dokaj stabilne tudi nekatere med bolj mestovnimi navezavami besedila na predloge. Te stalne medbesedilne figure

²O nujnosti enciklopedičnega, ne le slovarskega znanja pri branju metafor razpravlja mr. Umberto Eco v spisu *Metaphor, dictionary, and encyclopedia*, *New literary history* 15 (1984), št. 2, 255–271.

³O nujnosti in dopolnilnosti medbesedilnega branja razpravljam v še neobjavljenem članku (pred izidom v *Jeziiku in slovstvu*) Uvod v medbesedilno branje (pesmi). Nekaj misli je povzetih od tam.

⁴O tem govori Igor S m i r n o v v spisu *Umetniška intertekstualnost, Intertekstualnost & intermedijalnost*, ur. Z. Maković idr. (Zagreb: Zavod za znanost o književnosti, 1988), 209–229, zlasti 218–220.

⁵Medbesedilje je označevalno gradivo, ki je opis, prenos ali posnetek predloge in obenem del novega besedila, v katerega je strnjeno ali razpršeno vgrajeno.

(citate, aluzije, izposoje, stilizacije, posnetke struktur, metaliterarni govor) sem delno že skušal sistematizirati pod krovno oznako književnih odnosnic.⁶ V pričujočem članku pa želim pokazati, kaj upravičuje vzporejanje med retoričnimi, slogovnimi figurami in medbesedilnimi navezavami, odnosnicami v poeziji. Obstaja namreč že več poskusov klasifikacij medbesedilnih navezav s pomočjo tropov in figur. Ziva Ben-Porat razlikuje, opirajoč se na Jakobsona, metaforično in metonimično aluzijo, na isto opozicijo naslanja tipologijo izotopij v montiranju lastne in tuje govornice Laurent Jenny, ki poleg tega klasificira medbesedilne figure na paronomazije, elipse, amplifikacije, hiperbole in spretnitve; Michael Riffaterre pa govori o medbesedilni silepsi kot figuri zgoščanja in premeščanja pomenov v interakciji med dvema tekstoma.⁷ Harold Bloom je skušal celo pri raziskavi »strahu pred vplivom« in mehanizmov vplivanja spojiti psihoanalitično izrazje z retoriško terminologijo: vzgibe psihološke obrambe, s katerimi mladi pesnik postopoma oblikuje svojo pesniško identiteto in si osvaja lasten imaginacijski prostor izpod očetovskega bremena predhodnih velikih pesnikov, spaja Bloom z repertoarjem retoričnih tropov in »revizionističnih razmerij« kot tekstualnih oz. intertekstualnih, interpretacijskih kategorij. Z retoričnimi tropi (ironijo, sinekdoho, metonimijo, hiperbolo in litoto, metaforo, metalepso oz. transumpcijo) kasnejše besedilo reformulira vplivajoči tok podob, ga omejuje, mu jemlje težo, globino, smiselnost, nato pa dopolnjuje, si ga prisvaja.⁸

O evokaciji

Prvine jezikovnega izraza in vsebine so — kot so učili Hjelmslev in dediči njegove glosematike, v literarni teoriji npr. Johansen — opredeljene šele s svojo formo, tj. z mrežo razlik z drugimi znamenji, na podlagi svojega mesta v jezikovnem sistemu (npr. v slovenskem jeziku) ali njegovih podsistemih (npr. v slovenskem strokovnem knjižnem jeziku, najstniškem slengu, mariborskem pogovornem jeziku ali pesniškem jeziku 2. polovice 19. stoletja). Ti delni sestavi jezika so abstrakcija rabe v konkretnem izjavljanju, v govorjenih ali pisnih besedilih ter njihovih vrstah. Znamenja nimajo le označevalne, predstavitvene vloge, ampak prav zato, ker so utemeljena z razlikami, govorijo tudi o sebi oziroma konotirajo znakovni razred, sistem, ki mu pripadajo.⁹ To je nabolj razvidno pri sinonimih: »deva« in »punca« označujeta isto (neporočeno mlado žensko), toda prvo znamenje kono-

⁶Prim. poglavje Odnosnice in izpeljave na str. 74–76 knjige *Imaginarij Krsta v slovenski literaturi*; M. J u v a n: Književne odnosnice v poeziji Vena Tauferja, *Slavistična revija* 33 (1985), št. 1, 51–70.

⁷Ziva B e n - P o r a t: The poetics of literary allusion, *PTL* 1 (1976), 105–128; Laurent J e n n y, La stratégie de la forme, *Poétique* 7 (1976), št. 27, 257–281; Michael R i f f a t e r r e, La syllepse intertextuelle, *Poétique* 10 (1979), 496–501. — Poleg teh omenja nekaj drugih podobnih poskusov tudi I. S m i r n o v v n. d., 218–220; O. Ronen, A. Compagnon in Z. G. Minc razločujejo metaforične in metonimične citate, G. B. Conte deli medbesedilne zveze na metaforično reaktivacijo znaka, enostavno identičnost, ironično reminiscenco, aemulatio in complimento, R. Amossy pa aluzijo obravnava kot trop.

⁸Harold B l o o m, *Poetry and repression: revisionism from Blake to Stevens* (New Haven; London, 1976).

⁹Prim. Jürgen T r a b a n t, *Zur Semiologie des literarischen Kunstwerks: Glossematik und Literaturtheorie* (München: Fink, 1970), 22–30. O Hjelmslevovi teoriji konotacije oziroma o evokativnosti jezikovnih znamenj razpravlja tudi Eugenio C o s e r i u, *Textlinguistik: eine Einführung* (Tübingen: Narr, 1980), 102–109.

tira znakovni razred literarnosti, zastarelosti, drugo pa razred splošne pogovornosti.

Pri premestitvi znamenja iz besedilnega okolja, v katerem je običajno rabljeno, v besedilo, napisano v kakšnem drugem jeziku, slogu, žanru, jezikovni (časovni, funkcijski ali družbeni) zvrsti, se še očitneje izkaže, da jezikovna prvina nima zgolj označevalne vloge, ampak da opozarja sama nase in na svojega konotatorja: konotira prvotno označevalno okolje, jezik ali besedilo. S tem lahko književna odnosnica v besedilo vnese metaliterarno funkcijo, ki predstavlja usmerjenost književnega dela na njegovo razmerje do drugih (literarnih in neliterarnih) besedil, kodov, konvencij, jezikovnih zvrsti.¹⁰ Speča, implicitna medbesedilnost lahko postane odkrita, figurativna. Tako v verzcu neke Jesihove pesmi (»Strah me je: bom orglarju kos kalin namest slavec?«) beseda »namest« nima le osnovnega, denotativnega pomena, ki ustreza slovarski opredelitvi predloga namesto (izražanje zamenjave), ampak konotira, sopomenja pogovornost ali pa pesniški jezik 19. stoletja, njegovo pesniško svoboščino (apostrof).

Kolikor takšno konotiranje znakovnih sestavov in predlog izkorišča pisec kot strategijo, ki vodi bralčevo vzpostavljajanje smisla besedila, lahko govorimo o evokaciji. Znamenje v tekstu torej ni zavezano zgolj pojmovnemu pomenu in funkcijam predstavljanja sveta, izražanja govorca ter pozivanja naslovnika, ampak deluje tudi v zelo zapleteni mreži relacij, prek katere se poraja kompleksen splet semantičnih funkcij, ki jih Eugenio Coseriu imenuje evokacija. Konkreten jezikovni znak je zanj evokacija razmerij do drugih znamenj, vrst in sistemov znakov, do neposrednega konteksta in situacije, do drugih besedil, do univerzumov diskurza kot različnih oblik in tematik interpretacije sveta. Na tej osnovi nastane ob pojmovnem pomenu znamenja še cela vrsta dodatnih pomenov, ki vsi prispevajo k bralčevemu vzpostavljanju smisla besedila.¹¹ Coseriu sam pripominja, da so evokacijski pomeni v raznih načinih jezikovne rabe (npr. v vsakdanjem govoru, v znanstvenem jeziku itd.) povečini reducirani, »deaktualizirani« in da se v polnosti aktualizirajo v pesništvu, ki tako ni nekakšen odklon od jezika oziroma poseben jezik, ampak kot »absolutno rekanje« izraža prav njegovo bistvo.¹² Ravno zato se mi zdi bolje govoriti o konotativnosti tedaj, ko znakovne relacije niso aktualizirane, o evokaciji pa, ko so dejansko »pozvane«, »priključane«, »prebujene v spominu«, »pozvane pred drugo, tuje sodišče« — na kar namiguje že etimologija in (cerkveno)pravna zgodovina izraza.¹³

Pravnemu »drugemu, tujemu sodišču« ustreza pri medbesedilni evokaciji novo označevalno okolje, v katerem je znak konotator spoznan kot tujek, kot »izraz v narekovajih« ali citat.¹⁴ Neposredno sobesedilo naslovniku v kakšnem izmed izrazov zaradi pomenskega neujemanja, nejasne smiselnosti sporočila, slogovne neubranosti ali razvidnega opozorila (narekovavej, raznih uvajalnih izrazov) omogoča prepoznati znamenje, ki ni kodirano le v njem, ampak že tudi drugod. S tem odpre evokacijsko verigo, obudi in aktualizira vezi izraza z obstoječimi znakovnimi sestavi, žanri, slogi, besedilnimi predlogami.

¹⁰M. J u v a n, Književne odnosnice, 53–54.

¹¹Eugenio C o s e r i u, Thesen zum Thema »Sprache und Dichtung«, 291, *Energie und Ergon*, 1 (Tübingen: Narr, 1988), 291–294.

¹²N. d., 291–292.

¹³Gl. France V e r b i n c, *Slovar tujk* (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1976⁵), 197.

¹⁴Teorem »izraza v narekovajih« je lastnina M. R. M a y e n o w e (*Expressions guillemetées, To honor Roman Jakobson*, 2 (Haag; Pariz, 1967), 1315–1327). Prim. še M. J u v a n, Književne odnosnice, 53–54.

V Prešernovi tercini (1) npr. lastno ime Kamene v neposrednem, seveda slovenskem, sobesedilu deluje tuje, saj takšna imena niso v rabi za naš ženski svet. Konotator tujejezičnosti, drugokulturnosti, ki je zaradi sobesedila postal očitnejši, je naslovniku že opozorilo, da mora na svoji poti vzpostavljajanja besedilnega smisla (čemu neki tu nastopajo Kamene, kaj predstavljajo, kdo so) konotativnost besede aktualizirati do stopnje evokacije. Če ima bralec poleg slovarsko-slovnice tudi enciklopedično književno sposobnost, mu to ime evocira zveze Prešernovega pesniškega motiva z mitološkimi liki, zgodbenimi vzorci in tematiko zunaj Prešernovih strof. Evocirani sklop pomenov »osnovni pomen« teh treh laških enajstercev na poseben način vebinsko in izrazno obarva, saj prikazuje slovensko kulturo v kostumih in mizansceni klasične antike, romantično izpoved pa slogovno klasičizira. V tem primeru pa ne gre samo za to, da z evokacijo medbesedilnih relacij bralec smisel besedila dinamizira in dopolnjuje, ampak ga celo šele vzpostavlja na osnovni, predstavitveni ravni: brez evocirane enciklopedične vednosti o tem, da imajo Kamene funkcijo muz, sploh ne bi mogel razumeti, da je tematika strofe prav kulturna tvornost na Slovenskem, ne pa morda kakšna slovenska mitologija, ki jo domorodci zapostavljajo na račun tujk.

Mojster evokacijske igre v liriki je Milan Jesih. V zbirki *Uran v urinu, gospodar!* je napisal tudi tole:

- (2) sle imaš, živiš pod vodo
in spominčico obdaš, trudna tema,
žalni prsti, tisoč en zavoj spoznaš.

lice mimo lica plava, daleč tam
se vidi krim: lipicanci! solza prava,
tresi pravi svoj potres,
o trpim, o niso dobre,
saj ti dosti veš o tem in nikdar
ne greš postrani, kakor tudi jaz ne grem.

barka tvezi, noč ne briše,
kaj naj mlada še želi?
slap na vrtu?
žolčne pege?
meč, ki se lepo iskri?

saj že rekli smo otrokom,
naj ugasnejo šepet, skozi
panje burno vrenje
firni svoji da nasvet.

Jesihova pesem *sle imaš, živiš pod vodo*¹⁵ je videti zagonetna, večumna že na ravni osnovnih, denotativnih pomenov, ki usmerjajo interpretacijo motivov, »zgodbe«, predstavljenega sveta. Pesem kljub poudarjeni poetski funkciji, jezikovni samociljnosti, ki naredi njen jezik skoraj neprozoren, vendarle lahko sugerira vtis o motiviki in tematiki: o ne-

¹⁵Izšla v zbirki *Uran v urinu, gospodar!* (Maribor: Obzorja, 1972), 26.

kakšni večerni melanholiji, zagrenjenosti, nestrpnosti in utrujenosti lirskega subjekta — zročega nekam čez Barje proti Krimu —, ki v svoji (ljubezenski) stiski zaradi prezahtevne »mlade« apostrofira, ne brez ironije, vsemogočno, vsepričujočo noč.

V to nizanje besed, iz katerega smo komaj proizvedli kolikor toliko otipljiva motiv in temo, pa je vpletena cela vrsta struktur in besedja, ki evocirajo njihovo pripadnost konvencijam (npr. vprašalni del slovanske antiteze v 3. kitici), stilemom, pesniškim slovarjem prejšnjega in našega stoletja.

»Trudna tema«, »žalni prsti« tako npr. s posnemanjem odzvanjajo dekadenco poetsko melanholijo, udomačeno še pri Grumu, ojačuje pa jo še bolj staromodna, sentimentalistična »solza prava«. V te posnetke žlahtnega pesniškega žalovanja se kontrastno zarišejo »lipicanci«, prvina, ki je prenos iz Kocbekovih *Lipicancev*, ambivalentnega simbola slovenstva; na nagovorno obliko (oče pripoveduje sinu), s katero Kocbek simbolizira ustno izročilo iz roda v rod, pa namiguje starševsko razmerje v zadnji Jesihovi strofi. Kljub modernističnemu pravopisu in navidezni neizometričnosti ter trivrstičnosti že v prvi kitici prepoznamo citatni posnetek »romarske« štirivrstičnice, sestavljene iz izmenjujočih se trohejskih osmercev in sedmercev ter uveljavljene že v razsvetljenski poetiki. Ta verzno kitični vzorec, ki se kljub raz- in doglaševalnim ter drugim spremembam še štirikrat ponovi, lahko v avantgardistično pesem vpotegne tudi evokacijo nekaterih znanih uresničitev iz slovenske slovstvene zakladnice (Prešerna, Župančiča) — najbolj vsekakor Vodnikov *Vršac*, ki tudi sicer pri Jesihu pušča nekaj sledov. Poliptoton (tj. ponovitev besede v drugačni sklon-ski obliki) »lice mimo lica plava« je paralelistični odmev, posnetek iste geminacijske figure te predloge (»sklad na skladu se vzdiguje«), Jesihov depresivni pogled na oddaljeni Krim pa evocira vzneseno Vodnikovo razgledovanje po hribih, medtem ko se verz »tresi pravi svoj potres« zdi preoblikovanje Vodnikove kitice, v kateri »stresa votli glas bregove«.

Orodje evokacij, kakršne sem opisal ob Jesihovi pesmi,¹⁶ so prav medbesedilne figure.

Figure

Gornje zglede (v 1, 2) si lahko razložimo kot medbesedilne figure, če podaljšamo retorični način opazovanja prek ravni besed, besednih zvez, odstavkov, stavkov in besedila; po vzorcu retoričnih figur in tropov se da opisati figurativno navezovanje pesmi (in literarnega besedila sploh) na tiste predloge, ki jih evocira.

Toda že v obsedenosti z definicijo in razvrščanjem figur samega ubesedovanja (eloku-cija), na kar se je v veliki meri reducirala novejša retorika, naletimo na nemajhne težave. Kot ob Donaldu Davidsonu in Jacquesu Derridaju dokazuje Thomas Kent, ima jezik paralogično, hermenevitično razsežnost, ki se upira formalizaciji, kodifikaciji in sistematiziranju, saj ne obstajajo nikakršne konvencionalne, uzakonljive vezi med znamenjem/izrazom in njegovim učinkom v svetu.¹⁷ Paul de Man že prej skozi podobno optiko kritizira sodobno semiologijo (npr. Todorova, Ducrota, Genetta), češ da skuša retorične učinke oz. tropologijo podrediti slovničnim vzorcem, zlasti skladnji, tipom govornih dejanj. De Man dokazuje, da se retoričnost jezika pojavlja na drugi ravni kot njegova gramatičnost, da celo spodkopava stalno zvezo med znamenjem in pomenom, ki deluje v slovnici. Ta subverzija

¹⁶Uvod v medbesedilno branje (pesmi), pred izidom v *Jeziku in slovstvu*.

¹⁷Thomas Kent, *Beyond system: the rhetoric of parody*. *College english* 51 (1989), št. 5, 492–507.

se dogaja na ravni interpretacije, ki ni preprosto dekodiranje pomena iz danega znamenja, ampak branje, ki to znamenje interpretira z drugim znakom, tega pa spet s tretjim itd. Peirce s pojmom takšnega interpretativnega znamenja, interpretanta, razbija strukturalistično diadno strukturo znamenja; proces, s katerim eno znamenje rojeva drugo, pa je zanj retoričen. Gre za to, da ima lahko neka slovnična struktura (vprašalni stavek) dva medsebojno izključujoča si pomena (npr. dejansko ali pa le »retorično« vprašanje); katerega izberemo, ni odvisno od same slovnične zgradbe, ampak od retorike prizvanega interpretanta, drugega znaka, ki je prvemu sinonim ali parafraza.¹⁸ Protislovja, mešanje kriterijev (ob opozicijah izbiranje — sestavljanje, tropi — figure, gramatično — retorično, besedno — miselno idr.), prekrivanje in podvajanje v retoričnem »razvrščevalnem besnilu« pojasnjuje tudi Roland Barthes: retorika poskuša kodirati govor (parole), ne pa jezika (langue), se pravi ravno tisti prostor, kjer se, vsaj načeloma, kod neha.¹⁹

Če je kodifikabilnost, gramatikalizacija figur problematična že na ravni besedila, si je seveda lahko predstavljati, kako zapleteno je klasifikacijsko urejanje šele pri medbesedilnih navezavah. Evokacijski učinek tujega izraza (npr. »lipicanci« v zgledu 2) je tako mogoče pojasnjevati z večimi medbesedilnimi figurami obenem (gre za citat besede iz Kocbekove pesmi, prenos zgodbene prvine iz nje, oboje pa učinkuje aluzivno). To kaže na odprtost in prekrivnost opisnih kategorij ter klasifikacijskih kriterijev, na to, da jim ni mogoče najti enovitega transcendentnega Sistema. V proizvodnji vedno novih besedil se literarni sistem, branje in pisanje v njem neprestano modificirajo, spreminjajo, tako da nastajajo lahko tudi povsem nova medbesedilna izrazila in korelacije, zlasti na ravni medbesedilne hermenevtike, se pravi takšnega vzpostavljanja tekstualnega smisla, pri katerem odločilno vlogo, vlogo interpretanta, igrajo druga besedila, konvencije ali njihove prvine ter vzorci. Ali, z nekaj slikovitosti: obstajajo samo posamezni otoki, na katerih se medbesedilne navezave dajo klasificirati, sistematizirati — tudi nekateri kriteriji za takšno početje so še kar utrjeni (opozicije besedilo — kod, podobnost — stičnost, metafora — metonimija) —²⁰ ostaja pa še celo morje, kjer se kategorije neustaljeno prepletajo, se porajajo in izginjajo.

Predvsem pa na tem mestu ni mogoče vpeljati obširne argumentacije za razrešitev nemara temeljnega problema, ki zaposluje novodobno retoriko in stilistiko: gre za t. i. odstopanje od norme, za nasprotja zaznamovanost — nezaznamovanost, opazno — nevtralnno, premi — preneseni pomen, ki naj bi pomagala opredeliti, kaj je pesniški jezik — v primerjavi z nekim ničtim, nevtralnim, inertnim stanjem jezika (naravnim, praktičnim, znanstvenim jezikom, logičnimi načeli) — oziroma kaj je v primerjavi s premim izražanjem figurativno.

V grobem je mogoče razbrati dve nasprotujoči si stališči. Strukturalna poetika oz. stilistika se je vzorovala pri klasicistični retoriki v svojem pojmovanju tropov in figur kot odklonov — od norme, od naravnega, od umetnega »nevtralnega jezika« ali od domnevno dobesednega pomena, parafraze —, oziroma kot deloma sinonimnih zamenjav normalnih,

¹⁸Paul de Man, *Semiology and rhetoric* (1973), *Textual strategies*, ur. J. V. Harari (Methuen, 1979), 121–140.

¹⁹Roland Barthes, *Retorika Starih* (izv. 1970), *Retorika Starih: Elementi semiologije* (Ljubljana: ŠKUC; FF, 1990), 93–99.

²⁰Gl. zgoraj o moji sistematizaciji književnih odnosnic, delitvi aluzij pri Ben-Poratovi, medbesedilnih figur pri Jennyju, vplivov pri Bloomu.

nevtralnih izrazov s figurativnimi.²¹ Poststrukturalisti (zlasti Paul de Man) in nekateri drugi Jakobsonovi kritiki (npr. Eugenio Coseriu) pa so se oprli na romantično in neoromantično tradicijo (na Croceja, Nietzscheja, Humboldta idr.) — ta je sama izhajala iz Vicove misli, da je jezik že v svojem bistvu figurativen, tropološki, da je to njegovo naravno stanje, s čimer ni več tistega nevtralnega ozadja, od katerega naj bi figure odstopale.²²

Že zato, ker jezik obstaja v zvrstno raznolikih besedilih, izjavah in v pravilih ter konvencijah, ki so tej razslojenosti jezika funkcionalno prirejani in iz njih izpeljani, kar a priori ne obstaja neka enotna norma, ničta stopnja jezika, od katere bi se potem figure odklanjale, odstopale ter tako postajale opazne in s tem nosilke stila določene izjave. Figura pa vendarle mora biti *opazna*, drugače je ni. To sicer ne pomeni, da je figura kot okras v celoti lepo razločena od nefiguriranega sobesedila, kot da bi bilo to le ozadje zanjo. Figura ni dodatek, je namreč nekaj, kar — podobno, kot za poetičnost ugotavlja Jakobson²³ — popolnoma prekvalificira sobesedilo. Poleg tega pa se že v eni povedi lahko prepleta več figur (gl. spodaj primer 3).

Vendar pa pri branju opazimo njen del:²⁴ s tem da figurativni izraz v sobesedilu razumemo tako, kot predvideva figura v celoti. Če bi figurirani izraz (žarišče) na sintagmatski osi (osi skladanja, sestavljanja prvin) namreč skušali interpretirati dobesedno, tako kot je zapisan, bi se nam pri branju okvirno besedilo bodisi zatikalo zaradi napetosti med njim in figurativnim žariščem, zaradi njune medsebojne neuskkljenosti, bodisi bi se nam zdelo nesmiselno, protislovno, lažno oziroma — glede na tematiko besedila in kontekst ter situacijo izjavljanja — nerelevantno, banalno, prezapleteno, preobloženo ali preskopo.²⁵ Dobesedno branje pa poleg dialektike okvira in žarišča preprečuje še en pogoj opaznosti figure — izkušnja z drugimi besedili. Ta obsega spomin na najbolj pogoste, tipične kontekste (kolo-kacije) izraza, ki je rabljen figurativno: jezikovno sposobnost, ki ve za njegovo slovnično vezljivost z drugimi izrazi, in enciklopedično vednost o tipičnih zgodbenih potekih, običajnih razmerjih med rečmi in med pojmi, o — kot pravi Black — sistemih implikacij oziroma običih mest in splošnih mnenj, v katerih se pojavlja metaforični izraz, kadar je v danem kulturnem prostoru rabljen dobesedno.²⁶ Drugi vidik medbesedilne izkušnje pa je zavest, da figura obstaja tudi izven danega besedila, da je torej nekaj ponovljivega, tako rekoč slovarsko predvideni lik, vzorec, katerega poimenovanja niti ni nujno poznati — treba mu je le znati slediti.

Značilnost figur je tudi, da so *pomenske transakcije*, nekakšne manipulacije z ozna-

²¹Prim. G fard G e n e t t e, *Figure* (Beograd: Kultura, 1985), 49–62.

²²Paul de M a n, *Rhetoric of tropes (Nietzsche), Allegories of reading: Figural language in Rousseau, Nietzsche, Rilke, and Proust* (New Haven; London: Yale univ. press, 1979), 103–118.

²³Roman J a k o b s o n, *Lingvistika in poetika* (izv. 1958), *Lingvistični in drugi spisi* (Ljubljana: ŠKUC; Filozofska fakulteta, 1989), 189.

²⁴Max B l a c k imenuje metaforično vidni del metaforičnega stavka žarišče metafore, njegovo neposredno sobesedilo pa okvir (Metafora, izv. 1962, *Metafora, figura i značenje*, ur. L. Kojen (Beograd: Prosveta, 1986), 58).

²⁵O Beardsleyevih in lastnih kriterijih za detekcijo figur/metafor, ki pa nikoli niso popolnoma zanesljivi (ni namreč mogoče najti transcendentnega, izvenretoričnega, izveninterpretativnega kritija za odločitev, ali je izraz dobeseden ali figurativen) gl. Max B l a c k, *Još o metafori* (izv. 1979), *Metafora, figura i značenje*, 166–167.

²⁶B l a c k, *Metafora*, 69–70.

čevalnim gradivom. S tem ko figuro opazimo, sami vzpostavljamo potrebne pomenske pretvorbe, ki jih predvideva izkušnja z njenimi mehanizmi.²⁷ Tako se šele naslovnik loti vzpostavljanja ozadja, od katerega naj bi figura odstopala že kar a priori, on je tisti, ki jo deloma parafrazira v nevtralno, ničto stopnjo, v premi jezik informativnosti. Toda to prevajanje — vsaj pri močnih metaforah — ni preprosto zamenjevanje figuriranih pomenov z nevtralnimi, saj se bralcu pogled na ozadje odpira zgolj skozi figuro, prek njenega filtra.²⁸ Za zgled naj bo povedkovniška metafora, včlenjena v stavčno inverzijo (razstavitev sintagme) in v širšo verigo alegoričnih personifikacij (sovražna sreča, strah, upanje goljfivo), iz zadnjega Prešernovega *Soneta nesreče*:

- (3) strah zbežal je, z njim upanje goljfivo;
naprej me sreča gladi, ali tepi,
me tnalno najdla boš **neobčutljivo**.

Če bi figuro, metaforični izraz kot takšen, brali dobesedno, bi bil v tem sobesedilu nesmiseln in slovnično ter logično sprt z našo jezikovno, besedilno in empirično izkušnjo (jaz kot živa oseba pač ne more biti »tnalo«, človek je vedno le tisti, ki deluje na njem — kolikor ni nekoliko top in že sam z zbledelo, leksikalizirano metaforo označen kot tnalno). Toda pridevnik »neobčutljivo« je v neposrednem sobesedilu, okviru metaforičnega izraza dovolj vidna opora, da v naši interpretaciji lahko sklepamo o tem, kaj nam ta tercina »dejanjsko« govori, sporoča ('pesnikova neobčutljivost do skrajnostnih sprememb v življenju'). Takšno interpretacijsko parafrazo Black imenuje glavni oz. osnovni predmet metafore; pomožni oz. drugotni predmet pa je metaforični izraz »tnalo«. Ta beseda ima vrsto pomenk, denotativnih (v SSKJ najdemo zanj 'nerazsekan večji kos debla, na katerem se sekajo, cepijo drva') in implikacijskih, konotativnih (neživost, trdota, odpornost pred udarci). Glede na sobesedilo v sonetu izberemo implikacije in konotacije »tnala«, ki se paralelistično skladajo z interpretativno parafrazo Prešernovega pesemskega sporočila (neobčutljivost pred udarci) in so torej analogne, izomorfne področju človeškega. Tnalno je s svojimi implikacijami nekakšen model za dojemanje človekove neobčutljivosti.²⁹ Denotirani pomen besede »tnalo« pa je v interakciji s premim pomenom parafraze (tj. z njenim denotiranim pomenom) dejansko nosilec konotativnosti, saj nosi figurativno sliko (neobčutljivost, odpornost, neživost tnalna), prek katere dojemamo to pomensko ozadje.

Do ozadja se prikopljemo torej šele z interpretacijo figure, s tem da smo jo opazili in izvedli pomensko transakcijo, ki jo narekuje. Če npr. rečemo jadro in to naslovnik v kontekstu dane izjave razume kot jadrnico, smo s figuro sinekdohe dosegli, da je v tem besedilu jadrnica zanimiva, slikovita, relevantna, osmišljena oz. fokusirana prek podobe jadra (lik, ki se že od daleč zariše med vodo in nebo in ki je prestreznik vetra). Denotirani pomen (jadrnica) je torej zgolj nekaj privesek konotiranega in nam le omogoča izsesati informacijo iz slikovitosti podobe.

²⁷ »Vsaka figura predpostavlja proces dekodiranja, ki poteka v dveh fazah. Prva je opažanje deviantnosti (na sintagmatski, zaporednostni osi — op. M. J.), druga pa je njeno popravljanje, ki se odvija ob preiskovanju paradigmatkega polja, na katerem se ustvarjajo odnosi podobnosti, bližine itd., s pomočjo katerih se da odkriti označevalec, ki je sposoben dati izjavi sprejemljivo semantično interpretacijo.« Jean C o h e n, *Teorija figure* (izv. 1970), *Metafora, figure i značenje*, 284.

²⁸ B l a c k, Još o metafori, 154–156. Isti, *Metafora*, 71.

²⁹ B l a c k, Još o metafori, 158–162. Isti, *Metafora*, 74–75.

Podobnosti

Ko je zdaj kolikor toliko razvidno, kaj je evokativnost besedilnih prvin in struktur ter to, kaj so figure, lahko končno med le—temi izberem tiste, ki lahko služijo kot model medbesedilnim figuram. Zavedati pa se je treba, da je vzporejanje »običajnih« figur z medbesedilnimi že samo figurativno: gre za tropologijo znanstvenega mišljenja, ki modele premešča z enega področja na drugega in išče analogije med njima prav tako, kot pesnik oči svoje ljubice primerja z zvezdami.

1 Figuram, ki jih pozna in klasificira retorika, je pri medbesedilnosti podoben razmeroma ustaljeni *repertoar* sredstev, s katerimi besedilo mestovno priziva druga besedila in/ali konvencije. Nekatera od teh retoričnih sredstev, ki segajo čez mejo besedila, so — podobno kot tropi in figure do ravni besedila — že tudi toliko uzaveščena, da so poimenošana: citat, sentenca, aluzija, stilizacija, izposoja, parafraza itd. Toda zgolj ta »slovarskost« in poimenovalna uzaveščenost mestovnih medbesedilnih navezav ni edina in zadostna analogija ostalim znanim figuram. Analogije so tudi v njihovi opaznosti, zgradbi in pomenskih transakcijah, ki jih uravnavajo.

2 V Jesihovi pesmi (2) bralci ne bi mogli obujati spomina na palimpsestno podložena besedila in vzorce, če ne bi tako ali drugače opazili, da so določene prvine oz. strukture v okviru označevalnega okolja tudi nekakšni tujki, figurativna žarišča, ki jih zgolj z znotrajtekstualno interpretacijo ni mogoče povsem uglasiti s tonom, slogom, žanrsko poetiko in tematiko pesmi. Prihaja namreč do tenzij med modernistično izpisanimi, na videz nevezanimi stihii in tradicionalno urejenimi metrično—strofičnimi vzorci (romarsko štirivrstičnico), med ambivalentno kolažno skladnjo in ljudskim kompozicijskim klišejem (vprašalni del slovanske antiteze), do razglasij med veristično pogovornostjo in posnetki visokih poetizmov sentimentalistične, neoromantične provenience (žalni prsti), do lomov med tematikami oz. izotopijami (napetost med izpovedjo, orisom noči, pravljličnimi rekviziti), hipnih montažnih rezov med prostori in bližnjimi ter splošnimi perspektivnimi plani (npr. Krim — lipicanci — solza — potres).

V Prešernovi tercini (1) pa lastnega imena Kamene z notranjo interpretacijo ne bi mogli zadovoljivo povezati z besedilnim smislom (torej besedila razumeti in/ali polneje dojeti). Prišlo bi torej do pomenskega manka, nesmiselnosti, celo banalnosti in nerelevantnosti okvirnega sobesedila. Zato bralec mora preskočiti iz zgolj slovarsko-slovnicega branja na raven medbesedilne figuralike. Ob pomoči konotatorja tujejezičnosti in tujekulturnosti prepozna bralec v imenu žarišče figure, imenske aluzije, ki mu evocira sistem mitskih implikacij (Kamene kot muze, zavetnice umetnosti). Te potem projicira na glavno temo pesmi (tožba nad slovensko kulturno zavestjo), jo z njimi modelira in interpretira. Pri tem mu je — tako kot ob Jesihovi pesmi — v pomoč enciklopedična vednost, se pravi sposobnost, priklicati v spomin znana, kanonizirana besedila, konvencije in norme (antične mitske zgodbe, slovenske »klasike«, ljudsko pesem).

Medbesedilne figure so torej nujno *opazne*, saj le tako lahko zaslišimo pesniško temo v stereofoniji, v dialoški interakciji dveh glasov. Zaradi slogovnih, žanrskih, jezikovno-zvrstnih ali tematskih lomov v besedilu, zaradi pomenskega manka ali nesmiselnosti zgolj slovarskega, dobesednega branja, pa tudi zaradi našega enciklopedičnega vedenja o obstoječih besedilih, tradiciji, znakovnih sestavih, lahko takšne dvoglasne izraze interpretiramo kot medbesedilne figure, kot nekaj, kar je namerno vpisano v retoriko besedila.

Po svoji opaznosti se medbesedilne figure ločijo od »prikritih«, »nevtralnih«, monofonih vidikov medbesedilnosti, ki jih ne moremo razložiti kot figurativno intenco besedila, ampak le kot nujne pogoje njegove konstitucije in recepcije (npr. od plagiata, rabe pesniških oblik, motivnih stereotipov, standardnih verzni vzorcev).

3 Medbesedilne figure so orodja za evokacijo relacij besedila z njegovim kontekstom. Vrednostna in transformacijska razmerja med besedili, načine vgrajevanja tujih prvih vanja so sposobne opisati številne figure (npr. ironija, hiperbola, litota; paronomazija, antonomazija, elipsa, amplifikacija, inverzija, parafraza),³⁰ vendar pa se kot modeli medbesedilnosti ponujajo zlasti štiri temeljne figure: silepsa, sinekdoha, paralelizem z metaforo in metonimija.

Da so medbesedilne figure v pesniškem tekstu navzoče opazno, je razvidno iz njihovega osnovnega tipa, iz citata:

- (4) kaj storiti v tretjem obdobju **vije**
 jara kača pohoda suh rep **hvale**
 loviš iz zasede kosti **pognale**
 v zrak slast rje tihi treski **poezije**

različno mrzlo vroče vroče **sije**
 gre pa zato da spremenimo seznam
 še enkrat moja sina an ban vietnam
 razoglav konj sveti jurij kri **ščije**

- (5) **Duma** 1964

/.../

Hodil po zemlji sem naši in dobil čir na želodcu
 dežela **Cimpermanov** in njihovih mozoljastih občudovalk
 dežela hlapcev mitov in pedagogike
 o **Slovenci kremeniti**, prehlajeni predmet zgodovine

Citat je prenos izseka besedilnega izraza v novo označevalno okolje. V tem okviru pa mora biti njegova tujost zaznamovana — bodisi z narekovaji bodisi z njim ustreznim nadomestkom. V dveh kvartinah iz Tauferjevega montažnega modernističnega soneta 250271³¹ (4) so glede na njegovo poetiko (kolažna, ambivalentna skladnja, mešanje jezikovnih zvrsti in tematik, prozaizirani naglasni verz) izglasne besede kontrastne, kodirane s poetiko, ki je z okvirnim okoljem v tenziji. Zaradi kanoniziranosti, bolj ali manj splošne poznanosti *Magistrala* Prešernovega *Sonetnega venca*, bralec tudi brez narekovajev lahko v poudarjenih besedah prepozna citate njegovih rim. Iz istih razlogov tudi Šalamunu v svoji parodični obnovi *Župančičeve Dume*³² parafraziranega citata verza iz — vsaj povprečnemu srednješolcu znane — predloge ne opremlja z narekovaji; razviden označevalec citatnosti je poleg tega že njen naslov.

³⁰Prim. Bloom, n. d.; Jenny, n. d.

³¹Objavljen v zbirki *Podatki* (Maribor: Obzorja, 1972).

³²Kot primer škandaloznosti *Perspektiv* objavljena v *Naših razgledih*, 9. maja 1964. *Pesmi* (Ljubljana: DZS, 1980), 178.

Citat sestavlja presečna množica prvin dvoživk, ki pripadajo obenem predlogi A (Prešernovemu ali Župančičevemu besedilu) in pologu B (Taufnerjevi ali Šalamunovi pesmi). Imenujem jo medbesedilje (gl. op. 5), zato, ker ni vedno strnjena, ampak marsikdaj razpršena po novem tekstu: šivi, ki povezujejo Taufnerjevo krpanko s Prešernovo klasično tapiserijo, potekajo npr. le prek rimanih besed (4). Medbesedilje je izhodišče figuriranja, ki ga lahko prikažemo — končno — prek štirih retoričnih figur.

3.1 Prva je *silepsa*,³³ posebna vrsta zevgme. Naj si izposodim Kmeclov primer iz *Butalcev* Milčinskega:

(6) **Bilo je tisto nedeljo, ko obhajajo v Butalah vsakoletno žegnanje in poboj.**

Silepsa je skladenjska figura, v kateri se ob izpustu enega stavčnega člena, navadno povedka, njemu podrejene odnosnice (predmeti, prilastki) obešajo na preostali stavčni člen, ki takšno slovnično vlogo še lahko izpolnjuje, s čimer pride do neujemanja med logično in slovnično zgradbo: na isti povedek (obhajati) se slovnično pravilno vežeta dva predmeta, ki sta med sabo pomensko neusklanjena in bi zahtevala dva različna povedka (žegnanje — poboj).

Analogno temu funkcionira medbesedilje v citatu. V zgledu (5) so besede »hodil po zemlji sem naši in x y z«, tako kot glagol »obhajati«, skupne dvema odnosnicama, besediloma, s katerima se tudi slovnično pravilno »vežeta« — Župančičevemu, ki je ravno tako vzvišeno kot samostalnik »žegnanje«, in Šalamunovemu, ki prek skupnih prvin profanizira predlogo prav tako, kot to počne »poboj« z žegnanjem. Tudi pri Taufnerju (4) je glagol »vije« kot žarišče medbesedilne figure, citata, povezan z okvirnim sobesedilom »vije jara kača suh rep hvale«, medtem ko se v predlogi nanj obešajo smiselno drugačne, slogovno višje besede (»poet tvoj nov Slovincam venec vije«). Razglasje na skupno medbesedilje »obešenih« besedil ni nujno tako očitno, tako drastično antitetično, vendar pa se smisel in slogovna vrednost istih prvin oz. vzorcev v enem in drugem nikoli ne ujemata povsem. Vprašalni del slovanske antiteze v Jesihovi »ludistični« pesmi (2) tako ureja povsem druge pomenske sklope kot v Župančičevi *Brezi in hrastu*. Silepsa je potemtakem v medbesedilnosti model za semantično in slogovno zgoščanje, za prerivanje dveh različnih sobesedilnih smislov in/ali slogovnih vrednosti prek enega figurativnega žarišča.

3.2 *Sinekdoha* je figura, v kateri označuje izraz del neke celote in jo tako zastopa:

(7) **Pijano oko**

žari in iskri

in vpija ta svet prostran. (Josip Murn: *Nebo, nebo*)

V besedilu del predstavljenega motiva zastopa z njim povezano celoto (»pijano oko«, ki žari in iskri ter vpija svet, zastopa seveda človeka, ki se opaja s pogledom na prostranstvo sveta) in jo prikazuje prek posebnega, vrednostno-osmišljevalsko obarvanega fokusiranja. Tako tudi medbesedilje kot del, ki je premeščen iz enega znakovnega sestava v drugega, zastopa celoto predloge in jo evocira v večjem ali manjšem obsegu — prek osmislitve,

³³Silepso je v medbesediloslovje prvi pritegnil Michael Riffaterre v članku *La syllepse intertextuelle*, *Poétique* 10 (1979), 496–501.

ki jo dobiva v novem besedilu. Medbesedilje je tisto, ki odpira vrata v predlogo, bralec pa se s svojimi asociacijami na že brano spusti tako daleč, kot mu to dopuščajo njegova literarna sposobnost, enciklopedično vedenje in njegove strategije vzpostavljanja smisla medbesedilno figuriranega teksta.

Pri Prešernu (1) je aluzivno ime antičnih boginj del, ki v medbesedilju evocira mitološko celoto; lik, ki je funkcija zgodbe, v novem okolju konotira znakovno konstelacijo, zgodbo, katere del je, in sicer v obsegu, v katerem ta celota paralelistično ustreza tematiki njegovega soneta in jo vsebinsko ter izrazno klasicizira. Avantgardističnim besedilom Jesiha, Tauferja in Šalamuna (2, 4, 5) pa citati rim, izposoje pesniških likov, posnetki verzniški vzorcev in citati verzov kot deli zastopajo ne le tematske, motivne, zgodbene ali izrazne »celote« neposredne predloge (Prešernov *Magistrale*, *Orglarja*, *Vodnikov Vršac*, *Župančičevo Dumo*, trohejsko štirivrstičnico), ampak evocirajo z njimi — kot simbolnimi označevalci nekaterih tipičnih slovenskih vrednostnih sistemov — še širše celote, slovensko literarno in kulturno tipologijo: *Duma* je Šalamunu kanonski prototip slovenskega domačijstva, nacionalne in literarne metafizike, šolske indoktrinacije, izrazne ponarejenosti. Sinekdoha v medbesedilnem asociiranju pogosto povezuje tekst s kulturnim spominom, diskurzi danega kulturnega prostora in tradicije, ne le s posameznimi besedili »na sebi«.

Usmerjenost v evociranje predloge kot celote je različno močna. Oton Župančič npr. v svoji in medgeneracijski polemiki z Aškercem (*Omer čita Ahmedovo knjigo*, 1909) njegovo tendenčno svobodomiselno in parabolično epiko — s celo vrsto aluzij, citatov, posnetkov Aškercjevih orientalomanskih klišejev — prav karikaturno portretira, bralcu sugerira svoj porazni vtis o »celoti« epikovega opusa (zato tudi našteva imena junakov Aškercjevih pesnitev in oponaša tipične stileme do absurda: »kimne mi z glavoj« ali rima »maharadže« — »se tresejo mi hladže«). Drugačne vrste parodija je sonet Ivana Roba *Človeške duše misteriozna dela* (1936), ki parafrazira Prešernov prvi Sonet ljubezni, poetološki, avtotematski in programski *Očetov naših imenitna dela*. To pa počne tako, da ni (kritično ali karikaturno) usmerjen v svojo predlogo, saj ga ta v svoji »celovitosti« sploh ne zanima. Uporabi jo le kot medbesedilni, tekstovni, klasični argument Prešernove avtoritete v svojem satiričnem obračunu s sočasno stvarnostjo literarnega življenja.

Cel sonet je izpeljan iz Prešernove predloge na podlagi medbesedilnih paralelizmov. Prešeren se — ne brez ironije — odpoveduje junaški epiki, prestižnim zgodovinskim »snovem« v imenu ljubezenske tematike, Rob pa ga parafrazira tako, da svojo pesniško držo v povsem drugačnih okoliščinah vzporeja z njegovo; visokim temam, bogoborstvu in misticizmu ekspresionizma ter duhovne nove stvarnosti, se odpoveduje na račun verizma, humorja, parodij in travestij:

- (8) Človeške duše misteriozna dela,
skrivnost, ki večno srečo v sebi hrani,
kak dušo revno bog pred zlodjem brani,
kak reši njo, ki v grehu je čepela,

kako v višave dvigne se vesela,
kako prelije v večni se nirvani,
kaj čuti duša pri nebeški mani
bo bogonoscev naših pesem pela.

Prezvite peti svete melodije,
pojo poskočne pesmi moje strune,
satire ostre, mile travestije.

Opevam žarkov šop sanjave lune,
ki v žabji luži smešno se odbije,
tako da vsega s smehom te presune.

3.3 Robova parodija je pokazala še tretji model medbesedilnih figur: *paralelizem* in *metaforo*. Ti dve figuri namreč ponazarjata, kakšne so pomenske transakcije besedila z medbesediljem, z izposojenim označevalnim gradivom v njem.

Paralelizem velja za prvotno — pojavlja se namreč v najstarejših spomenikih pismenstva ter v ustnem, folklornem slovstvu — in temeljno figuro literature, tisto, ki neko ekvivalenco izraznih ali vsebinskih prvin projicira »v sekvenco kot njeno konstitutivno načelo«, s čimer »daje poeziji njeno vseprežemajočo simbolično, vsestransko, polisemantično bistvo«. ³⁴ Gre za vrst ponavljanja — prvin, ki so si v teku besedila pomensko ali formalno analogne, enakovredne, podobno (po enakem vzorcu) zgrajene. Paralelizem se pojavlja na ravni morfonologije že v verzni oz. metrični organizaciji besedila, najopazneje v rimi, s pomočjo gramatikalno vzporednih konstrukcij pa besedilo sugerira enakovrednost tudi vsebinskih konstelacij. Kako s takšnim vzporejanjem, iskanjem podobnosti v različnem in različnega v podobnem oziroma z odkrivanjem enakovrednega v zaporednem, sopostavljenem povsem veristična vaška slika dobi simboličen nadih, odlično ponazarja marsikakšna Kocbekova pesem iz tridesetih let, npr. *Iz temne loze pod vasjo*:

(9) Iz temne loze pod vasjo
prihaja hlad, za krotkim hribom
je zvonik, v njem bije pet,
brnenje tiho izzveneva.

Pod drevjem na vratéh
stojita vdana vola s plugom.
Iz njive se kadi in pes
in mačka hodita po brazdi.

Iz vrča jabolčnik diši,
orač si od kolača reže
slastni krajec in v svoj hram
v prisojni rebri pogledava

Pesem je prepredena s paralelizmi. Najizrazitejši je ponavljajoči se stavčni vzorec, zapolnjen tudi z vzporednimi oblikoslovnimi kategorijami: prislovno določilo kraja (3 krat s predlogom *iz* in v rodilniku, v 1., 5. in 11.–12. verzu razširjeno z levimi in desnimi prilastki) + povedek (3. oseba ednine, nedovršnik, največkrat z neosebni, celo neizrazljivim osebkom). Ta vzporedna slovnična zgradba v montaži pesemskih motivov vzporeja

³⁴R. Jakobson, n. d., 174–177.

različne realne slike (hlad v lozi pod vasjo, njivo, vrč, zvonik, oračev hram) in te kadre zvaaja na neki nejasni skupni imenovalac, kar deluje simbolično.

Pri medbesedilnih figurah se načelo paralelizma prenese čez raven posameznega besedila, saj se bralec namesto vzporejanja prvin in vzorcev v njem loti iskanja podobnosti in razlik med dvema besediloma, konvencijama, tako v njuni tematiki kot v izraznih potezah. Na tem temeljijo Prešernove imenske aluzije (1) ali Jesihove izposoje iz Prešerna v zbirki *Kobalt*.³⁵

(10) Strah me je: bom **orglarju kos kalin** namest **slavec**?

Strah pred prihodnjim mi očita preteklo: vsa revna leta sem preživel v prvi osebi.

Neznan **mojster** si je v mojo kuhinjo **postavil štafelaj**, brada mu pada do tal,

Krka! v zelene oči mu strmim: »E dove son io?« »Sulla tavoletta.«

Bralec na podlagi delov tuje predloge (orglar, slavec, kos, kalin; mojster, ki postavi štafelaj) išče, kaj je v njeni »celoti« (pesemski paraboli *Orglar* in zabavljivem sonetu *Apel podoba na ogled postavi*) — v temi, motivih, zgodbeni konstelaciji — še skupnega z Jesihom, paralelizira, vzporeja Jesihovega pesnika ter Prešernovega orglarja in Apela, primerja, kako osvetljuje temo umetniške izpovedi in kontrole nad njo eden, kako drugi. Izrazit je medbesedilni paralelizem npr. tudi v Robovi parodiji (8): vzporednost zgradbe obeh besedil (Rob predlogo posnema, iz nje prenaša cele kose citatov) omogoča primerjavo med dvema različnima pesniškima položajema (Prešeren v kontekstu epomanije, Rob v kontekstu obsedenosti z metafiziko in bogoborstvom), s čimer celo vsiljuje vsebinske ekvivalence, analogije med njima.

Pri tem paraleliziranju pride do medsebojnega interpretativnega osvetljevanja dveh besedil, ki ga razlaga interakcijski model metafore, prikazan ob Prešernovi metafori »tnalo« (3). S tem da postavljamo dvojje besedil v paralelističen odnos, v njunih pomenskih zgradbah, implikacijskih sestavi iščemo analogije, kar je logika metafore. Vlogo metaforičnega izraza, Blackovega pomožnega predmeta (besede »tnalo«), igra pri medbesedilnih figurah prvina ali vzorec, ki pripada besednemu kontekstu pesmi in je vanjo vgrajena s posnetkom ali prenosom iz predlog. Medbesedilje je pomožni predmet, ki prek sinekdohičnega prizivanja »celot« predlog (gl. 3.2) izbira v njih pomenke, konotacije in implikacije, ki se dajo uskladiti z glavnim predmetom, temo pesmi; tako stopa v interakcijo s pomenskim gradivom novega sobesedila in prikazuje tisto, kar je z njim označeno, v konotacijski, interpretativni osvetljava predlog. Ime Kamene (1) lahko šele s pomočjo enciklopedične vednosti o vlogi tega lastnega imena v mitologiji parafraziramo v Prešernovem sobesedilu kot 'zaščitnice kulturnih veščin' (glavni predmet verzov); vendar pa aluzivna beseda ni preprosto nadomestek takega premegega izraza, saj v interakciji z njim modificira njegovo pomensko zgradbo — z implikacijami in konotacijami, ki jih ima to lastno ime v mitoloških zgodbah in njihovih literarnih obdelavah (npr. da se tudi Kranjska vidi skozi optiko starega Rima in se s tem predstavlja — četudi prek zanikanja, elegičnega negativa — kot nekaj klasičnega ali vsaj klasičnega opevanja vrednega).³⁶

³⁵Milan Jesih, *Kobalt* (Ljubljana: DZS, 1976), 39.

³⁶*Metonimija* kot četrti model za medbesedilne figure se zdi v liriki veliko redkejša kot metafora. Metonimija namreč označuje tisto, kar je z imenovanjem v neki stičnosti, zvezi — časovni, vzročno-posledični, prostorski ipd. (»zamenjuje« lastnika z lastnino, kraj s prebivalci, snov z izdelkom,

Na koncu se je zato ponovno treba vprašati, ali ni dialog v poeziji, kolikor z njim mislimo na medbesedilne figure, interakcijo med predlogo in novim besedilom, vendarle prisposoda, metafora; in ali ni imel Bahtin, čeprav sodobnik močno »dialoškega« pesništva akmeistov,³⁷ vendarle prav, ko je dialog rezerviral za pripovedno prozo. Dialog Prešerna z antično mitologijo, Jesiha, Tauferja in Roba s Prešernom, Šalamuna z Župančičem ter s tradicijami slovenske literature in kulture je metafora za semantično in formalno interakcijo paralelistično sopostavljenih besedil. Edina razlika s »klasično« figuro metafore je, da je pomožni predmet v medbesedilnih figurah zajet iz drugega besedila, da ni »navadni« avtorjev izmislek, ampak citat, aluzija, izposoja, stilizacija, citatni posnetek stilema. S tem so tudi sistemi implikacij bolj specifično določeni, pripisani podpisanemu ali žigosanemu diskurzu, izjavljevalcu ali načinu izjavljanja; implikacijski sestavi pomožne teme »običajne« metafore so — po Blacku — bolj stvar truizmov in običih mest, ki vladajo v dani kulturi, ali pa stvar enkratne pesnikove geste. Če metafora v poeziji že sama ni nekaj dialoškega, ali potem tudi medbesedilne figure niso? In ali ni tuji glas (vrsta evokacij, ki jih vzbuja medbesedilje) priličen pesnikovemu do te mere, da izgubi svojo subjektivnost, identiteto in je le nekakšna stereofonija, ki s tradicijo in njenimi zvoni, spominsko akustiko, pomensko in znakovno globino perceptivno bogati besedilo lirskega subjekta? Najbrž se lirika dialoščnosti približa šele tedaj, ko pesnikov glas postane enakovreden s tistimi, ki so citirani, ko besedilo ni več oporišče enovitega subjekta, ampak se ta sam razsredišči in pomnoži ter se izgubi v številnih odnosnicah. Vendar pa ti problemi niso več v obzorju pričujočega spisa.

* * * * *

Naj povzamem. Mestovne medbesedilne navezave je mogoče pojmovati tudi kot medbesedilne figure, če prenesemo retorični model čez mejo besedila. Tak prenos je že sam po sebi stvar teoretske tropologije, pojavita pa se še dva problema: 1. možnost klasificiranja figur je omejena, ker vsebuje jezik paralogično, hermenevtično razsežnost, ki se temu upira, retorika izjav pa je načelno onkraj zakonljive ravni jezikovnega koda; 2. poleg tega ne obstaja neko vnaprejšnje ozadje, od katerega bi figura odstopala. Figuro naredi opazno šele bralčev hermenevtični postopek, proces interpretiranja tenzij med žariščem figure in njenim sobesedilnim okvirom. Medbesedilne figure so orodja, ki omogočajo bralcu ob besedilnih vzorcih in prvinah evocirati njihove konotacije in implikacije, ki so že formirane v predlogah. Pri mestovnih medbesedilnih figurah (citat, aluziji, izposoji, posnetku strukture, stilizaciji, metaliterarnemu govoru idr.) z »običajnimi« retoričnimi okrasi lahko primerjamo: 1. njihovo relativno ustaljeno, poimenovano in uzaveščeno zalogo, 2. opaznost in 3. izvajanje ter krmiljenje bralčevih pomenskih transakcij.

abstraktno s konkretnim, posledico z vzrokom, orodje z delom, posodo z vsebino, avtorja z delom idr.).

Primeri, ki sem jih obravnaval v tem spisu, so v predlogah svojemu izjavljanju iskali analogije, podobnosti. Metonimična pa je tista medbesedilna figura, s katero novo besedilo npr. nadaljuje, dopolnjuje zgodbo obstoječe predloge, podrobneje razčlenjuje, opisuje kako njeno prvino, motiv ali osebo, išče vzroke za kakšen dogodek iz nje ali opeva posledice. Takšna je npr. pesem *Bogomila* Antona Vodnika, ki apokrifno predstavlja fragmente iz *Krsta pri Savici* v simbolistični, lirizirani in religiozno sublimirani perspektivi. O tem gl. M. J u v a n, *Imaginarij Krsta*, 176–179.

³⁷Prim. Renate L a c h m a n n, Bachtins Dialogizität und die akmeistische Mythopoetik als Paradigma dialogisierter Lyrik, *Das Gespräch*, ur. R. Warning in K. Stierle (München, 1984; Poetik und Hermeneutik, 11), 489–515.

Kot modele medpesemskih razmerij sem obravnaval figure silepse, sinekdohe, metonimije (to zgolj v opombi) in paralelizma z metaforo. V poeziji medbesedilna silepsa pomeni, da se na en vzorec/prvino pesmi vežeta dve besedili, dva smisla in/ali slogovne vrednosti; medbesedilne figure evocirajo predloge po modelu sinekdohe — v novem besedilu neki del zastopa širše celote predloge, iz katere je prevzet, in tudi njen kulturni kontekst; paralelizem in metafora pojasnjujeta, kako s sopostavljanjem dveh besedil in/ali kodov bralec med njima išče analogije, ekvivalence, podobnosti in razlike ter kako predloga funkcionira kot pomožna tema, sistem implikacij, prek katerega se modelira osnovna tema pesmi. Metonimičnost medbesedilnih navezav je v liriki redkejša, saj se razvijanja, obdelovanja predhodnih zgodb loteva bolj pripovedna proza. Razpravljanje zaključuje dilema, ali ni dialoškost kot prisposoda medbesedilnosti vendarle bolj stvar pripovedne proze, medtem ko v liriki gre le za interakcijo med besedili in konvencijami, interakcijo, ki dinamizira smisel pesmi in daje monološkemu pesnikovemu glasu nekakšen stereofonski učinek v prostoru tradicije.

SUMMARY

Local intertextual references can be understood as intertextual figures if the rhetoric model is transferred across textual boundaries. Although the transfer as such is an issue of theoretical topology, it brings up two problems: (1) The limited possibility of figure classification because of the resistance posed by the paralogical, hermeneutic element existing in language, while the rhetoric of utterance is, in principle, beyond the level of language code that can be normalized; (2) The *a priori* background from which the figure would differentiate does not exist. The figure gains its perceptibility only through the hermeneutic process applied by the reader, that is, the process of interpreting the tensions between the figure's focus and its contextual frame. Intertextual figures are devices allowing the reader to evoke, from the textual patterns and elements, the connotations and implications which are already formed in the model text. In local intertextual figures (citation, allusion, borrowing, imitation of structure, stylization, metaliterary speech, etc.), with usual rhetoric ornament, the following features can be compared: (1) their relatively constant, defined, well-known inventory, (2) their perceptibility, (3) the execution and navigation of the reader's transactions of meaning. As models of interpoetic relations, the figures of syllepsis, synecdoche, metonymy (only in a note), and parallelism with metaphor are being discussed in the paper. In poetry, intertextual syllepsis means that two texts, two meanings and/or stylistic values are connected with one poem's pattern/element. Intertextual figures evoke the model texts in a manner of synecdoche: in the new text certain part represents larger parts of the model text from which it is adopted, as well as it represents its cultural context. Parallelism and metaphor explain the way the reader, by juxtaposing two texts and/or two codes, searches for analogies, equivalents, similarities and differences between them, and the way the model text functions as an auxiliary theme, a system of implications, through which the poem's main theme is shaped. Metonymic intertextual references are less common in lyric, since developing and dealing with previously existing stories are largely the domains of narrative prose. The discussion is concluded by the dilemma of whether a dialogue as a representation of intertextuality does not belong more to narrative prose than to lyric, while in lyric there is only interaction between texts and/or conventions, which makes the meaning of a poem more dynamic and adds stereophonic effect to monologic poet's voice in the space of tradition.

NA SLEDI TVORJENK S PREDPONO VI- V SLOVENSKIH NAREČJIH

Slovenska narečja, ki so edina ohranila glagole s predpono *vi-* (in so bila nekaj njihovo žarišče), so beneškoslovenska, tolminsko, obsoško, rezijansko in ziljsko; zadnja tri poznajo tudi samostalnik *vílaz*, izpeljan iz nedoločnostnega **vilaziti* po najstarejšem praslovanskem vzorcu. Po Koroški vzhodno od ziljščine *vi-*glagolov ne poznajo, pač pa (v pesniško zborni besedje sprejeto) *vigred*, a ta je mlajša in osamljena besedotvorna posebnost.

In Slovene, verbal compounds with the *vi-* prefix have only been preserved in the dialects of Venetian Slovenia, Tolmin, Upper Soča Valley, Rezija (Resia) and Zilja (Gailtal); the last three dialects have also retained a deverbative, *vilaz* 'spring(time)', derived from the nondeterminate imperfective **vilaziti* and thus representing one of the oldest Common Slavic patterns of deverbal derivation. There are no *vi-* prefix verbs in Carinthian dialects east of the Zilja Valley; what these dialects do have is the noun *vigred* 'spring(time)' (admitted, as a poetic word, into standard Slovene), but it stands for a much younger, isolated and unproductive pattern.

I

Dokazano je, da spada predpona *vi-* (< psl. **vy-*, v sorodu z got. *ūt*, stvn. *ûz*, nvn. *aus*)¹ namesto *iz-* (psl. **jъz-*), izpričana v severozahodnih in zahodnih slovenskih ter v skrajno severozahodnih čakavskih narečjih, med tiste prvine, ki so narečno razčlenile govorico Slovanov, še preden so ti poselili vzhodnoalpsko in gornje sredozemsko področje (Oblak 1897: 326–328, Ramovš 1935: 52–54, Ivić 1958: 70). V južnoslovenske govore severno od Karavank in zahodno od Julijcev so rabo te predpone prinesla gotovo že najstarejša tamkajšnja slovanska plemena. V stoletjih, ko so bili ti govori razmeroma odmaknjeni od zgodovinskih tokov in prestižnih narodnih središč, je besedotvorni vzorec s predpono *vi-* postal njihova začasno ustaljena narečna značilnost. V skladu s tem je jezikoslovje izogloso tega vzorca dokaj dosledno obravnavalo kot obkrajno narečno potezo, kot zgled obrobne starine v reliktnem slovensko-čakavskem narečnem prostoru (Lenček 1988: 201–202). Namen pričujočega prispevka je ponovno pregledati korpus tvorjenk s predpono *vi-* v slovenskih narečjih, jih razčleniti po obliki in pomenu, obnoviti vprašanje relativnih žarišč njihove uporabe in priti do sklepov o njihovem statusu in o zgodovini slovenskega jezika.

1 Naš inventar tvorjenk z obrazilom *vi-* sestoji iz predponskih glagolov in njihovih izpeljank, ki se nahajajo v nekaj znanih zgodovinskih besedilih (Ramovš-Kos 1937; Baudouin de Courtenay 1875a), starejših slovarjih, narečnih in nenarečnih (Jarnik 1832; Murko 1833; Erjavec 1883; Pleteršnik 1894–95; Šašel-Ramovš 1936–37), objavljenih narečjeslovnih (Jarnik 1842; Klodič 1878; Baudouin de Courtenay 1875, 1895; Logar 1951; Hafner-Prunč 1980) in splošnje jezikoslovnih raziskavah (Bajec 1959; Metelko 1825; Miklošič 1868–74; Oblak 1897; Ramovš 1924, 1935, 1936; Vondrák 1928), etimoloških slovarjih (Miklošič 1886; Vasmer-Trubačev 1964–73; Skok 1973; Bezljaj 1976–82) in dveh

¹Prim. Miklošič 1886; Meillet 1902–05; Vondrák ²1928; Bajec 1927; Brückner 1927; Vasmer-Trubačev 1964–73; Vaillant 1966: 469.

neobjavljenih naborih narečjeslovnih podatkov (Baudouin de Courtenay 1901, Kenda 1812 [1926]²).

Vsaka ob prečesanju navedenih primarnih virov najdena pojavitev glagola s predložno predpono obravnavanega tipa oziroma pojavitev izpeljanke iz takega glagola je bila vključena v seznam v svoji zabeleženi obliki: v tradicijskem zapisu, npr. *wygnáti* (Jarnik 1832), v standardiziranem, npr. *vignáti* (Miklošič 1886), ali/in v fonemskem, npr. /vihnát/ (Baudouin de Courtenay 1875); z navedbo vira; s slovnično oznako za konkretno slovnično obliko: če ni drugače označeno, potem pri glagolih nedoločniško (nedovršni vid je označen izrecno, dovršni z odsotnostjo oznake), pri samostalnikih imenovalniško edninsko, pri pridevniki moškospolsko edninsko, pri prislovih osnovniško; in z angleškim prevodom (po potrebi s še drugačnimi glosami).

Seznam predponskih glagolov in njihovih izpeljank je urejen po kronološkem redu njihove zapisanosti.

- (1) *vignan* pret. trp. del. m. sp. ed. 'expelled', Briž. spom. [998–1027] (Ramovš-Kos 1937); (2) *vigred* ž 'spring (= fpomlad, mladu letu)', Kor. (Gutsman 1789: 103 & 179); (3) *vibrante* [*nas od hudaha*] vel. za 2. os. mn. 'free [us] from [the evil]', Rez. [katekizem izpred 1800] (Baudouin de Courtenay 1875a); (4) *bívesh* m 'spring (= der Frühling)' [biuž = vilaž < *vylaz], zg. Kor. [U. Jarnik 1811 v pismu J. N. Primcu] (Kidrič 1934: 54); (5) *wydáti* 'bring out, spend', zg. Kor. [J. Kopitar 1814, v pismu J. Dobrovskemu: »Jarnik scribit Gailthalenses *motovidlo* dicere etc., et *wydati* & multa alia« 'Jarnik piše, da Ziljani govorijo *motovidlo* itn., pa *wydati* in še marsikaj'] (Jagić 1885: 374); (6) *wytergati* 'tear out', zg. Kor. [U. Jarnik 14. februarja 1814 v pismu J. Kopitarju] (Prunč 1974: 76–77); (7) *wygréd* m 'spring' sr. in sp. Kor. (Jarnik 1832: 52 & 225); (8) *wygređni* prid. 'spring-time's' (prav tam: 225); (9) *wydélati* 'make out', zg. Kor. (prav tam: 52); (10) *wydréti* 'pull out', zg. Kor. (prav tam: 52); (11) *wygnati* 'drive out', zg. Kor. (prav tam: 52); (12) *wyganjati* nedov. 'drive out', zg. Kor. (prav tam: 52); (13) *wygladiti* 'smooth out', zg. Kor. (prav tam: 52); (14) *wyjíkatí* 'seek out, find out', zg. Kor. (prav tam: 52); (15) *wyléfti* 'creep out', zg. Kor. (prav tam: 52); (16) *wylisati* 'creep out', zg. Kor. (prav tam: 52); (17) *wyletéti* 'fly out', zg. Kor. (prav tam: 52); (18) *wymozhíti* 'make wet', zg. Kor. (prav tam: 52); (19) *wyrésati* 'cut out', zg. Kor. (prav tam: 52); (20) *wyshéti* 'wring out', zg. Kor. (prav tam: 52); (21) *wyshgáti* 'burn out', zg. Kor. (prav tam: 52); (22) *wyfékati* 'cut out', zg. Kor. (prav tam: 52); (23) *wyfutí* 'pour out', zg. Kor. (prav tam: 52); (24) *wyfpíati* nedov. 'pour out', zg. Kor. (prav tam: 52); (25) *wyfmoditi* 'smoke out', zg. Kor. (prav tam: 52); (26) *wyfhívati* nedov. 'sew together', zg. Kor. (prav tam: 52); (27) *wytekńiti* 'find out', zg. Kor. (prav tam: 52); (28) *wytéžhi* 'flow out', zg. Kor. (prav tam: 52); (29) *wytergati* 'tear out', zg. Kor. (prav tam: 52); (30) *wyťihńiti* 'calm down', zg. Kor. (prav tam: 52); (31) *wyvalíti* 'hatch, bring forth (young) from an egg', zg. Kor. (prav tam: 52); (32) *vigréd* m & ž 'spring', sp. Kor. [A. J. Murko: »Von vi aus fiatt is, und gréd vom veralteten grédem (gedu) gehen; in Deutfchkärtten der Auswärt so viel als Frühling« 'Iz vi 'aus' namesto iz ter gréd od zastarelega grédem (gedu) 'gehen'; v nemški koroščini der Auswärt isto kakor Frühling'] (Murko 1833: 707); (33) *vigrédji* prid. 'springlike', sp. Kor. [Murko: »Frühlings..., im Frühlinge, den Frühling betreffend« '(s)pomlad(a)n(sk)i'] (prav tam: 707); (34) *wyd[í]elati* 'make out', zg. Kor. [v slovenski Ziljski dolini, v ziljskem narečju, deloma tudi v Kanalski dolini] (Jarnik 1842: 54); (35) *wyderhati* 'scratch out', zg. Kor. (prav tam: 54); (36)

²Med deli Jana Baudouina de Courtenaya, na katera se sklicuje pričujoči članek, je tudi zbirka njegovega rokopisnega gradiva v Arhivu Akademije znanosti ZSSR v Leningradu (fond 102), uporabljena z dovoljenjem AZ ZSSR. Pritegnil sem tudi »Slovarsko gradivo s Tolminskega, Zbral Josip Kenda (1926)«, ki je danes del Kendove zapuščine, hranjene v Dialektološki sekciji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša pri SAZU v Ljubljani. To gradivo, dostopno Franu Ramovšu v času, ko je pripravljial Dialekte (Ramovš 1935: 50), doslej ni bilo objavljeno.

wyplakniti 'wash out', zg. Kor. (prav tam: 54); (37) *wyżemati* nedov. 'wring out', zg. Kor. (prav tam: 54); (38) *wyčitati* 'read out', zg. Kor. (prav tam: 54); (39) *wyščekati* 'milk out [dry]', zg. Kor. (prav tam: 54); (40) *wytegniti* 'stretch out', zg. Kor. (prav tam: 54); (41) *wyučiti* 'skill in [a trade]', zg. Kor. (prav tam: 54); (42) *wiūlaz* m 'spring', zg. Kor. (prav tam: 54 [z opombo: »wiūlaz — kakor da bi Ziljani hoteli reči, da s pomladjo prihaja novo leto«, str. 54, op. 15]); (43) *wyłażaj* m 'spring', Rez., (prav tam: 54); (44) *wygrad* m 'spring', sr. Kor.: Podjuna & Rož (prav tam: 54); (45) *vilaž* m 'spring', zg. Kor. (Majar 1846: 147); (46) *vehnat* 'drive out, expell', Ben. Slov. [Špeter Slovenov] (Miklošič 1868–74 & 1886; Klodič 1878: 20); (47) *vepodit* 'chase out', Ben. Slov. (prav tam); (48) *veriezat* 'cut out', Ben. Slov. (prav tam); (49) *venašat* nedov. 'carry out', Ben. Slov. (prav tam); (50) *vebirat* nedov. 'pick out, sort out', Ben. Slov. (prav tam); (51) *vetrebit* 'clear out', Ben. Slov. (prav tam); (52) *vetehne* [suoi meč] 3. os. ed. sed. 'draw out [his sword]', Ben. Slov. (prav tam); (53) *vipuliti* 'draw out', brez krajevne umestitve (Miklošič 1886: pod vy-); (54) *viriti* 'dig out', brez krajevne umestitve (prav tam); (55) *vižuliti* 'rub off', brez krajevne umestitve (prav tam); (56) *vigred* m 'spring' (prav tam, z opombo: *vigred* za starobavarsko *auswiarts*, koroško *Auswärt*, kočevsko *auisbard*);³ (57) *vignât* ~ *vihnât* 'drive out', Rez. (Baudouin de Courtenay 1875: 9); (58) *vib'fra* 3. os. ed. sed. 'pick out', Rez. (prav tam: 17); (59) *viltze* 3. os. ed. sed. 'come out', Rez. (prav tam: 83); (60) *viloest* 'come out', Rez. (prav tam: 83); (61) *vilžal* pret. tv. del. m. sp. 'come

³Miklošič (1868–74 in 1886) je navedel tudi nekaj dokazov rabe predpinskih tvorjenk z *vi-* in nadaljnjih izpeljank v čakavskih govorih. Naš tukajšnji spisek, v glavnem temelječ na Milčetiću (1895) in Mažuraniću (1908–22), zajema nekaj zgledov tudi iz Rječnika JAZU (1880–1976), katerega uredniki uporabljajo manj stroga merila glede uslovarjanja zgolj pristnega ljudskega besedja nekdanje hrvaščine in srbsčine.

Milčetićeve seznam vsebuje med drugim: *sve duše se virišile* 'all souls were saved', *vireni blago* 'drive out the cattle', *vilaz sunca* 'the sun rise' (Istra); *ovce su vignali* 'they drove out sheep' (Mošćenice); *vikopati*, *vikoreniti*, *viorati*, *viguliti*, *vibrati*, *vineti* (vse otok Krk); *virodilo je*, *vihranil*, *vilaz* 'expenditure'; *vinu mi trn* 'remove the thorn' (otok Cres).

Med zgodovinsko izpričanimi oblikami pri Mažuraniću so omembe vredne zlasti: *vihoditi* 'go out'; *vihodnja* latinsko 'latrina'; *vihranivši* (1589), *vihraniti* 'bring up'; *višadči* (sed. tv. del., 1275), *višči* ~ *viiti* 'go out'; *vilažuč* (sed. tv. del., 1638), *vilagati* 'exempt'; samostalnik *vilaz* (1638) 'exit'; *vineti* 'extract'; *viseči* (nedol.) 'cut out'; *vitegniti* 'extend'.

Rječnik JAZU, zv. 86 (1972) in 87 (1973), registrira kakih 25 primerov tvorjenk s predpono *vi-*, od katerih jih je samo 6 iz ljudske čakavščine (»še v rabi v Reškem Primorju«), in sicer: *vignati* (nedol.), *vignam* (1. os. ed. sed.), *vireni* (vel. ed.) in *virenuti* (nedol.), *virenem* (1. os. ed. sed.) 'drive out' (Istra); *vihraniti*, *vihranim*, *vihranivši* 'keep, save' (Cres); *viiti*, *viudem*, *višadši* 'depart' (Istra); samostalnik *vilaz* 'exit' (Cres); *viroditi* 'degenerate' (Cres).

Lepo število Rječnikovih iztočnic z *vi-* pa je vzetih iz slovarja Joakima Stullija Rjecosloxe slovinsko-italiansko-latinsko (Dubrovnik, 1806), kamor so prišle iz »Lex. r.«, tj. iz slovarja Fedorja Polikarpova Lexicon Russicum trium linguarum, to jest Slavinski, Gârski, i Latinski (Moskva, 1704). V Rječniku JAZU so dobile oznako »nepotrebno«, npr.: *vihôd* = *ishôd* 'exitus', *vikladati* = *izlagati* 'exponere', *viklasti* = *objasniti* 'explanare', *virâstati* = *izrastâti* 'crescere', *viražati* = *izražati* 'exprimere'. Očitno je v Stullijevem trijezičniku iz l. 1806 še več ruskih tvorjenk s predpono *vi-*, ki se gotovo ne ponujajo kot ilirske (čakavske, kajkavske, štokavske), ampak kot »slovenske« (slovenske) besede, npr. *vibrati* 'electare', *vidati* 'edere', *vigarati* 'comburre', *vihoxditi* 'exire', *vihvaljati* 'laudare', *vijexdati* 'currere vehi', *vikljuciti* 'excipere', *vipivati* 'ebibere', *viprjagati* (konje) 'equos disjungere', *viraxati* 'elicere', *vismatrjati* 'considerare', *vistupati* 'procedere', *vitekati* 'efluere', *vtjagati* 'trahere, elicere'.

out', Rez., (prav tam: 87); (62) *vilãzla* pret. tv. del. ž. sp. 'come out', Rez. (prav tam: 87); (63) *vilãžat* nedov. 'come out slowly', Rez. (prav tam: 88); (64) *vilãža* 3. os. ed. sed. 'come out slowly', Rez. (prav tam: 88); (65) *viløest* 'come out', Rez. (prav tam: 89); (66) *virãžat* nedov. 'pronounce', Rez. (prav tam: 89); (67) *viričit* ~ *viračēt* 'pronounce', Rez. (prav tam: 89); (68) *vilēsti* 'creep out', zg. dol. Soče [Staro Sedlo, Bovec] (Erjavac 1883: 262; prim. tudi Kenda 1926); (69) *vignãti* 'drive out', zg. dol. Soče [Staro Sedlo, Bovec] (prav tam: 262); (70) *vipoditi* 'chase off', zg. dol. Soče [Staro Sedlo, Bovec] (prav tam: 262); (71) *vikopãti* 'dig out', zg. dol. Soče [Staro Sedlo, Bovec] (prav tam: 262); (72) *vivlēči* 'drag out', zg. dol. Soče [Staro Sedlo, Bovec] (prav tam: 262); (73) *vipũliti* 'tear out', zg. dol. Soče [Staro Sedlo, Bovec] (prav tam: 262); (74) *virēzati* 'cut out', zg. dol. Soče [Staro Sedlo, Bovec] (prav tam: 262); (75) *virtiti* 'dig out', zg. dol. Soče [Staro Sedlo, Bovec] (prav tam: 262); (76) *vistãgati* 'scrape out', zg. dol. Soče [Staro Sedlo, Bovec] (prav tam: 262); (77) *vižũliti* 'rub off', zg. dol. Soče [Staro Sedlo, Bovec] (prav tam: 262); (78) *vibãra* 3. os. ed. sed. 'single out', Rez. (Baudouin de Courtenay 1895: besedilo 296); (79) *vidãva* [jazik] 3. os. ed. sed. 'he puts his tongue out', Rez. (prav tam: besedilo 620); (80) *vigãŋ an* 1. os. ed. sed., *vigãŋat* nedov. 'drive out', Rez. (prav tam: besedilo 60); (81) *vihnãt* 'drive out', Rez. (prav tam: besedilo 221); (82) *vigrãspal*, *vigrãspat* 'scratch out', Rez., (prav tam: besedilo 31); (83) *vilãža* 3. os. ed. sed., *vilãžat* nedov. 'come out, creep out', Rez. (prav tam: besedilo 737); (84) *vilãžale* pret. tv. del. m. sp. mn. 'come out, crept out' Rez., (prav tam: besedilo 823); (85) *vilažaj ž* 'spring', Rez. (prav tam: besedilo 140); (86) *vilŋze* 3. os. ed. sed., *viløest* 'come out, creep out', Rez. (prav tam: besedili 212, 569); (87) *vilŋzejo* 3. os. mn. sed. 'creep out', Rez. (prav tam: besedilo 252); (88) *vilēste won* vel. za 2. os. mn. 'come out', Rez. (prav tam: besedilo 252); (89) *vylēzlø* pret. tv. del. 2. mn. 'come out', Rez. (prav tam: besedilo 308); (90) *vylēzly* pret. tv. del. m. sp. mn. 'come out', Rez. (prav tam: besedilo 377); (91) *vilŋzal* pret. tv. del. m. sp. ed. 'come out', Rez. (prav tam: besedilo 439); (92) *vilŋzlu won* pret. tv. del. s. sp. ed. 'come out', Rez. (prav tam: besedilo 490); (93) *vilŋžb* vel. ed. 'come out', Rez. (prav tam: besedilo 595); (94) *vilŋzoŋ* pret. tv. del. m. sp. ed. 'come out', Rez. (prav tam: besedili 824, 944); (95) *vipũstet* 'leave out', Rez. (prav tam: besedilo 345); (96) *virãwat* nedov. 'pluck out', Rez. (prav tam: besedilo 233); (97) *virĩvali* pret. tv. del. m. sp. mn. 'dig out', Rez. (prav tam: besedilo 44); (98) *višpiegãt* 'explain', Rez. (prav tam: besedilo 245) [it. *spiegare*]; (99) *võbĩrat* nam. nedov. [npr. *rem vibĩrat krompir* 'I go to sort out potatoes'], Rez. (Baudouin de Courtenay 1901 (Lusevera XVIII, 91)⁴); (100) *võbrãt* 'sort out', Rez. (prav tam, Lusevera XVIII, 92); (101) *viženem* 1. os. ed. sed., *vignãt* 'drive out', Rez. (prav tam, Masarolis XIX, 358); (102) *vixãja* 3. os. ed. sed., *vixãjat* nedov. 'get out, rise', Rez. (prav tam, Flaipana XVIII, 108); (103) *vikãdat* nam. 'shovel out', Rez. (prav tam, Monteaperto, 411); (104) *vilãžbm* m 'spring', Rez. (prav tam, Platischis XIX, 111); (105) *vilãžbm* m 'spring', Rež. (prav tam, Montemaggiore XIX, 128); (106) *vilãžim* m 'spring', Rez. (prav tam, Sedilis, Chialminis, Vizont XIX, 340); (107) *vilŋzb* vel. ed., *vilēst* 'come out', Rez. (prav tam, Sedilis XIX, 345); (108) *velieštb* 'come out', Rez. (prav tam, Cergneu XIX, 284, 314); (109) *veliezũqč* delež. 'come out', Rez. (prav tam, Cergneu XIX, 314 bis); (110) *viliēzemo* 1. os. mn. sed. 'come out', Rez. (prav tam, Taipana XIX, 270); (111) *viliēzu* pret. tv. del. m. sp. 'come out', Rez. (prav tam, Flaipana XVIII, 105); (112) *viŋerĩal* pret. tv. del. m. sp. 'pluck out', Rez. (prav tam, Masarolis XX, 16); (113) *velĩt* 'pour out', Rez. (prav tam, Cergneu XIX, 315); (114) *velĩwat* nedov. 'pour out', Rez. (prav tam, Cergneu XIX, 315); (115) *vidõlbsti* 'chisel out', zg. dol. Soče — Ben. Slov. (Logar 1951: 228); (116) *vidrēti* 'pluck out',

⁴Iz sklicevalnih ozirsov so v tem delu spiska (do enote 114) krajevna imena ostala neslovenska; sicer Lusevera = Brdo, Masarolis = Mažerole, Flaipano = Fijplan (Flejpan), Monteaperta = Viskorša, Platischis = Platišče (Plastišče, Pla(s)tišča) ... Cergneu = Černjeja. (Op. prev.)

zg. dol. Soče — Ben. Slov. (prav tam: 228); (117) /vignáti/ 'drive out', zg. dol. Soče — Ben. Slov. (prav tam: 228); (119) /vikopáti/ 'dig out', zg. dol. Soče — Ben. Slov. (prav tam: 228); (120) /viléstil/ 'creep out', zg. dol. Soče — Ben. Slov. (prav tam: 228); (121) /viletéti/ 'fly out', zg. dol. Soče — Ben. Slov. (prav tam: 228); (122) /viltíti/ 'pour out', zg. dol. Soče — Ben. Slov. (prav tam: 228); (123) /vilovítli/ 'catch up', zg. dol. Soče — Ben. Slov. (prav tam: 228); (124) /vipodíti/ 'drive out', zg. dol. Soče — Ben. Slov. (prav tam: 228); (125) /virúti/ 'pull out', zg. dol. Soče — Ben. Slov. (prav tam: 228); (126) *viběžgati*, *viběžgat* nedol., *viběžgam* I. os. ed. sed. 'bring out, get out of a hole', Tolmin (Kenda 1926: 192–198);⁵ (127) *vibíti vibíjem* 'strike out' (prav tam); (128) *vidáti se vidám se* 'wear out, degenerate' [Kenda: »drevo se je vidalo« = 'durch langes Fruchttragen ist geschwächt geworden' (prav tam); (129) *vidólbsti vidólbem* 'carve out' (prav tam); (130) *vidréti vidérem* 'pull out (prav tam); (131) *vigánjati* nedov. *vigánjam* 'grow, sprout' (prav tam); (132) *viglédati* nedov. *viglédam* 'peep out, look out' (prav tam); (133) *vignáti vižénem* 'grow, sprout' (prav tam); (134) *vigoréti vigorím* 'burn out' (prav tam); (135) *vigósti vigódem* 'play out, play to the end' (prav tam); (136) *vigrébsti vigrébem* 'dig out' (prav tam); (137) *vigrméti vigrmím* 'come like a thunder, cease to thunder' (prav tam); (138) *vihájati* nedov. *vihájam* 'go out, come to an end' (prav tam); (139) *viíti (viídem)* 'go out, come out' (prav tam); (140) *vijésti vijém* 'eat up' (prav tam); (141) *vikášljati vikášljam* 'clear up one's throat' (prav tam); (142) *vikopáti vikópljem* 'dig out' (prav tam); (143) *vikfhniiti se vikfhnem se* 'break off' (prav tam); (144) *vikrojíti se vikrójim se* 'break off' (prav tam); (145) *viléči viléžem* 'hatch out' (prav tam); (146) *vilésti viléžem* 'creep out' (prav tam); (147) *viletéti viletím* 'fly out, dash out' (prav tam); (148) *vilomíti vilómim* 'break up' (prav tam); (149) *vimléti viméljem* 'grind up' (prav tam); (150) *vimolsti vimólzem* 'milk off, drain out' (prav tam); (151) *vimótati vimótam* 'unwind, untwist' (prav tam); (152) *vinésti vinésem* 'bring out' (prav tam); (153) *vioráti viórjem* 'plow out' (prav tam); (154) *vipásti vipádem* 'to end tending a flock' (prav tam); (155) *vipéčkati vipéčkam* 'bring out, get out' (prav tam); (156) *vipeljati vipéljem* 'drive out, drive up' (prav tam); (157) *vipodíti vipodím* 'chase away' (prav tam); (158) *vipúliiti vipúlim* 'tear out, extract' (prav tam); (159) *virájdati virájdám* 'turn around' (prav tam); (160) *virásti virásem* 'grow up, sprout' (prav tam); (161) *viréšiti viréšim* 'redeem, draw out' (prav tam); (162) *virézati viréžem* 'cut out' (prav tam); (163) *virítiti virítjem* 'turn up, dig up' (prav tam); (164) *viséči viséčem* 'cut off' (prav tam); (165) *vislužíti vislužím* 'serve (out) one's time' (prav tam); (166) *vištrádati (se) vištrádam* 'starve out' (prav tam); (167) *vistřgati vistřgam ~ vistřžem* 'scrape out' (prav tam); (168) *vištudřrati vištudřram* 'complete one's education' (prav tam); (169) *vitéči se vitéčem se* 'flow out, run out' (prav tam); (170) *vitépsti vitépem* 'strike out, set forth' (prav tam); (171) *vitólči vitólčem* 'spend survive' (prav tam); (172) *vitrésti vitrésem* 'pour out, shake out' (prav tam); (173) *vitřgati vitřgam ~ vitřžem* 'tear out' (prav tam); (174) *vitrosíti vitrósim* 'pour out, shake out' (prav tam);

⁵J. K e n d a (1859–1927) s Temljini v Baški dolini, učitelj, narečjeslovec in narodopisec, je zbiral podatke o živem govoru po širšem Tolminskem (npr. v Tolminu, pri Sv. Luciji na Mostu [na Mostu na Soči], v Dolenji Trebuši, na Idriji pri Bači, na Ljubinju). Nekaj Kendovih jezikoslovnih zapisov je bilo privzetih v Štrekljeve objave, npr. Iz besednega zaklada narodovega v Letopisu Matice slovenske za leto 1892 in Slovarski doneski iz živiga jezika narodovega v LMS za l. 1894 (Ljubljana, 1892 oz. 1894). — Kendova temeljna zbirka (Kenda 1912 [1926] — gl. tu op. 2) razširja s podatki za širše območje tolminskega narečja našo dokumentacijo o rabi glagolov s predpono *vi-* na srednje Posočje ter v doljno in srednjo dolino reke Bače; to so menda najjužnejše meje predpone *vi-* na slovenskem govornem področju. Ne obstajajo zapisi glagolskih tvorjenk s to predpono niti za gornji del baške doline niti za Cerkljansko na vzhodu, prav tako ne za kraško narečje na jugu. Spričo njihove relativne pogostosti, njihovega pomena, še posebno pa tolikšne zakonitosti njihove paradigme se zdi, da gre za razmeroma star in ustaljen oblikovni vzorec.

(175) *vivlěči vivlěčem* 'drag out' (prav tam); (176) *vivrěti vivrém* 'boil up, flow forth' (prav tam); (177) *vivřtati vivřtam* 'drill through' (prav tam); (178) *vizídati vizídam* 'build up' (prav tam); (179) *vižágati vižágam* 'saw off' (prav tam); (180) *vižěti vižánjem* 'cut down, win a mowing competition' (prav tam); (181) *vižgáti vižgém* 'burn out, brand in' (prav tam); (182) *vižókati vižókam* 'bring out something from a hole' (prav tam); (183) *vižúlití vižúlim* 'rub off, rub away' (prav tam).

II.

V nadaljevanju bo naš namen (1) preglednično po narečjih urediti glagole v podstavah glagolskih in imenskih tvorjenk s predpono *vi-*, zabeleženih na slovenskem govornem področju; (2) pregledati oblikovne in pomenske sestavine teh tvorjenk; (3) poudariti potrebo po temeljiti besedotvorni razčlembi tvorjenk, po dognanju njihovih osnovnih prvin in po navedbi hierarhije in vrstnega reda tvorjenja.

2 Pri večini slovenskih narečnih glagolskih tvorjenk s predpono *vi-* sta podstavni glagol in predložnopredponsko obrazilo *vi-* zlahka spoznavna in zgradbeno razvidna. Praslovanski narečni glagol **vy-gbnati ~ *iz-gbnati* 'drive out, catch out' se je spreminjal dosledno v skladu z razvojem fonemskega ustroja vsakega posameznega narečja. Tako je psl. narečno predponsko obrazilo **vy-*, slovensko *vi-*, v nenaglašenem položaju uresničeno kot /b̥-/ v ziljskem ter obsoškem in tolminskem narečju (z različico /ba-/ na Temljinah v Baški grapi), kot /vi-/ v Reziiji, kot /vj̥-/ mnogokod v terščini in kot /vɛ̯-/ v preostalih beneškoslovenskih govorih;⁶ medtem ko se psl. **-gbnati*, zborna slovensko *-gnati*, spet dosledno v skladu s fonemskimi in oblikoslovnimi strukturnimi spremembami v posameznih narečjih, pojavlja kot *-gnáti* v ziljščini, *-hnát* v rezijskiščini, *-nát* v terščini, *-hnát* v Špetru Slovenov ter *-ɣnát* v obsoškem in tolminskem narečnem prostoru.

V slovenskih narečjih, kakor tudi v ruščini in v vsej severozahodni skupini slovanskih jezikov, je predlog *vi-* predpona: nastopa zlepljen z glagolom ali v izpeljanih samostalnikih in se zunaj tvorjenk ne rabi. V glagolskih tvorjenkah (predponskih glagolih) ni *vi-* nikoli naglašen (prim. dovršno *vilěsti vilězem* proti nedovršenemu *vilázati vilázam* v ziljskem narečju — Pleteršnik 1894–95), pač pa je lahko naglašen v izpeljanih imenskih oblikah, denimo v izpeljanem samostalniku moškega spola *vílaz ~ vílaž* 'pomlad' (v ziljskem narečju, prim. Jarnik 1842, Pleteršnik 1894–95) in v drugotnih izpeljankah iz njega, npr. *vílažej* (m), prim. *blážej* (m) iz **vy-laz-bj̥b* (v rezijskem narečju, Ramovš 1924: 158), ali pa v koroškem samostalniku ženskega spola *vígred* 'pomlatl' in odtodnem pridevniku *vígreden* (Pleteršnik 1894–95), vendar tu tudi *vigrèd* (v ziljskem in rožanskem narečju, Jarnik 1832).⁷

⁶V tukajšnjem zapisovanju je /b/ znamenje za zveneči dvoustnični pripornik, /ɛ̯/ za polglasnik, /j/ in /ɛ̯/ pa za srednja /i/ in /e/, izrekana z jezikom v nevtralnem položaju.

⁷V vzhodnih in zahodnih slovanskih jezikih je drugače. V sodobni zborni ruščini, na primer, je predpona *vy-* pri dovršenem glagolu iz vidskega para vedno naglašena: *výbrat* 'izbrati', toda odtodni nedovršnik *vybirát*, proti *výbor* 'izbor'. Opozorila vredna so tudi pomenska nasprotja, kakor so v sodobni zborni ruščini dovršnik *výnesti* z nedovršnikom *vynosít* 'nesti oz. nositi ven' proti dovršniku *výnosít* 'donositi (dete), dogojiti, domisliti' z nedovršnikom *vynášyvat* 'gojiti (misel)', ali *výjiti* in *vyxodít* 'oditi oz. odhajati (iz)' proti *výxodít* 's skrbno nego spraviti (spet) pokonci, na (lastne) noge, pomagati dozoreti ali ozdraveti' z nedovršnikom *vyxážívat* (Akademičeskaja grammatika, I. del, 1960).

Kakor vsako drugo predponsko obrazilo tudi *vi-* (1) spreminja glagolom besedni pomen, npr. skupnoslovanski določnostni ~ nedoločnostni nedov. par *nésti* ~ *nosíti* 'carry', se spremeni v, denimo, *za-nésti* 'carry away' in *za-nosíti* 'conceive', ali *lésti* ~ *láziti* 'creep, moving slowly' v *vi-lésti* 'come out, come slowly out' in **vi-laziti*, v slovenščini pač izgubljen člen tega razvoja (besedotvorje); in (2) spreminja vidsko vrednost novega predponskega glagola, npr. *zanésti* dov., *zanosíti* dov., *vilésti* dov., domnevno izgubljeno **vilaziti* pa nedov., ohranjeno v ruskem krajevnem govoru v podobi *vyláziti* 'vylážu' 'slide, glide' (vidsko oblikotvorje). Novi vidski pari k tem besednim dovršnikom nastajajo ravno z vidsko izpeljavo; torej *za-nésti* dov. ~ *zanášati* nedov. 'carry away', ali *vi-lésti* dov. ~ *vilázati* nedov. 'come out, moving slowly out' (Pleteršnik 1894–95).⁸

V izpeljanih samostalniških oblikah, npr. slovensko *prélaz-áza* (m) 'pass, cross', *zaláz-áza* (m) 'stalk', slovensko narečno *vílaz* ~ *vílaž* (m) 'spring', domnevno tudi *ízlaz* -a (m) 'way out' (ni v Pleteršniku 1894–95), so dozdevna predponska obrazila *prě-*, *za-*, *vi-*, *iz-* lahko le deli ustreznih nedoločnostnih nedovršnih glagolskih osnov (»verbal stems«) **prélaz-*, **zalaz-*, **vilaz-*, **izlaz-* prvotnih nedoločnikov **prélaziti*, **zalaziti*, **vylaziti*, **izlaziti*, ki so v slovenskih narečjih izpričani kot dovršni glagoli oziroma, v primeru oblike **vilaziti*, sploh ne obstajajo v ljudskem govoru.

2.1 Kolikor je predpona *vi-* ohranjena v slovenskih narečjih, označuje glagolsko dejanje (ipd.), ki poteka v smeri od znotraj, opazovano od zunaj, nekako pomikanje ven, toda iz notranjosti, npr. *vinésti* 'bring out', ali napredovanje v vidnost oz. zaznavnost, npr. *vilésti* ~ *vilázati* 'come out' (npr. slov. nar. *sonce je vilezlo*, *sonce vilaža*); dejanje, usmerjeno stran od kakega kraja, npr. *vignáti* 'drive out' (npr. *viženi krave na pašo*); dejanje, ki pelje v izčrp(a)nost, npr. *vitéči se* 'flow out', *vivléči* 'drag out', *vihájati* 'go out' (npr. *moka nam vihaja* 'the flour draws to an end'); dosego cilja skozi potek, npr. *vidólbsti* 'carve out', *vištudírati* 'complete one's education'; ali dejanje, ki priteguje pozornost na jačino izvedbe, npr. *vižúlitii* 'rub off', *vivréti* 'boil up', *viséči* 'cut out'.

Treba pa je pripomniti, da glagolske tvorjenke s predpono *vi-* dosejajo svojo optimalno pomensko izrabo le v razmeroma majhni skupini podvidskih parov starih določnostno/nedoločnostnih nedovršniških osnov glagolov premikanja (»verba movendi«, S. O. Karcevskega »verbes de locomotion«), ki se jih je v slovenščini nekaj ohranilo (prim. »trajni« proti »ponavljalni nedovršni glagoli«, Toporišič 1984: 289); v inventarju pričujočega članka npr. **gnáti* ~ **goniti* kakor v *vi-gnáti* ~ *vigánjati* 'drive out', **iti* ~ **xoditi*

⁸Ti glagoli, danes podvidske vzporednice, so se nekoč v preteklosti prevrstili v nov, mlajši, vendar še zmeraj skupnoslovanski vzorec nedovršniškega oblikotvorja tipa *-ajet* (3. os. ed. sed.) *-ati* (nedol.), npr. *nositi* : *-nášati*, *laziti* : *-lázati*, in ta je v večini slovanskih jezikov izpodrinil stari praslovanski vzorec z nedoločnostnim nedovršnikom **prinósiti*, **preláziti*. Predponске glagole starega nedoločnostnega nedovršniškega vzorca je proti koncu praslovanskega obdobja zajel nov besedotvorni proces in ustvaril nove inherentno dovršne glagole z novimi besednimi pomeni, v slovenščini npr. *nositi* 'carry' : *iznositi* 'wear out', *donositi* 'carry a baby to full term', *nanositi* 'accumulate', *ponositi* 'wear out', *prenositi* 'carry a baby over full term', *raznositi* 'complete delivery', *zanositi* 'conceive, become pregnant', *znositi* 'bring together'.

Prim.: »Primerjava z drugimi slovanskimi jeziki kaže, da se nedovršni glagoli, ki ustrezajo ruskemu *prinósít'*, praviloma ne tvorijo neposredno iz neusmerjenostnega člena *nosít'*, temveč drugotno izpeljujejo s priponami, prim. č. *přinášeti*, p. zastar. *przynoszywać*, slov. *prinášati*, sh. *prinášati*, slovaš. *prinášat'*.« (I s a č e n k o 1960: 329.)

kakor v *vi-íti* ~ *vihájati* 'go out, come out', **lěsti* ~ **laziti* kakor v *vi-lěsti* ~ *vilážati* 'come out', **nesti* ~ **nositi* kakor v *vi-něsti* ~ *vinášati* 'bring out'. V naši preglednici 1 so ti pari uokvirjeni.

Preglednica 1: Podstavni glagoli v glagolskih tvorjenkah s predpono *vi-*

Tolminsko	Obsoško	Ben.slov.	Tersko	Rezijan.	Ziljsko
-bèžgati					
-bíti			-bráti	-bráti	
		-bíрати	-bíрати	-bíрати	
				-brániti	
-dáti (se)					-čítati
					-dáti
					-délati
				-dévati	
-dólbsti	-dólbsti	-dólbsti			
-dréti	-dréti	-dréti			-dréti
-dřgati					
-gnáti	-gnáti	-gnáti	-gnáti	-gnáti	-gnáti
-gánjati	-gánjati	-gánjati		-gánjati	-gánjati
-glédati					
-goréti					
-gósti					
				-gráspati	
-grébsti					
-grméti					
					-iskáti
-íti					
-hájati					
-jěsti					
-kášljati					
			-kídati		
-kopáti	-kopáti	-kopáti			
-křhniti					
-krojiti se					
-lěči					
-lěsti	-lěsti	-lěsti	-lěsti	-lěsti	-lěsti
				-lážati	-lízati
-letěti	-letěti	-letěti			-letěti
	-líti	-líti	-líti		
			-lívati		
-lomíti					
	-lovíti	-lovíti			
-mléti					
					-močíti
-mólsti					
-mótati					
-něsti					
		-nášati			

Tolminsko	Obsoško	Ben.slov.	Tersko	Rezijan.	Ziljsko
-oráti					
-pásti					
-péčkati					
-peljáti					
					-plákniti
-podíti	-podíti	-podíti			
-púlití	-púlití				
				-pustítí	
-rájdati					
-rásti					
				-réči	
				-rékati	
-réšiti					
-rézati	-rézati	-rézati			-rézati
-rítí	-rítí				
	-rúti	-rúti			
				-ruvátí	
				-rvátí	
-séči, séčem					
					-sékati
					-sípati
					-súti
					-smodítí
-strádati (se)					
-střgati	-střgati				
					-ščekáti
					-šívati
				-špiégati	
-študfrati					
-téči (se)					-téči
		-tégniti			-tégniti
					-teknítí
-tépsti					
					-tíhniti
-tólči					
		-trébiti			
-trésti					
-třgati			-třgati		-třgati
-trosíti					
					-učítí
					-valítí
-vléči					
-vréti					
-vřtati					
-zídati					
-žágati					-žémati
-žéti					-žéti
-žgáti					-žgáti
-žókati					
-žullíti	-žúlití				

2.2 Naša druga preglednica zajema iz slovenskih narečij imenske tvorjenke s predpono *vi-* in njihove izpeljanke, skupaj s podstavnimi glagoli, iz katerih so bile izpeljane.

Preglednica 2: Imenske tvorjenke s predpono *vi-*

Ben.slov. Tersko	Obsoško	Rezijansko	Ziljsko	Srednje-/Spodnjekoroško
<i>vilázem</i> m <i>vilázšm</i> m <i>vilázim</i> m (BdeC) 1901	<i>bláži</i> ž <i>blázema</i> prisl. (Ramovš 1935) <i>bíwažej</i> sam. <i>zbiwáža</i> prisl. <i>vížežj</i> ž 'spring'	<i>vilážaj</i> ž <i>tuilážaj</i> prisl. (BdeC 1895) <i>vílaž</i> m (Pleteršnik 1894-95)	<i>viláž</i> -a/ m <i>bívaž</i> m (Jarnik, rkp.) (Ramovš 1924) (prav tam) (Pleteršnik 1894-95) <i>vilážaj</i> m 'sun-rise, moon-rise' (Pleteršnik 1894-95) <i>vílaž</i> m 'spring' (Majar 1842)	<i>vígréd</i> -i/ ž & <i>vígréd</i> -i/ ž <i>vígréd</i> -i/ m & <i>vígréd</i> -i/ m (Prunč-Kamičar-Pfandl-Sellmer 1980) <i>vígrédi/ prisl.</i> <i>vígrédič/ prisl.</i> <i>vígréd</i> ž = pomlad (Pleteršnik 1894-95) <i>vígréd</i> ž = pomlad (Gutsmann 1789) <i>wygréd</i> s = <i>vígréd</i> m (Jarnik 1832: 225)
<i>vilést</i> 'come out' <i>vixájat</i> 'go out' (BdeC 1901)	<i>vilésti, -lézem</i> 'come out, forth' (about sun/moon) (Pleteršnik 1894-95)	»Rezijani [kažu]: <i>wyłažaj</i> « (Jarnik 1842)	<i>vilázati, vilésti</i> 'come out, forth' <i>sonce viláza</i> (Pleteršnik 1894-95)	Podjuna i Rož »imadu <i>wygréd</i> (proletje). <i>Wygréd</i> je sastavljeno od <i>wy-</i> i <i>gréd ...</i> « (Jarnik 1842)
	<i>vilázati</i> vs. <i>vilest</i> 'come out', <i>sunce</i> <i>vylóezlô</i> 'the sun came out' (BdeC 1895) <i>vilázat</i> vs. <i>vilóest</i> (BdeC 1875)			

Že ob hitrem pregledu podatkov v preglednici št. 2 postane jasno, da imamo tu opraviti z dvema vzorcema imen s predpono *vi-*: samostalniki *vilaz* ~ *vilaž* (m), *vilažaj* (m) < *vilažati* (nedol.), *vilažaj* (ž), *vilazim* (m), *blaži* (f), *biwažej* (f) — to je skupina *vilaz*; in *vigred* (ž in m), *vigredni* (prid.) — skupina *vigred*. Glede na svoj izvor imata ta vzorca isti pokrajinskoobrobni značaj: spadata v neosrednja narečja, ki zavzemajo severno in zahodno slovensko govorno področje onkraj Karavank in Julijskih Alp. Glede na svojo stilno vrednost pa pripadata dvema različnima območjema rabe: skupina *vilaz* ~ *vilaž* besedju ozkega narečnega oz. pokrajinskega ljudskega tipa, besede skupine *vigred* pa širšemu narečnemu oz. pokrajinskemu ljudskemu tipu Koroške ter besedju poetične zvrsti sodobne zborne slovenščine.

Naša preglednica prav tako jasno kaže splošno razvrstitev imenskih tvorjenk s predpono *vi-* znotraj območja slovenskih narečij z glagolsko predpono *vi-*: vzorec *vigred* je značilen za pokrajinski predel na severu, za srednje- in spodnjekoroške govore, vzorec *vilaz* pa vlada v pokrajinskem predelu na zahodu, v zgornjekoroškem ziljskem narečju in v narečjih Režije, zgornje soške doline in Beneške Slovenije, v ozemeljsko povezanem območju, ki se običajno ima za znano reliktno področje slovenskih severozahodnih narečij. Kakor smo videli, so prav ta narečja v svojem glagolskem ustroju bolj ali manj dosledno ohranila praslovansko narečno glagolsko predpono *vi-*. Iz teh narečnozemljepisnih podatkov je mogoče priti do vsaj enega zazdajšnjega sklepa: vzorec *vilaz* bi se bil komajda lahko razvil ločeno od glagolskih tvorjenk s predpono *vi-*, ki so do prav pred kratkim še gospodovale v glagolskem ustroju narečij na tem ozemlju.

2.2.1 Omenili smo že, da je v obravnavanih imenskih tvorjenkah tipa *vilaz* ~ *vilaž* dozdevno priponsko obrazilo *vi-* besedotvorno del nedoločnostne nedovršne glagolske osnove **vylaz-*. Pri tipu *vigred* pa ni tako, saj ustreznega nedoločnostnega nedovršnega glagolskega vzorca **vixod-* ni, iz česar sledi, da njegov nadomestni besedotvorni vzorec ne pripada razredu starih izglagolskih samostalnikov.⁹

In dalje, če je dozdevno predponsko obrazilo *vi-* < **vy-* v psl. **vylaz-* del njegove podstavne oblike **vylaziti* z domnevnim besednim pomenom 'climb out' — prim. rusko pokrajinsko *vylázit' vylážu* (nedov., nepreh.) 'creep out, crawl out' (Ušakov 1935; Dal' [Baudouin de Courtenay] 1903–09) in v sodobni zborni ruščini *vylezát' vylezáju* (nedov.) proti *výlezt' výlezu* (dov.) 'climb out, crawl out' (Slovar' Akademii nauk SSSR), poljsko pokrajinsko *wylazić, wylazować* (nedov.) 'come out, climb out, crawl out' (Karłowicz 1901–11), pa spet rusko pokrajinsko *výlaz -a* (m) = *výxod -a, vylezánie* 'going out, crawling out' (Slovar' Akademii nauk SSSR), in še enkrat poljsko *wyłaż* (Karłowicz 1901–11) —, potem mora **vylaz-* biti del osnovnega psl. besednega pomena izglagolske podstave. To pomeni, da slovensko narečno *vilaz* ~ *vilaž* < **vylaz-*, izpeljano iz starih predvidskih nedoločnostnih nedovršno-ponavljalnih korenov kot praslovanska korenska tvorba (Vaillant 1966: 463), morfofonemsko zaznamovano z odsotnostjo besedotvornih pon, s samoglasniškim prevojem (ie. *ē* || *ō*, psl. *ě* || *a*) in s svojo vidskopomensko ponavljalnostjo, je inherentno v soodnosu z besedotvornimi procesi najstarejših izglagolskih samostalnikov v primarnem izpeljavnem razmerju do glagola (Meillet 1965: 298–305). Še več, preprosto

⁹Pričakovali bi izpeljanko **vi-xod* 'spring', kakor rusko *výxod* 'going out; way out, exit'. Namesto tega ima sodobna zborna slovenščina *izhòd -òda* (prim. SSKJ 1975: zastarelo za *vzhòd -òda*), po P l e t e r š n i k u 1894–95: *solnce izhaja* 'die Sonne geht auf', *solnčni izhod* 'der Aufgang'.

dejstvo je, da so v prvotno prefigurirani nedoločnostni ponavljalni besedotvorni podstavi morali biti vsebovani tudi slovnični pomeni, povezani s potekovnim odtenkom glagolskega dogodka, ki je inherenten podstavni obliki.¹⁰ Imenskim izpeljankam iz prefiguriranega določnostnega korena, kakor npr. *vy-lez- ali vi-gred-, ta slovnična prvina očitno manjka, in jih je treba obravnavati kot »drugotno tvorbo enkratne pojavitve« — ali vsaj kot preprost neproduktiven, samoedin omejen tvorbeni tip (Stankiewicz 1962: 9).¹¹

Prikaz oblik v preglednici št. 2 nas opozarja tudi na to, da je tvorjenje samostalnikov izglagolskega razreda *vilaz* v slovenskih narečjih potekalo večravninsko: npr. samostalnika moškega spola *vilaz* (*wiūaz*, Jamnik 1842) in *vilaz* (*bīvesh*, Jamnik 1811; *biyaž*, Ramovš 1924; *bivaž*, Hafner-Prunč 1980) sta lahko zastopnika prvo- oziroma drugostopenjskosti besedotvornega poteka. Podobno še moškospolski samostalnik *blažji* (rod. *blažja*, zgornja dolina Soče) iz **vilazbji* (mest. ed. od *vilazbje*) proti moškospolskemu *bīwažej* (zg. dol. Soče) in ženskospolskemu *vīlažej* (Rezija) iz *vilazē+i* (mest. ed. od *vilaz* + prislovna pripona *-j-*) — dva vzorca s spremembo *z > ž*, verjetno tipa *kōņēžb < *kōņēz + jō*.¹²

Omahovanje, na videz že kar poljubno, glede inherentnega spola pri teh tipih izpeljank, npr. *vilaz* ~ *vilaz* ~ *vilazim* (m) : *vilažej* (ž), ali *vigred -i* (m) : *vigred -i* (ž), je lahko — vsaj v skupini *vilaz* — posledica oblikospreminevalnih značilnosti razreda, v katerega so se izpeljani samostalniki umeščali v govoru. Omahovanje glede naglasnega vzorca imenskih izpeljank iz glagolov z *vi-* (pri glagolih ta predpona ni, smo že rekli, v slovenskih narečjih nikoli naglašena), npr. *vīlaz* ~ *vīlaž* (prva in druga stopnja besedotvornega poteka) proti

¹⁰In to je imela v mislih Nina D. Artjunova, avtorica »najboljše strukturalne obravnave besedotvorja kakega posameznega jezika« (Stankiewicz 1962: 6), ko je poudarila: »Trebaje pripomniti, da v vrsti primerov podstava vsebuje napotke ne le glede besednega, ampak tudi slovničnega pomena [osnova soderžit ukazanie ne tol'ko na leksičeskoe, no i na grammatičeskoe značenie] ... V ruščini ima glagol navadno dve podstavi [osnovy], od katerih se ena povezuje z oblikami sedanjika, druga pa s kategorijami preteklika [preterita]. Torej ni povsem prav govoriti o tem, da je za podstavo [osnove] značilno izražanje besedne vsebine v čisti obliki [v čistom vide].« (Artjunova 1961: 71.)

¹¹Preprosta primerjava besedotvornih razmerij med slovenskimi tvorjenkami iz poljubno izbrane skupine osnovnih glagolskih oblik in izglagolskimi samostalniki, očitno izpeljanimi iz teh tvorjenk, kakor na primer *preñs*, *prevòz*, *izhòd*, *prélaz*, *zalàz*, *vīlaz* na eni strani ter *vīgred* in *izgrèd* na drugi, razkriva dve različni paradigmi besedotvornih struktur, namreč:

<i>pre-nésem</i>	:	<i>prenosim</i>	–	<i>preñs -ósa</i>	'transfer'	•
<i>pre-vézem</i>	:	<i>prevozim</i>	–	<i>prévoz -óza</i>	'transport'	
<i>iz-ídem</i>	:	<i>izhodim</i>	–	<i>izhòd -óda</i>	'exit, way out'	
<i>pre-lézem</i>	:	<i>prelazim</i>	–	<i>prélaz -áza</i>	'pass, crossing'	
<i>za-lézem</i>	:	<i>zalazim</i>	–	<i>zalàz -áza</i>	'stalk'	
<i>vi-lézem</i>	:	* <i>vilazim</i>	–	<i>vīlaz -áza</i>	'climb out, spring'	•
proti						
				<i>izgrèd -éda</i>	'riot'	
<i>[-idem]</i>	:	<i>-hodim</i>	–	<i>vīgred -eda</i>	'coming out, spring'	

Vsa podoba je, da paradigma *vīgred*, *izgrèd*, v slovenskem besedišču omejena na zgolj ta dva glagola, ni del osnovne besedotvorne skupine starih praslovanskih iz glagola izpeljanih samostalnikov.

¹²Prislovi *blažema* (Rezija) < **vilazē* (mest. ed. + prislovno obrazilo *-ma*), *vīlažej* (Rezija) < **vilazē* (mest. ed. + prislovno obrazilo *-j-*) in *zbīwaža* (Rezija) < *z + biwaž + a* so drugo- in tretjestopenjske tvorjenke iz izhodiščnega izglagolskega samostalnika *vilaz*.

vilāžaj, *vilāzim* (drugo- in tretjestopenjske izpeljanke), toda *vīgred* -i proti *vigréd* -i, pa je treba razumeti kot znamenje fluidnosti prehodnih kategorij v besedotvornih potekih, lastnih posameznim narečjem.

III.

Na podlagi podatkov v tem članku je mogoče narediti naslednje sklepe:

1. Naš poskus vsestranskega pregleda tvorjenk s predpono *vi-* v slovenskih narečjih — v jezikoslovni literaturi zaobseženih z eno in enotno *vi-*jevsko izogloso severozahodnih slovenskih in čakavskih narečij preko Liburnije in Kvarnerskih otokov — je pokazal, da tradicionalna obravnava te poteze kot zgolj ene iz niza »leksikalčnih starin in posebnosti« v slovenskih severozahodnih narečjih¹³ ne izkazuje ustrezne pravičnosti do zgodovine besedotvornih tipov s predpono *vi-* v slovenskem narečnem besedišču. Ob natančnejšem pogledu na najmanj dva oblikoslovna tipa tvorjenk z *vi-* v teh narečjih in na njuno besedotvorno zgodovino se vidi, da je treba na novo presoditi nedavno formulirana stališča glede etimologije teh izrazov.¹⁴

2. Iz inventarja v obeh preglednicah je razvidno, da poznajo obojne osnovne tvorjenke s predpono *vi-* — glagolske in imenske, s tipom *vilaz* 'pomlad' kot delom slednjih — samo govori v najbolj zahodnem delu koroške narečne skupine (Ziljska dolina), v Reziji in v zgornji soški dolini; večji del koroških narečij na vzhodu pa glagolskih tvorjenk z obrazilom *vi-* sploh nima in pozna strukturalno povsem drugačen model imenske tvorjenke, tipa *vīgred*, za sicer isti pojem 'pomlad'. Taka razvrstitev jezikovnih dejstev implicira in sugerira, da je najzahodnejši obkrajek slovenskega govornega prostora (Zilja, Rezija, Beneška Slovenija, zgornje Posočje in Tolminsko), predstavljajoč dandanes pravo ozemlje z reliktnim stanjem, nekoč prej utegnil biti žariščno ozemlje za stare tvorjenke s predponskim obrazilom *vi-*.

3. Seznam (preglednica 1) brezpredponskih glagolov, ki se narečno pojavljajo tudi s predpono *vi-*, nikakor ne pomeni, da slednji v besedišču narečij, v katerih so bili zabeleženi, niso tvorjeni po pravilih in predvidljivi. Glagoli s predpono *vi-*, najsi so danes še tako obrobni v slovenskem govornem prostoru, so bili zabeleženi in ohranjeni v najzahodnejših slovenskih govorih pred tremi do petimi rodovi — kot regularne in predvidljive oblike, tako da jih načeloma ne bi bilo treba prikazati v obliki »indeksa« (npr. tolminsko *vištudirati*, rezijansko *višpiegati*). Če so v našem »indeksu«, so tam zato, ker hoče tak spispek odraziti njihovo relativno pogostost v narečjih za časa, ko so jih zapisali.

¹³Izraz »leksikalčne starine in posebnosti« je R a m o v š e v (1935: 6, prim. 40, 54, 56, 76, 82). »Slovenska severozahodna narečja« je tu treba razumeti v smislu slovenskih severozahodnih narečij na Koroškem in v Reziji skupaj z (jugozahodnimi) beneškoslovenskimi in obsoškimi ter delom rovtarskih, namreč tolminskim (gl. R a m o v š 1935: 1–50).

¹⁴Na pomensko vzporedje »vi-grèd [...] der Ausgang (exitus, egressus, egressio) des Winters« je že zgodaj namignil U. J a r n i k (1832: 225). M i k l o š i č u se je sprva oboje, *vilaz* in *vīgred* videlo »dunklen Ursprungs« (1868–74: 201), čeprav je bil pozneje, v svojem Etimološkem slovarju slovanskih jezikov, manj kategoričen, češ da je *vīgred* (m) 'pomlad' za starobavarsko *auswiarts*, koroško (nemško) *Auswart*, kočevsko nemško *ausbard* (M i k l o š i č 1886: 397). Toda prim. docela brezpridržno izjavo Franceta B e z l a j a: »Tako po naselitvi Slovencev v novi domovini so za pojem 'pomlad' nastali kalki *vīgred*, *vilaz* po nem. *Ausgang*« (B e z l a j 1967: 40).

4. Naš poskus besedotvorno razčleniti dve slovenski narečni imenski izpeljanki, *vilaz* in *vigred*, ju razstaviti na osnovne prvine ter ugotoviti njuno hierarhično vrednost in zaporedje potekov, po katerih sta nastali, nas je pripeljal do spoznanja, da imata besedotvorni izvor vsaka svoj in da gre za dva izrazito različna tipa. Medtem ko izglagolski tip *vilaz* zastopa star in produktiven vzorec, pravzaprav enega najstarejših skupnoslovenskih vzorcev izglagolskih samostalnikov (Miklošič 1868–74: 201; Meillet 1965: 339–341), je tip *vigred* zastopnik mnogo mlajšega, v slovanskih jezikih neproduktivnega in osamljenega vzorca. Tovrstnemu vzorcju se da izslediti vzporednica v zahodnogermansko-retoromansko-romanskem besednem zakladu (prim. Hornung 1970: 475–484; Schuchardt 1882: 120; Meyer-Lübke 1935: pod »3018: exire«; Pohl 1989: 260), in morda je *vigred* res prineslo v zgodnja slovenska narečja v zgodovinskem času, tako da bi šlo za prevedenko, skalkirano po tujem zgledu iz domačih zgodneslovenskih surovin. Toda za potrditev take podmene, za uvrstitev besede med kalke, bi bilo treba imeti na voljo povsem nedvomne podatke. Istost zgradbe in ujemanje v pomenu sta lahko tudi sad medjezikovno čisto neodvisnega razvoja.

NAVEDENKE

- Akademičeskaja grammatika 1960: V. V. Vinogradov (ur.), Grammatika russkogo jazyka, I in II (1. in 2. zv.). Moskva: AN SSSR.
- Arutjunova, N. D. 1961: Očerki po slovoobrazovaniju v sovremennom ispanskom jazyke. Moskva: AN SSSR, Institut jazykoznanija.
- Bajec, A. 1959: Besedotvorje slovenskega jezika, IV. Predlogi in predpone. Ljubljana.
- Baudouin de Courtenay, J. 1875: Opyt' fonetiki rez'janskix govorov. Varšava / St. Petersburg.
- — 1875a: Rez'janskij katihizis, kak prilozhenie k Opytu fonetiki rez'janskix govorov, s primečanijami i slovarem. Varšava / St. Petersburg.
- — 1895: Materialien zur südslavischen Dialektologie und Ethnographie, I. Resianische Texte, gesammelt in dem J. J. 1872, 1873 und 1877, nebst Beilagen von Ella von Schoultz-Adaiewski. St. Petersburg.
- — 1901: [rkp.] Terskie slavjane, slovarnyj material. Zbirka Baudouiniana, Arhivi AZ ZSSR v Leningradu: fond 102, Opis' 1, št. 10–12.
- Bezljaj, F. 1967: Eseji o slovenskem jeziku. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- — 1973: Arhaizmi v koroških narečjih. Koroški kulturni dnevi, I. Zbornik predavanj. (Ur. E. Prunč in G. Malle.) (Maribor: Založba Obzorja), str. 72–81.
- — 1976–82: Etimološki slovar slovenskega jezika, I, II-. Ljubljana: SAZU.
- Bloomfield, L. 1933: Language. New York: Henry Holt and Company.
- Brückner, A. 1927: Słownik etymologiczny jezika polskiego. Krakov.
- Dal', V. I. 1903–09: Tolkovyj slovar' živogo velikoruskogo jazyka. Tret'e, ispravlennoe i značitel'no dopolnennoe izdanie pod redakciej prof. I. A. Boduëna-de-Kurtenë, I–IV. St. Petersburg / Moskva.
- Erjavec, F. 1883: Iz potne torbe. Letopis Matice slovenske za leto 1882/83 (Ljubljana: Matica slovenska), 138–266.
- Forsyth, J. 1970: A grammar of Aspect. Usage and Meaning in the Russian Verb. Cambridge: University Press.
- Gutsmann (Gutsmann), O. 1789: Deutsch-windisches Wörterbuch mit einer Sammlung der verdeutschten windischen Stammwörter und einiger vorzüglichern abstammenden Wörter. Celovec.
- Hafner, S., in E. Prunč 1980: (ur.) Lexikalische Inventarisierung der slowenischen Volkssprache in Kärnten, I: Grundsätzliches und Allgemeines. Gradec: Institut für Slawistik der Universität Graz.

- Hockett, Ch. F. 1958: *A Course in Modern Linguistics*. New York: The MacMillan Comp.
- Hornung, M. 1965: aus. Bayerisch-Österreichisches Wörterbuch. I. Österreich. Wörterbuch der Bairischen Mundarten in Österreich. Dunaj: Österreichische Akademie der Wissenschaften.
- Ivić, P. 1958: *Die serbokroatischen Dialekte. Ihre Struktur und Entwicklung: 1. Allgemeines und die štokavische Dialektgruppe*. Haag.
- Isačenko, A. V. 1960: *Grammatičeskij stroj ruskogo jazyka v sopostavlennii s slovackim. Morfologija, čast vtoraja*. Bratislava: Izdatel'stvo Slovackoj Akademii nauk.
- Jagić, V. 1885: (ur.) Briefwechsel zwischen Dobrovský und Kopitar (1808–1828). (= *Istočniki dlja istorii slavjanskoj filologii*, I.) Berlin.
- Jarnik, U. 1832: *Versuch eines Etymologikons der slowenischen Mundart in Inner-Österreich. Nach verlässlichen Quellen bearbeitet von Urban Jarnik*. Celovec.
- — 1842: *Obraz slovenskoga narečja u Koroškoj. Kolo, Članci za literaturu, umetnost i narodni život*, 1 (Zagreb), 42–57.
- Karłowicz, J. A. 1901–11: *Słownik gwar polskich*. Krakov: Polska akademia umiejętności.
- Karłowicz, J., A. Kryński, A. Niedźwiedzki 1900–35: *Słownik języka polskiego*. Varšava.
- Kenda, J. 1912 [1926]: [rkp.] *Slovensko gradivo s Tolminskega. V Kendovi zapuščini pri Dialektološki sekciji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša SAZU (Ljubljana)*.
- Kidrič, F. 1934: *Korespondenca Janeza Nepomuka Primca 1808–1813. (= Korespondence pomembnih Slovencev, 1)*. Ljubljana.
- Klodič, A. 1878: *O narečji venecijanskih slovencev*. St. Petersburg.
- Lenček (Lencek), R. L. 1983: *From language interference to the influence of area in dialect-geography. American Contributions to the Ninth International Congress of Slavists*. Kiev, September 1983. *Linguistics*. (Ur. Michael S. Flier.) (Columbus, Ohio: Slavica), 185–191.
- — 1988: *On the system of isoglosses in the western South Slavic dialects. American Contributions to the Tenth International Congress of Slavists*. Sofia, September 1988. *Linguistics*. (Ur. A. M. Schenker.) (Columbus, OH: Slavica), 199–241.
- Lexer, M. 1862: *Kärntnisches Wörterbuch. Mit einem Anhang: Weihnachtspiele und Lieder aus Kärnten*. Leipzig: Hirzel.
- Logar, T. 1951: *Obsoško-nadiška dialektična meja. Slavistična revija 4 (Ljubljana)*, 223–237.
- Majar, M. 1846: (ur.) *Pesmarica cerkvena ali svete pesme, ki jih pojo ilirski Slovenci na Štajerskem, Kranjskem, Koroškem in Benetskem*. Celovec.
- Mažuranić, V. 1908–22: *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik*. Zagreb: JAZU.
- Meillet, A. 1902–05: *Études sur l'étymologie et le vocabulaire du vieux slave*. Pariz.
- — 1965: *Le slave commun. 2. izdaja, pregledana ob pomoči A. Vaillanta*. Pariz: Honoré Champion.
- Metelko, F. S. 1825: *Lehrgebäude der slowenischen Sprache in Königreiche Illyrien und in den benachbarten Provinzen*. Ljubljana.
- Meyer-Lübke, W. 1935: *Romanisches Etymologisches Wörterbuch. 3. izd. Heidelberg: Carl Winters Universitätsbuchhandlung*.
- Miklošič (Miklosich), F. 1868–74 & 1886: *Vergleichende Syntax der slavischen Sprachen. (= Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen, IV.) Dunaj: Wilhelm Braumüller*.
- — 1886: *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*. Dunaj: Wilhelm Braumüller.
- Milčetić, I. 1895: *Čakavština Kvarnerskih otoka. Rad JAZU 112 (Zagreb)*, 92–131.
- Murko, A. J. 1833: *Deutsch-Slowenisches und Slowenisch-Deutsches Handwörterbuch. Nach den Volkssprecharten der Slowenen in Steiermark, Kärnten, Krain, und Ungarn's westlichen Distrikten*. Grac.
- Oblak, V. 1897: *Kleine grammatische Beiträge: 1. Slovenisches *dl* und südslav. *vy*. Archiv für slavische Philologie 19 (Dunaj)*, 326–328.
- Pleteršnik, M. 1894–95: *Slovensko-nemški slovar, izdan na stroške knezoškofa ljubljanskega*

Antona Alojzija Wolfa, I–II. Ljubljana.

- Pohl, H. D. 1989: Slovenske (in slovanske) izposojenke v nemškem jeziku Koroške. Slavistična revija 37 (Ljubljana), 253–262.
- Preobraženski, A. G. 1910–1949: Ètimologičeskij slovar' russkogo jazyka, 1–15. Moskva (reprint New York 1951).
- Prunč, E. 1974: Aus der Kopitarkorrespondenz (Briefe Urban Jarniks an Bartholomäus Kopitar). Anzeiger für slavische Philologie 4 (1970), 90–114; 5 (1971), 83–106; 7 (1974), 72–91 (Dunaj).
- Prunč, E., L. Karničar, H. Pfandl, A. Sellner 1980: Vorschläge und Beiträge zur Inventarisierung der slowenischen Volkssprache in Kärnten. Lexikalische Inventarisierung der slowenischen Volkssprache in Kärnten, I: Grundsätzliches und Allgemeines. (Ur. S. Hafner in E. Prunč.) Gradec: Institut für Slawistik der Universität Graz.
- Ramovš, F.: 1924: Historična gramatika slovenskega jezika, II. Konzonantizem. Ljubljana: Učiteljska tiskarna.
- 1935: Historična gramatika slovenskega jezika, VII. Dialekti. Ljubljana: Učiteljska tiskarna.
- 1936: Kratka zgodovina slovenskega jezika, I. Ljubljana: Akademsko založba.
- Ramovš, F., in M. Kos, 1937: Brižinski spomeniki. Uvod, Paleografski in fonetični prepis, Prevod v knjižno slovenščino, Faksimile pergamentov. Ljubljana: Akademsko založba.
- Rječnik JAZU 1880–1976: Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, I–XXIII. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Sadnik, L., in R. Aitzetmüller 1955: Handwörterbuch zu den altkirchenslavischen Texten (= Slavic Printings and Reprintings, 6). Haag / Heidelberg.
- Schuchardt, H. 1882: Etymologisches: 2. Lad. *anžueda* u. s. w., 'Frühling'. Zeitschrift für romanische Philologie 6 (Halle), 120–121.
- Skok, P. 1971–74: Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, I–IV. Zagreb: JAZU.
- Slovar' Akademii nauk SSSR 1948–65: Slovar' sovremennogo russkogo literaturnogo jazyka, I–XVII. (Ur. V. I. Černyšev, S. P. Obnorskij, V. V. Vinogradov idr.) Moskva / Leningrad: Akademija nauk, Institut russkogo jazyka.
- Slovenski pravopis 1960: Slovenski pravopis. Ljubljana: izd. SAZU, zal. Državna založba Slovenije.
- SSKJ 1975: Slovar slovenskega knjižnega jezika, II: I–Na. Ljubljana: izd. Inštitut za slovenski jezik SAZU, zal. Državna založba Slovenije.
- Stankiewicz, E. 1962: The interdependence and paradigmatic and derivational patterns. Word 18 (New York), 1–22.
- Stulli, J. 1806: Rjecosloxyje Slovinsko-italiansko-latinsko. 2 knj. Dubrovnik.
- Šašel, J., in F. Ramovš 1936–37: Narodno blago iz Roža. Zbral J. S. Priedil F. R. Arhiv za zgodovino in narodopisje, 2. Maribor.
- Toporišič, J. 1984: Slovenska slovnica. Pregledana in razširjena izdaja. Maribor: Založba Obzorja.
- Urbančzyk, S. 1953-: (ur.) Słownik staropolski, 1-. Wrocław / Varšava / Krakov: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Polska akademija nauk.
- Ušakov, D. N. 1935–40: (ur.) Tolkovyj slovar' russkogo jazyka, I–IV. Moskva.
- Vaillant, A. 1950: Grammaire comparée des langues slaves, I. Lyon / Pariz: IAC.
- 1966: Grammaire comparée des langues slaves, III. Le verbe. Pariz: Klincksieck.
- Vasmer, M. 1950–58: Russisches etymologisches Wörterbuch, I–III. Heidelberg.
- Vasmer, M., in O. N. Trubačev 1964–73: Ètimologičeskij slovar' russkogo jazyka, I–IV. (Iz nemščine prevedel in dodatke napisal O. N. Trubačev.) Moskva: Izdatel'stvo «Progress».
- Vondrák, V. 1928: Vergleichende Slavische Grammatik, II. Formenlehre und Syntax. 2. izd. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

Prevedel Velemir Gjurin

Izobraževalni center za tuje jezike, Ljubljana

SUMMARY

The present article represents the first attempt at a systematic survey of the *vi-* prefix verbal compounds that have been preserved in the Slovene language and at a derivational analysis of their basic verbal forms (some 85 of them, not counting aspectual pairs) and their nominal derivatives.

The use of the *vi-* prefix has been preserved in the westernmost region of the Slovene speech area (Zilja, Rezija, Venetian Slovenia, Upper Soča and Tolmin dialects), which today represents a real relic area situation, but at one point in the past must have been a focal area of the old *vi-* prefix verbal compounds and their nominal derivatives. Such a derivative is, e.g., the dialectal substantive *vilaz* ~ *vilaz* 'spring(time)', recorded in the dialects spoken in Rezija and in the valleys of Upper Soča (north of Kobarid) and Zilja. A derivational analysis has shown this substantive to be derived from the nondeterminate imperfective **vilaziti*: a derivational pattern of the oldest, Common Slavic type, evidenced also in East and West Slavic vernaculars, e.g., *výlaz -a = výxod -a* in Russian, *wylaż* in Polish. In contrast, the semantically identical noun *vífred* (which has through internal borrowing become a standard-Slovene poetic word for 'spring') is a younger, isolated, structurally incongruous and derivationally opaque form (possibly a loan translation), a characteristic feature of the Carinthian dialects spoken to the east of the Zilja Valley and entirely lacking *vi-* prefix verbs.

M. A. BULGAKOV — UMETNOST IN ZGODOVINA, FIKTIVNO ALI REALNO

V razpravi odkrivamo bistvene poetološke in estetske kategorije ter svetovnonazorske opredelitve, ki zaznamujejo ustvarjalnost M. A. Bulgakova. Za izhodišče monografski obravnava smo izbrali tematološki vidik, ki omogoči vpogled v evolucijo umetniške misli Bulgakova.

The paper deals with the essential poetic and aesthetic categories as well as with the world view that inform M. A. Bulgakov's work. As a point of departure on the monograph treatment, the thematic approach was chosen, as it gives us an insight into the evolution of Bulgakov's artistic thought.

Razpravljajmo o Bulgakovu botrujeta dve dejstvi: 15. maja je minilo 100 let, kar se je v Kijevu rodil Mihail Afanasjevič Bulgakov. Njegova ustvarjalnost je dala pomemben pečat ruski literaturi in kulturi, posamezna dela pa brez oklevanja lahko uvrstimo med umetnine, ki pomenijo najvidnejše dosežke literarne umetnosti v 20. stoletju. To je literatura, ki še danes predstavlja izziv tako ustvarjalcem kot razlagalcem literature. Na Slovenskem so dela Bulgakova vzbudila zanimanje že v tridesetih letih, interes zanje pa ne jenja niti v današnjih dneh. Slovenec se je z Bulgakovom seznanil najprej in predvsem v gledališču,¹ ki je (največ po zaslugi režiserja Šedlbauerja) postavilo na oder nekaj najpomembnejših dramskih besedil Bulgakova.² Če upoštevamo, da imamo v slovenskem prevodu tudi dva najpomembnejša romana, nekaj povesti in novel, dve dramski besedili v knjižni izdaji, je opus Bulgakova dostojno predstavljen. Če sopostavimo prevode v slovenščino s prevodi v druge jezike³ oz. smo pozorni na zanimanje, ki ga Bulgakov vzbuja med literarnimi zgodovinarji in kulturologi,⁴ ugotovimo, da v Sloveniji Bulgakov ni vzbudil kakšne večje pozornosti, razpravljanja in polemiziranja (izjema je najbrž le Bojan Štih, ki mu je roman Mojster in Margareta večkrat predstavljal izhodišče za razmišljanje o sodobnih kulturoloških vprašanjih). Tudi predstavitev Bulgakova je v slovenskem kritičnem spisju skromna,⁵

¹Že leta 1935 je Bratko K r e f t na odru Narodnega gledališča v Ljubljani uprizoril dramo Molière.

²Tako je Zvone Š e d l b a u e r režiral 1979 v SSG Trst dramo Ivan Vasiljevič, leta 1983 v SNG Ljubljana Zaroto svetohlinec (Molière), leto dni kasneje v PDG Nova Gorica Don Kihota. V 70. letih so na slovenskih odrih uprizorili še Beg (v SNG Ljubljana, rež. G o n č a r o v), Pasje srce (v MGL, rež. Ž. P e t a n), Zojkino stanovanje (v SLG Celje, rež. F. K r i ž a j).

³Že leta 1930 izide Bela garda v italijanščini, samo leto dni kasneje povest Uvodna jajca, tri leta kasneje dramo Dni Turbinah uprizorijo v Angliji in Ameriki, 1948 je prevedena drama Puškin v nemščino, 1960 drama Beg v poljščino itd. Leta 1967 je roman Mojster in Margareta preveden v srbohrvaščino, 1971 v slovenščino (z izjemnim posluhom za Bulgakovovo stilno raznolikost ga je prevedel Janez G r a d i š n i k).

⁴V tujini so izšle in izhajajo monografije o življenju in delu M. A. Bulgakova. Leta 1981 izide knjiga, ki se ukvarja z deli Bulgakova s poetološkega vidika, J. K a r a š, *Proza Michala Bulhakowa: z zagadnień poetyki* (Wrocław, 1981), Ellendea P r o f f e r, *Bulgakov: life and work* (Ann Arbor, 1984). 1988 izide knjiga o ustvarjalnosti Bulgakova z vidika biografskega razvoja izpod peresa ene najboljših (ruskih) poznavalk Bulgakovovega opusa M. Č u d a k o v e, *Žizneopisanie Mihaila Bulgakova* (Moskva, 1988).

⁵Denis P o n i ž, *Pesniki in hudiči, Prostor in čas* 1972, Vera B r n č i č; *Spremna beseda k*

strokovno bolj poglobljeno študijo sta napisala le Aleksander Skaza in Miha Javornik.⁶

Nepopolna predstavitev Bulgakova v slovenskem prostoru je drugo dejstvo, ki daje smernice razpravi. Naše razpravljanje naj bi utrdilo in poglobilo vedenje o literaturi Bulgakova, predvsem v smeri polemičnega razmišljanja o danes prav tako aktualnih, dejansko univerzalnih vprašanjih, ki jih vsaka velika literatura na svoj način zastavlja in nanje skuša odgovoriti. Da bi bilo mogoče zadovoljivo odgovoriti na zastavljeno nalogo, se nam zdi potrebno postaviti izhodišče, ki bo vodilni motiv našega razpravljanja. Izhajamo iz hipoteze, da je bistvena stalnica v ustvarjalnosti Bulgakova tema, ki se kaže kot konflikt individuuma v odnosu do »zunanjega sveta«.⁷

Tako kot se človek razvija v življenju, tudi tema stalnica pri Bulgakovu doživlja spremembe. Govorimo o evoluciji teme, ki se kaže v izboru in organizaciji jezikovnega gradiva. Evolucijski prerez podrazumeva upoštevanje kronološkega vidika, kar vzpostavlja kontinuiteto v razumevanju ustvarjalnosti Bulgakova. Z evolucijskega vidika bomo pozorni na to, kako se okrog teme stalnice kopičijo stalni, ponovljivi motivi.

Neizpodbitno dejstvo je, da so na Bulgakova odločilno vplivali položaj in okoliščine, v katerih je pisatelj živel, pa najsi bo to družbena situacija na mikro ravni (družina, poklic — Bulgakov je doštudiral za zdravnika) ali na makro nivoju (zaostalost carske Rusije, oktobrska revolucija). Ta vpliv se kaže v tesnem prepletu literature in realnega življenja. Številne realije in elementi (avto)biografičnosti so konstanta Bulgakovovega ustvarjanja od prvih literarnih poskusov do zadnjega (nedokončanega) dela *Gledališki roman*. Že naslov njegovih prvih novel *Zapiski mladega zdravnika* (*Zapiski junogo vrača*, zasnovanih 1916–19) govori o zvezi z realnim, avtobiografskim dejstvom — Bulgakov je kot zdravnik služboval v Smolenski guberniji.⁸

Že v literarnoavtobiografskih *Zapiskih mladega zdravnika* se oblikuje tema človek — »zunanji svet«. V retrospektivni pripovedi o doživljajih pisatelja zdravnika nadaljuje tradicijo (tako po formi pripovedovanja kot s tematiko) A. P. Čehova.⁹ Gre za motiv izobraženca, zdravnika, ki se znajde v zakotni provinci in skuša po svojih močeh izobraževati in prosvetljevati ljudstvo. Ideja, skupna vsem novelam (eksplicitno pa izražena v noveli *Egiptovska tema* (*T'ma egipetskaja*)¹⁰ je jasna: izobraženec (zdravnik) se ne sme v boju za človekovo življenje ustaviti pred nobeno oviro. Življenje je ena največjih vrednot.

romanu *Mojster in Margareta* (Ljubljana, 1977); Bojan Št i h, *Spremna beseda k romanu Mojster in Margareta* (Ljubljana, 1984); Severin Š a l i, *Spremna beseda v knjigi M. A. Bulgakov, Pasje srce* (Ljubljana, 1976).

⁶Aleksander S k a z a, *Fragment o dramatikih Mihaila Bulgakova, Jezik in slovstvo (JiS)* 1980; Aleksander S k a z a, *Pripovedništvo in dramatika Mihaila Bulgakova*, v M. Bulgakov, *Škratni otok, Molière* (Ljubljana, 1981); Miha J a v o r n i k, *Problemi časa in prostora v romanu M. A. Bulgakova Mojster in Margareta, JiS* 1986/87, 2–3, 4.

⁷S sintagmo »zunanji svet« želimo zajeti vse tisto, kar človeka v življenju obkroža in nanj vpliva. Lahko je to drugi človek, mesto, oblast, družba, sistem. Načeloma ima pojem »zunanji svet« negativen predznak, je »nekaj«, kar človeka ogroža in ga sili v konflikt.

⁸Zveza z realnimi osebami je vidna tudi v poimenovanju posameznih literarnih likov — ljudi, ki so delali skupaj z Bulgakovom (gl. *Sobranie Sočinienij* (SS), 1 553).

⁹Prim. novele Č e h o v a *Kirurgija* (*Hirurgija*), *Izgubljeno oko* (*Propavšij glaz*), *Ubežnik* (*Beglec*) itd.

¹⁰Bulgakov z naslovom aludira na *Gospodove besede* iz Druge Mojzesove knjige: »Stegni roko proti nebu in naj pride nad egiptovsko deželo taka tema, da bi jo lahko tipali!« Mojzes je stegnil roko

V zgodnjih (psihološko motiviranih) novelah Bulgakova je posameznik, ki prevzema vlogo razsvetljevalca neukih množic, potemtakem v odnosu do »zunanjega sveta« aktivnen, ko skuša ta svet spremeniti. Obstoječe razmerje se prične (vzporedno z življenjsko potjo samega Bulgakova) radikalno spreminjati že v drugem ciklusu novel, za katere se je porodila ideja okrog leta 1921. Sprememba je nazorno vidna že v uvodu k prvi noveli *Ne-navadne doktorjeve pustolovščine* (*Neobyknovennye priključenija doktora*). Ne glede na dejstvo, da je v uvodu govora o zdravniku (zdaj neimenovanem doktorju N!) v drugi osebi, je ozadje avtobiografsko (gre za analogijo z realnimi dogodki, ki jih je doživljal Bulgakov 1918–19 — prim. *SS*, 1: 593). Novela se začne s stavkom »doktor N je propadel«, v nadaljevanju njegova (zdravnikova) sestra opozarja in naproša pripovedovalca (ki je literat), naj zdravnikove (literarne) zapiske zaradi njihove zanimivosti tudi natisne. Ne bi se niti ustavljali pri tej noveli, če ne bi bila simptomatičen znak omahovanja samega Bulgakova nad poklicem zdravnika in znak prvih korakov k spreminjanju »zapisovalca« v pisatelja.

Transformacija (tako na ravni literature kot življenja!) datira v zgodnja dvajseta leta. Bulgakov zapušča delo zdravnika in se vse bolj posveča pisanju. Sprememba v življenju motivira novo, izrazno in tematsko drugačno novelo (oz. ciklus novel) z naslovom *Zapiski na manšetah* (*Zapiski na manšetah*, nastali naj bi v letih 1920–21), ki predstavlja pomemben mejnik v ustvarjalnosti. Če je za *Zapiske mladega zdravnika* značilen junak z biografijo, z nazorno »predzgodovino« (končal je fakulteto in postal zdravnik), z jasno začrtano prihodnostjo in z začrtanim življenjskim smotrom (pomagati sočloveku), je junak *Zapiskov na manšetah* brez biografije, literarni začetnik, ki si mora ob soočanju z »zunanjim svetom« — »množico« šele utrditi svoj položaj. Letopisno — dnevniški značaj novele, ki je sicer zaznaven že v *Zapiskih mladega zdravnika* (najbolj izrazit v noveli *Zvezdni prah — Zvezdnaja syp'*), ustvarja iluzijo avtobiografičnosti. Realije, detajli (gl. *SS*, 1: 603–604), ki jim pripovedovalec v zapisih posveča posebno pozornost, pa še dodatno opozarjajo, da gre v noveli za poskus spojiti avtorja in junaka — pripovedovalca v eno osebo.

Letopisno — dnevniška organizacija besedila, prvoosebna pripoved (*Ich-Erzählung*), enačenje (ali ustvarjanje iluzije o enačenju) pripovedovalčevih svetovnonazorskih gledišč z avtorjevimi postanejo pomembni oblikovalni postopki v prozi Bulgakova.

V *Zapiskih na manšetah* se ne porajajo samo temeljne poetološke, temveč tudi bistvene literarno nazorske opredelitve Bulgakova. Da bi bilo mogoče odkriti podtekst in aluzije, ki so v noveli, se moramo ponovno ustaviti pri razmerju individuum — »zunanji svet«, ki se tokrat kaže kot odnos pisatelj (umetnost) — zunajliterarna stvarnost.

Ko primerjamo *Zapiske mladega zdravnika* z *Zapiski na manšetah*, moramo upoštevati, da je med nastankom enega in drugega dela prišlo do pomembnih sprememb. Zgodila se je oktobrska revolucija. Če smo pozorni na pripovedne postopke v prvih novelah, ki vzpostavljajo vzporednice med življenjem in literaturo ob poudarjenih (avto)biografskih prvinah, lahko predpostavljamo, da bodo tudi *Zapiski na manšetah* svojevrsten (literarno avtobiografski) odziv Bulgakova na nastale spremembe. Izkaže se, da so zapiski reakcija na (po Bulgakovu) usodne in tragične momente ob spreminjanju družbenega reda oz. ob dokončnem zlomu prejšnjega sistema. Rušenje sveta, v katerem je zrasel Bulgakov, in nastajanje

proti nebu in po vsej egiptovski deželi je bila tri dni gosta tema. Drug ni videl drugega in tri dni se nihče ni ganil s svojega mesta; vsi Izraelovi sinovi pa so imeli v svojih bivaliških svetlo (*Ex* 10, 21–23).

novega sistema, sta v noveli tesno vezani z Bulgakovovimi koraki v svet literature. Ni naključje, da je ena osrednjih tem v noveli prav literatura. Pojem literature Bulgakov veže na socialne, estetske, etične kategorije »starega« sistema in se odločno postavi na stran klasikov (omenja Puškina, Gogolja, Čehova . . .), medtem ko t. i. kvazi literatura (Bulgakov jo imenuje Lito), ki se podreja normativni estetiki nove ideologije, postaja predmet jedkega posmeha.¹¹ Tako se je Bulgakov, ki je vse od svojega začetka zagovarjal individualnost, ustvarjalno svobodo, neodvisnost od družbenih ideologij in se v novi stvarnosti ni prepoznal oz. se je v njej počutil izgubljen,¹² postavil v bran tradiciji, medtem ko je dosežke revolucije izpostavil posmehu in satiri.¹³

Če je v Zapiskih mladega zdravnika posameznik — individuum aktiven v težnji »prosvetljevati« »zunani svet«, pa je v Zapiskih na manšetah brezdomec, izgubljen v novem svetu, kjer mu jemljejo tudi pravico, da piše »svojo« literaturo. Posledica izgubljenosti je jasno vidna v oblikovanosti jezikovnega gradiva. Pojavljajo se kratki, odsekani, eliptični stavki, ki med seboj pogosto nimajo neposredne logične povezave. Metonimično izražanje, spreminjanje literarnih likov — individuumov (iz Zapiskov mladega zdravnika) v »brezimenske« človeške pojave, raztrgana sintaktična struktura ustvarjajo občutje grotesknega. Zapiski na manšetah po tematiki (iskanje lastne identitete v brezimenskem birokratiziranem svetu) spominjajo na Kafkova dela,¹⁴ po organiziranosti jezikovnega gradiva, kakor tudi po posameznih motivih pa na Gogoljevo novelistiko. Med motivi posebej izstopata dva: sanje in bolezen (blodnje), slednji pa je npr. osrednji motiv v Gogoljevi noveli Zapiski blazneža (Zapiski sumašedšego).

Odnos posameznik — »zunani svet« (dejanskost) se približno leto dni po nastanku Zapiskov na manšetah radikalizira v fantastično grotesko v povesti Djabolijada (D'javolijada). Če je bil junak Zapiskov na manšetah na robu blaznosti, vendar je pri njem prevladoval strah pred izgubo zdravega presojanja (torej gre za racionalizacijo), pa junak Djabolijade ne zmore več ločiti med fantastičnostjo in realnostjo. Za razliko od Zapiskov, kjer motivacija za junakovo blaznost ni jasno diferencirana, je v Djabolijadi nedvoumno, da je dejanskost tista, ki blodi, človek — junak pa se v njej laže znajde, če prizna deformacijo svoje lastne osebnosti. Fantazmagorična dejanskost, s pogostimi aluzijami na hudiča v njej,¹⁵ ustvarja

¹¹Tako postane razumljivo priznanje literarnega lika iz novele Bohemi (Bogema), kar sovпада z odklonilnim odnosom do literature, ki ga izrazi junak Zapiskov na manšetah: »Ja tože nenavižu literaturo . . .« (Tudi jaz sovražim literaturo . . .)

¹²V poglavju Bežati, bežati! iz Zapiskov na manšetah pripovedovalec pravi: »Nič ne morem napisati iz tukajšnjega življenja, niti revolucionarnega niti kontrarevolucionarnega. Jaz ne poznam njihovega načina življenja.« — prev. M. J. (*Sobranie sočinienij* (SS) (Moskva, 1989–1990), 1: 487).

¹³Tako se je npr. o Mejerholdovem »biomehaničnem« teatru kot o delih Majakovskega večkrat ironično izrazil in jih parodiral (npr. v drami Škratlatni otok). Ne smemo pa prezreti ambivalentnosti, ki jo je Bulgakov čutil do Majakovskega, vsaj če sklepamo na osnovi sorodnosti, ki povezujejo Bulgakovovo dramatik (Adam in Eva, Blaženost, Zojkino stanovanje) in pozno ustvarjalnost Majakovskega (Stenica, Misterij–buffo, Velika žehta).

¹⁴Pri Bulgakovu vprašanje o odtujenosti človeka od sveta ni tako skrajno zaostreno kot pri Kafki. Odtujenost, ki se pri Kafki kaže v popolni topološki nediferenciranosti, je pri Bulgakovu organsko vezana na pojave v novi ruski stvarnosti.

¹⁵Poleg naslova Djabolijada tudi poglavje, podnaslovljeno Hudičevo rokohitrstvo (D'javolskij fokus) aludira na prisotnost satana, »hudičevstvo« pa je najpogosteje motivirano z dejanskimi okoliščinami.

(podobno kot pri Gogolju) v zavesti junaka fantazmo, ki privede do blaznosti. Vzrok za fantazmo je motiviran v dejanskosti. To je obstoj vsemogočega dokumenta (kot manifestacija inštitucije), ki šele konstituira individualnost človeka, brezuspešno pehanje za njim pa vodi v občutje razosebljenosti, razblinjenosti, do deformacije nekoč obstoječih vzročno — posledičnih zvez. V strukturiranosti novele se »nemožnost dobiti ustrezní dokument« kaže z razvojem dogajanja v vse bolj eliptičnih stavkih, nepredvidljivih jezikovnih obratih, v sunkovitosti dialogov, kar ponovno opozarja na zvezo z Gogoljevimi junaki v Peterburških povestih.¹⁶

Kljub elementom groteske v več delih Bulgakova (*Pasje srce*, *Mojster in Margareta* itd.) je Djabolijada najbolj neposreden in umetniško izrazen prikaz o destrukciji individuuma v času, ki je postavljaval v ospredje idejo kolektivizma in pri tem degradiral človeka v sredstvo za doseganje tega cilja.

V primerjavi s prvimi novelami je v Djabolijadi viden očiten preobrat. Nekoč je bil človek tisti, ki ga je bilo treba zdraviti, zdaj je dejanskost tista, ki je bolna. Poskusi za njeno »ozdravljenje« so pri Bulgakovu povezani s temo, ki se že v Zapiskih mladega zdravnika kaže kot težnja posameznika — zdravnika, da bi »izboljšal« svet. V letih 1924–25 sta nastali povesti *Usodna jajca* (*Rokovye jajca*) in *Pasje srce* (*Sobač'e serdce*),¹⁷ ki vsaka na svoj način razvijata temo iz zgodnjih novel. V njih se različne teme med seboj že povezujejo v celoto, kar kasneje prerašča v svojevrstni »bulgakovski« sintetizem.

Navidezna možnost, kako obvladovati dejanskost in prinesiti človeštvu napredek, se kaže kot eksperiment. Znanstvenik Persikov odkrije »žarek življenja«, s katerim je mogoče umetno pospeševati razmnoževanje in rast.¹⁸ Za odkritje, ki naj bi prineslo revolucijo v življenju in znanosti, se prične zanimati oblast, ki želi na vse mogoče načine priti do »čarobne formule«. To slednjic uspe upravniku kolhoza Rdeči žarek, ki slučajno pride do prof. Persikova.¹⁹ Na osnovi dokumenta (sic!), ki ga prinese Rokk, mu Peršikov razloži skrivnost. Pošiljko kurjih jajc, iz katerih naj bi Rokk valil že odrasle in velike kure, pomotoma zamenjajo s pošiljko kačjih jajc, ki bi jih moral dobiti Persikov. Kače, ki se v kolhozu množično izlegajo, pričnejo na svoji poti uničevati vse živo, nekaj pred Moskvo jih dokončno ugonobi strupeni mraz. Panični in razjarjeni Moskovčani vdrejo v laboratorij Persikova, ga uničijo in čudaškega znanstvenika ubijejo.

Bulgakov je v *Usodnih jajcih* nedvoumno opozoril, da je fantastičnost dejanskosti plod človekove dejavnosti in njegovega nerazumevanja naravnega reda, ki vlada v svetu. Kratkovidnost človekovega dejanja, ko osebni koristoljubni interesi prevladujejo nad argumenti, pripelje v katastrofo. V povesti sta sopostavljena dva svetova. Prvega — pogojno

¹⁶Tako je kritik Ju. S o b o l j e v leta 1925 opozarjal na zvezo Bulgakova z E. T. A. Hofmannom in govoril o njem kot o sodobnem Gogolju (*SS*, 2: 668).

¹⁷Vse tri povesti so skupaj s še nekaterimi novelami prevedene v slovenščino v knjigi M. A. B u l g a k o v, *Pasje srce*.

¹⁸Fabula povesti je (ponovno) povezana z dejanskostjo. Strokovne revije iz 20. let so prinašale sporočila o dosežkih pri presaditvah spolnih žlez z namenom, da bi dosegli pomlajevalni učinek, veliko je bilo govora tudi o operacijah ljudi ipd. V družbi je (po mnenju M. Čudakove) prevladovalo občutje, da se približuje čas, ko bo mogoča zmaga ne samo nad starostjo, temveč tudi nad smrtjo.

¹⁹Gre za besedno igro. Ime Rokk, kakor se upravnik sovhoza piše, v ruščini pomeni tudi 'usodo'. Besede Pankrata, da je prišel Rokk z uradnim papirjem iz Kremlja, Persikov razume, kot da je prišla na obisk usoda z dokumentom, kar prebudi v njem zanimanje, da »usodo« — Rokka tudi sprejme.

rečeno tradicionalnega — uteleša profesor Persikov, ki z nezaupanjem gleda novi, porajajoči svet, pa vendar v njem navkljub zunanjim spremembam nadaljuje s svojim delom. Predstavnik tega »novega« sveta je Rokk, ki se kot nekdanji flavtist v salonu kinematografa zaradi revolucije povzpne na odgovorno mesto, za katerega pa ni usposobljen. S tem je naravni tok evolucije pretrgan, posledica tega je katastrofa.

Za ostro socialno ostjo na novi sistem, ki brezglavo, brezvestno in neodgovorno spreminja pota naravnega razvoja, za izrazito posmehljivim tonom,²⁰ za fantastično grotesko se kaže za Bulgakova značilna skepsa nad razumom, s katerim naj bi bilo mogoče razložiti oz. si podrediti svet. Povedne so besede, ki jih na koncu povesti izreče pripovedovalec: "Očitno je bilo za to (da bi še enkrat ustvarili žarek — op. p.) potrebno še kaj drugega kot le znanje, nekaj, kar je imel en sam človek na svetu — pokojni profesor Vladimir Ipatjevič Persikov." (*Pasje srce*, 209).

V kontekstu sočasne literarne produkcije v Sovjetski zvezi je povest *Usodna jajca* mogoče in potrebno razumeti tudi kot polemiko na reševanje (takratne) literarno — umetniške krize. Če poenostavimo, sta bila vzroka za krizo dva: na eni strani so kulturo še vedno odločilno zaznamovale poetološko — nazorske koncepcije avantgardistov, prevladovala je t. i. brezsižejskost (bezsjužetnost) literature, ki je bila značilna za večji del ruske avantgarde (futuristi, Oberiuti ipd.), na drugi strani se je stopnjevalo vmešavanje ideologije v literaturo. Vse bolj vidno je postajalo, da avantgarda izgublja svojo funkcijo, tržišče je narekovalo dela »lahkotnejših« žanrov — vračanje k fabulativnosti, oblast je zahtevala od piscev, da idealizirajo življenje v novem sistemu. Pisatelj se je znašel v precepu: se prilagoditi tržišču, se podrediti dirigirani normi in idealizirati dosežke revolucije ali ostati zvest svoji resnici. V 20. letih je videti poskuse, kako doseči kompromis. Pisatelji se zgledujejo po popularnih zahodnih, predvsem francoskih »pustolovskih« piscih (npr. Jules Verne), in postopke pustolovskega (dejansko lahkotnega in zabavnega) žanra prilagajajo ideološkim potrebam in zahtevam.

Kot odgovor na svojevrstno kompromisnost, v bistvu na vulgarizacijo literature, pa so nastajala dela, ki so to literaturo stilizirala in parodirala, pri tem pa ohranjala postopke pustolovskega žanra.²¹

Za razliko od tedanje »pustolovsko-parodične« literature, Bulgakov dogajanja ni postavil v eksotično-pravljične kraje, temveč je opozarjal na fantastičnost ruske stvarnosti kot take, elementi pustolovskega žanra pa so postali sredstvo ostre socialne kritike.²² Spet ni naključje, da je pri strukturiranju novele pomembna časovna — prostorska zamejenost. Gre za analogijo med Rokkovim eksperimentom in zgodovinskimi dogodki — z vojno med Rusi in Francozi leta 1812 (gl. *SS*, 2: 679).

Tako v *Djabolijadi* kot v *Usodnih jajcih* je posameznik kljub poskusom, da bi ohranil svojo individualnost, obsojen na poraz. V obeh primerih je dejanskost (stvarnost) tista,

²⁰Prim.: »sodelavec moskovskih časopisov 'Rdeči plamen', 'Rdeča paprika', 'Rdeči dnevnik', 'Rdeči žaromet' in revije 'Rdeča večerna Moskva'. / . . . /sem tudi sodelavec satiričnega časopisa 'Rdeča kavka', ki ga izdaja GPU.« (*Pasje srce*, 136).

²¹Taka sta npr. romana V. Katajeva *Otok Erendorf* ali *Dogodivščine Hulija Hurenita I. Erenburga*.

²²O pomenu pustolovskega žanra se je Bulgakov jasno izrazil, zapisal ga je njegov prijatelj P. S. Popov: »Bral je najrazličnejše avtorje, zanimanje za Saltikova-Ščedrina se je prepletalo z zanimanjem za Cooperja.« Po mnenju V. Gudkove (*SS*, 2) so *Usodna jajca* povest, v kateri se v organsko celoto prepletata ostrá socialnost in grotesknost Ščedrina s privlačno fabulo »pustolovske povesti«.

ki pogubi »individuom«. Korotkov zaradi neobvladljive fanatistične realnosti zblazni, Persikova ta »stvarnost« ubije, ker mu naprti krivdo za neuspehi Rokkov eksperiment.

V povesti *Pasje srce*, ki je nastala v začetku leta 1925, je razmerje individuom — »zunanji svet« pomembno preoblikovano, saj osrednji junak — prof. Preobraženski — uspe zaustaviti družbene mehanizme in svoje odkritje pred nezrelo in zbirokratizirano družbo »zakrije«, se zapre nazaj v svoj (intimni) svet. Osnova povesti *Pasje srce* je faustovska tema homunkulusa. Profesorju Preobraženskemu se posreči spremeniti psa (Šarika) v človeka (Šarkova). S presaditvijo možganov človeka, ki je bil pijanec in delomrznež, pa se izkaže, da je ustvaril (le) tip novega povzpetneža — proletarca, ki v svojem parvenijstvu doseže pomembno delovno mesto²³ in kot državljan s službo prične groziti tudi svojemu stvarniku — doktorju Preobraženskemu. Na nepojasnen način se Poligraf Poligrafovič Šarkov ponovno spremeni v psa (samo domnevamo lahko, da je razlog spremembe ponovna operacija) in kriminalisti, ki prof. Preobraženskega obsodijo za uboj Šarkova, v laboratoriju najdejo govorečo žival.

Ideja za temo o novem homunkulusu ima svoje korenine ponovno v ruski dejanskosti 20. let. Bulgakov je posredno pokazal na nevarnost, kako nepredvidljive posledice ima lahko za družbo nepremišljeno eksperimentiranje s človekom, umetni poseg v naravni red stvari, ki mu družba ni dorasla.²⁴

Ustvarjalnost Bulgakova je med leti 1921–25 vezana na sočasno nastajajočo novo stvarnost, ki se sprva kaže kot fantastična in groteskna v zavesti (prvoosebne) pripovedovalca, sčasoma pa se sama spreminja v fantastično realnost, ki ogroža posameznika (Usodna jajca), dokler se ta do realnosti ne distancira (*Pasje srce*).²⁵

Bulgakovova ustvarjalnost tega časa pa ni vezana le na novo stvarnost. Že v *Zapiskih na manšetah* se napoveduje drugi tematski sklop, ki bistveno zaznamuje ustvarjalnost Bulgakova. Primerjanje klasične literature (Čehov, Puškin, Gogolj ipd.) in nove literature (Lito), kjer se pripovedovalec (Bulgakov) odkrito postavlja na stran tradicije, je razumeti kot težnjo ustvariti ponovno tisto kulturno sredino, ki je izgubila svojo socialno avtoriteto. Problematika literarne tradicije pa je le manifestacija obširne teme, ki se v delih Bulgakova kaže kot tragedija neponovljivega človekovega življenja, človeka — predrevolucijskega inteligenta, ki nesmiselno izgori v socialni kataklizmi. Leta 1922 sta bili natisnjeni dve noveli (*Rdeča krona*, *V noč*, tretjega dne), v katerih se (podobno, vendar različno kot v *Zapiskih na manšetah*) kažejo temeljne poetološke in tematske prvine, ki se kot konstanta pojavljajo v kasnejši ustvarjalnosti Bulgakova.

Snov za noveli je Bulgakov črpal iz državljanske vojne. Resda v noveli *Rdeča krona*

²³Gre za parodijo, saj Šarkov (nekdaj pes) postane načelnik oddelka za čiščenje Moskve. Skrbi za to, da v njej ne bo klateških živali (mačk in podobnih brezdomcev).

²⁴Pomembna v povesti je organizacija časovno-prostorskih odnosov. Šarik se je srečal s profesorjem Preobraženskim 16. decembra, preživel pri njem teden dni, proti večeru 23. decembra je profesor Šarika operiral, v času do 6. januarja je Šarik izgubil znake psa in postal človek. Čas počlovečenja sovпада s pomembnimi dnevi krščanskega koledarja — z dnevom, ko se je rodil Kristus. Svojevrsna apokrifčnost napoveduje nekanonizirano videnje in razlago evangelijskih virov o Kristusovem trpljenju in vstajenju v romanu *Mojster in Margareta*.

²⁵Dogodi se sprememba v pripovednem postopku — prvoosebna pripoved se spreminja v pripoved o tretji osebi, vendar še vedno z očitnimi avtobiografskimi prvini in zgodovinskimi reminiscenci.

(Krasnaja korona) o državljanski vojni neposredno ni govora, predstavlja pa ozadje (fon), ki je v Bulgakovu vzbudilo idejo za literarno obdelavo. Čeprav je že v prvih novelah opaziti Bulgakovovo občutljivost za etično problematiko, pa je v Rdeči kroni vprašanje etičnih vrednot prvič postavljeno eksplicitno in skrajno zaostreno.²⁶ V noveli je prvič obdelana tema krivde. Občutje se pojavi v času, ko si je človek s poboji sonarodnjakov in sodržavljanov (v državljanski vojni) naložil na svoja pleča večno breme, ki si ga z nobeno pokoro ne more nikoli več izbrisati.²⁷ Način, s katerim avtor uvaja temo, so sanje oz. natančneje vračanje preteklih dogodkov v sanjah, kar osrednjega junaka zaradi občutja krivde vodi v bolezen — blaznost.

Sanje so v delih Bulgakova ponovljivi in značilni motiv, najpogosteje kot sredstvo, s katerim vpeljuje dogajanje.²⁸ Sanje vzbudijo občutje krivde, privedejo junaka v bolezensko psihično stanje, ki se lahko konča tudi s smrtjo (Hludov v drami *Beg*, Korotkov v *Djaboli-jadi*), ob pokori, ki jo mora junak opraviti, pa v odrešitev (Pilat v *Mojstru in Margareti*) ali v preobrazbo (pesnik *Bezdomni* v *Mojstru in Margareti*).²⁹

Druga novela, ki za razliko od Rdeče krone govori neposredno o državljanski vojni, je *V noč, tretjega dne* (*V Noč' na 3-e čislo*). V bistvu gre za poglavje iz romana *Živordeči korak* (*Alyj mah*), kot je mogoče razbrati že iz podnaslova. Poglavje (novela), ki se ni nikoli razraslo v roman s tem naslovom, pa predstavlja osnovo za roman *Bela garda* — oz. sodeč po dokumentih — za prvi del (nikoli napisane) trilogije o državljanski vojni (gl. *SS*, 1: 619).

Novela *V noč, tretjega dne* je pomembna zaradi dvojega: napoveduje eno osrednjih tem v ustvarjalnosti Bulgakova. Če sklepamo po črtici z naslovom *Kijev-mesto* (*Kiev-gorod*), da je v Bulgakovu tlela ideja za roman o državljanski vojni, ki bi nadaljeval tradicijo L. N. Tolstoja,³⁰ smo lahko še toliko bolj prepričani, da se v noveli *V noč, tretjega dne* (morda pod vplivom Tolstoja) napoveduje vprašanje, ki ga je Bulgakov reševal vseskozi v svojih delih. Gre za razmerje človek — zgodovina. Tema človek (individuum): zunanji svet (v vseh svojih pojavnih oblikah), ki smo jo v uvodu izpostavili kot temo — stalnico v ustvarjalnosti Bulgakova, dobi pomensko dopolnilo in se kaže kot vprašanje o človekovi (individualni) možnosti vplivati na oblikovanje in spreminjanje zgodovine. Razmerje človek — zgodovina se kaže v romanu *Bela garda*, v drami *Beg*, na poseben način v futurološki drami *Adam in Eva*, razumljiva je ideja o primerjanju sedanosti in preteklosti (zgodovine)

²⁶Sovpadanje imen junakovega mlajšega brata v noveli z imenom mlajšega Bulgakovovega brata ponovno opozarja, kako pomembno vlogo v delu imajo avtobiografski elementi. Tudi dogajanju v noveli je mogoče iskati paralele v realnosti. Bulgakov vse do leta 1922 ni vedel, kaj je z mlajšima bratoma, ki sta se borila na fronti.

²⁷Tema krivde se pojavlja tudi v kasnejših delih — v drami *Beg*, v romanih *Bela garda* in *Mojster in Margareta*, v noveli *Ubil sem ipd*.

²⁸Naj še enkrat opozorimo, da z razvojem ustvarjalnosti lahko funkcijo sanj (kot motivacije bolezenskega stanja) zaznamuje stvarnost kot taka.

²⁹Na tem mestu opozarjamo samo na ponovljivost motivnega niza, kar omogoči posploševanje, namensko pa ne opozarjamo na specifičnosti, ki jih najdemo v vsakem od naštetih del, ki shemo modificirajo (v svojem bistvu pa je ne rušijo).

³⁰Prim. novelo *Kijev-mesto*: »Ko bo strela z nebes pobila sodobne pisatelje vse do zadnjega, se bo pojavil čez kakšnih 50 let novi Lev Tolstoj, nastala bo presenetljiva knjiga o velikih bojih v Kijevu.« (*SS*, 2: 307 — prev. M. J.)

v dramskih besedilih Blaženost in Ivan Vasiljevič, najsi je soočanje doseženo s pomočjo časovnih premikov (časovni stroj), ali pa se kaže kot sopostavitev dveh pripovedi in dveh stilov v romanu Mojster in Margareta.

Pomembnost novele V noč, tretjega dne ni samo v tematiki, v njej je (prvič) zavestno obdelan motiv (tema) svetlobe. Svetloba je v delih Bulgakova vedno nosilec oz. izraz junakovega ali pripovedovalčevega (in s tem tudi avtorjevega) notranjega občutja, pogosto pa ima samostojen, navadno etični predznak. Z negativnim predznakom (pogosto kot simbol za žrtve nasilja) se pojavlja ulična svetilka (fonař), pogosto pa negativno simbolno vlogo igra tudi luna, navadno v zvezi s sintagmo »ulična svetilka« (npr. v drami Beg, v Beli gardi, v Mojstru in Margareti ipd.). Za razliko od hladnega vira svetlobe imata »živi ogenj« (Bulgakov pogosto uporablja ustaljeno besedno zvezo »ogenj je plapolal v peči«) in namizna svetilka s senčnikom, ki je navadno simbol miru, doma in harmonije pozitiven pomen.

Roman o velikih bojih v Kijevu z naslovom Bela garda (Belaja gvardija) je Bulgakov napisal le 5 let po državljanski vojni, luč sveta pa je ugledal prvič leta 1925 v okrnjeni redakciji. Majhna časovna distanca med revolucijo in romanom, v katerem je govora z neprikrito (človeško) naklonjenostjo do ljudi, ki so se v viharju zgodovine znašli na »nepravi« — »beli« strani, je vzbudila številne polemike. Rezultat tega je bilo etiketiranje Bulgakova za protirevolucionarnega pisatelja.³¹

Državljska vojna je v romanu Bela garda le okvir in osnova za iskanje človekovega smisla v stihiji zgodovine. 'Smisel' je — kot se kaže v Beli gardi — zakoreninjen v družini, ki je zavestno razvijala vrednote tradicionalne kulture. Potemtakem je razumljivo, kako pomembno vlogo ima v ustvarjalnosti Bulgakova kategorija »doma« kot »nosilca« ideje individualnega in temeljnih človekovih vrednot. Ni naključje, da »dom« (manifestacija tega sta namizna svetilka in ogenj v peči) v kasnejših delih izgublja svoj pomen, ko vanj vdira »zunanji svet«, se spreminja v javno hišo (npr. v tragični farski Zojkino stanovanje) ali postaja predmet špekulacij v Mojstru in Margareti.

Jedro problematike v Beli gardi je mogoče predstaviti kot razmerje kulture (svet doma, harmonije, etičnih vrednot) in stihije (zunanji svet, zgodovinsko dogajanje — vojna, mesto). Pred tem razmerjem se znajdejo literarni liki z nalogo, da ga razrešijo (belogardistični častnik Talberg zbeži in pusti konflikt nerazrešen, pesnik Špoljanski išče kompromise v prilaganju trenutnim zahtevam, v svoji vulgarizaciji vrednot le simbolizira stihijo, dokler ga ta ne izniči). Kot predstavnik doma, nosilec tradicionalnih vrednot se stihiji zoperstavi Aleksej Turbin, ko se odloči, da stopi v zunanji svet — na ulico. Svojo odločitev, ki pomeni v svojem bistvu le simbolni korak proti stihiji v imenu etike in človečnosti, bi Turbin plačal z življenjem, če ga ne bi »iz boja z mlino na veter« rešila lepotica Julija Rejs in mu v svojem domu ponudila zavetje. Prav ima A. Skaza, ko pravi, da Julija Rejs simbolizira kontinuiteto in vztrajnost tiste človečnosti, ki jo nosi v sebi Turbin, da ona — kot utelešenje lepote — predstavlja za Turbina rešitev.³²

³¹Že 1926 je kritik L. Averbah Bulgakova imenoval »buržoazni pisatelj«. (Mimogrede naj opozorimo, da je Bulgakov s kritiki posredno obračunal v romanu Mojster in Margareta. Med imeni kritikov se pojavlja tudi ime Averbah.) Ta ideološka oznaka je vse življenje Bulgakovu onemogočala, da bi s svojimi deli prodril v javnost, če pa so njegova dela že tiskali, potem je v besedilo pogosto posegala cenzura.

³²Gl. A. S k a z a, 137–38, v M. Bulgakov, *Škrlati otok, Molière* (Ljubljana, 1981). Tako dejanje

Razmerje kultura — stihija poudari pripovedni postopek. O zgodovinskem dogajanju pripoveduje vsevedni pripovedovalec (kar še dodatno opozarja na zvezo s Tolstojevim romanopisjem), prvi vtis je, da gre za t. i. avktorialno pripoved. Vendar je pripoved stilno različno zaznamovana, s čimer avtor izrazi različno oceno o literarnih likih oz. o upovedovanem gradivu. Mogoče je govoriti o stilizaciji, ki v pripoved vnaša elemente »tujega govora«, kar je razumeti kot pripovedovalčevo (avtorjevo) oceno o pripovedovanih svetovih. Ko je govora o svetu kulture, je pripoved (načelno) realistično — psihološko motivirana (s pogostimi lirskimi digresijami). V svetu stihije prevladuje karikatura z elementi tipizacije (npr. inženir Vasilisa — buržuj in strahopetec, Lariosik kot tip nepraktičnega človeka, Špoljanski kot tip puhlega pesnika — futurista ipd.), kar vodi ob postopnem ukinjanju motivacije in vzročno posledičnih odnosov v grotesko.

V Beli gardi je prvič jasno vidna t. i. dvosvetnost, ki nastaja kot izraz avtorjeve ocene sveta, hkrati pa se ta dvosvetnost kaže kot preplet dveh faz Bulgakovovega ustvarjanja.

Na eni strani gre za navezavo na tradicijo (kot vrednoto v etičnem in literarnem smislu), za realistično pripoved s klasičnimi prvinami literarnega ustvarjanja (ki jo v Bulgakovovem opusu predstavljajo Zapiski mladega zdravnika). Potemtakem ni naključje, da so v romanu večkrat omenjena imena Lomonosova, Puškina, Tolstoja, Dostojevskega, da posamezni postopki in teme neposredno aludirajo na dela imenovanih avtorjev.³³

Stavki, ki predstavljajo svet stihije pogosto niso vzročno-posledično motivirani, izražanje je sunkovito, v pripovedi se pojavljajo miselni preskoki ipd. To pa so značilnosti druge faze v ustvarjalnosti Bulgakova, delno že Zapiskov na manšetah, predvsem pa povesti Diabolijada, za katero so značilni anekdotičnost, grotesknost in tipizacija literarnih likov.

Bela garda je nekakšna sinteza ustvarjanja do leta 1924, v romanu se pojavljajo tudi vse bistvene (ponovljive) teme in motivi Bulgakovovih del (bolezen, občutje krivde, sanje, tema zdravnika ipd.).

Bulgakov je po letu 1924 nadalje razvijal temo individuum — zunanji svet. Še vedno se

Turbina kot njegovo 'čudežno rešitev' je treba vpeti v širši kontekst in ju povezati (za zdaj zgolj na površinski ravni) z romanom Mojster in Margareta. Prav zaradi avtobiografskih prvin v romanu je Turbinovo ravnanje mogoče razumeti kot svetovnonazorsko opredelitev Bulgakova. Genealoške raziskave kažejo, da so posamezni dogodki iz življenja Bulgakova predstavljeni v romanu brez večjih sprememb, da je Aleksej Turbin dejansko avtobiografski lik. Turbin je bil tudi dekliski priimek Bulgakovove babice po mamini strani (prim. M. Č u d a k o v a, *Žizneopisanie Mihaila Bulgakova* (Moskva, 1988); M. Č o l i ć, Predgovor h knjigi *Četiri drame* (Beograd, 1983). — Eno izmed sporočil romana Bela garda je, da je človek v boju proti (naraščajoči) stihiji vse bolj osamljen, njegovo aktivno dejanje — individualni poseg vanjo — prinaša v zunanjem svetu poraz, bolezen, blaznost in smrt. Če Turbina rešita pred smrtjo (ki grozi Turbinu kot odgovor na njegov individualni protest proti stihiji) lepota in človečnost, kar naj bi bilo plod naključja (oz. čudeža), pa je v osnovi enaka shema v romanu Mojster in Margareta drugače motivirana. Mojster kot svobodomiseln ustvarjalec (individuum) ne zmore z dejanjem (ponovno) poseči v sočasnost — stihijo. Margareta, sicer simbol človečnosti (ljubezni), sploh ne bi zmogla odrešiti mojstra, če ne bi njenega dejanja motivirala »višja sila« (satan in njegova svita). Človek v zunanjem svetu vse bolj izgublja iniciativo, postaja vse bolj pasiven in izgubljen.

³³Po mnenju V. Čebotareve imajo poseben pomen romani F. M. Dostojevskega, tako se npr. v sanjah Vasilise revolucionarji kažejo kot »besi« (aluzija na istoimenski roman Dostojevskega) — prim. V. Č e b o t a r e v a, *Proza M. A. Bulgakova* (Baku, 1972).

navezuje na državljansko vojno (v noveli *Ubil sem — Ja ubil*, v dramah *Dnevi Turbinih — Dni Turbinyh in Beg — Beg*), tema pa se vse bolj razrašča in zaostruje — ob obilici gradiva, ki ga je ponujala nova doba — v vprašanje o vlogi ustvarjalca — individuuma v stihiji zgodovine. Če razmerje določeneje opredelimo, ugotovimo, da posebna pozornost velja dvema temama (ki tvorita in nadaljujeta dve smeri razvoja v ustvarjanju Bulgakova).

V delih, ki se navezujejo na sodobnost, Bulgakov nadaljuje tradicijo *Zapiskov* na maščetah oz. *Djabolijade*. Proti pojavom v sodobnosti (birokraciji, skorumpiranosti, licemerstvu ipd.) so naperjane ostre satirične osti, prevladuje groteska (prim. novele (*Prigode Čičikova — Pohoždenija Čičikova, Moskva 20-ih let — Moskva 20-h godov, Bil je maj — Byl maj* ipd.)).

Omenili smo že, da je ena osrednjih tem, ki so povezane s sodobnostjo, problematika doma, ki jo je razvil do tragičnih razsežnosti v drami *Zojkino stanovanje* (*Zojkina kvartira*).³⁴ Tragifarsa ni pomembna le zaradi omenjene teme, v njej Bulgakov povsem zavestno svoj literarni izraz povezuje z glasbo. Drama je morda najbolj izrazit primer, kako in koliko je Bulgakov posvečal pozornosti odnosom med literarnim in glasbenim izrazom.

Na zadnjo redakcijo drame je Bulgakov pripisal oznako »Hudičev koncert« (Adskij koncert — gl. *SS*, 3: 586). Dogajanje uvajajo, napovedujejo ali spremljajo glas Šaljalpina, romance Rahmaninova, fokstrot, valčki, ulične popevke (častuške), kitajska pesem, rapsodija Lizsta, nokturno Chopina . . . Glasbena kakofonija (dodatno) opredeljuje dogajanje v prostoru (ki zamenjuje svoje forme — od doma, šiviljske delavnice, javne hiše pa do sajaste izbe postajanačelnika) za fantazmagorijo — za »hudičev koncert«.

Nepoznavalcu lahko deluje zveza glasbe in literarnega ustvarjanja pri Bulgakovu kot slučaj, dejstvo pa je, da je njegovo mladostno navdušenje za opero oz. za glasbeno klasiko pustilo pomembne posledice pri oblikovanju lastne poetike. Princip glasbene partiture z močno izraženo leitmotivnostjo je bistveno zaznamoval ustvarjalnost Bulgakova in postal izraz pisateljevega svetovnega nazora, oz. odnosa do teme individuum — zunanji svet. Glasba je v delih Bulgakova nosilec informacije in hkrati motivacija dogajanja, principi glasbene konstrukcije so konstitutivni elementi poetike M. A. Bulgakova (gl. še str. 19).

Očitno je, da je Bulgakova (najbrž pod vplivom lastne usode) po letu 1924 (2. smer razvoja) najbolj pritegovalo vprašanje o odnosu umetnik (pisatelj) — oblast (represivna inštitucija kot manifestacija zunanjega sveta). Ne glede na zgodovinska obdobja odkriva v njih ponovljivo shemo z enakim izidom. Umetnik s svojo naravo (v svoji svobodnosti in nekompromisnosti) obsodi samega sebe na križev pot. Njegova zavezanost in predanost ideji, njegovo iskanje resnice vodi umetnika v propad, razumevanje oblasti za resnico in umetnikovo vizijo se izkaže za licemersko.

Bulgakov, ki v svojih delih — kot sta drami *Zarota svetohlinec* (*Kabala svjatoš — Življenje gospoda Molièra*) in *Aleksander Puškin* (*Aleksander Puškin*) — sledi (ponovno!) zgodovinskim, biografskim realijam. Vendar, kot je zapisal tudi sam avtor, ko je govoril o drami *Zarota svetohlinec* (gl. *SS*, 3: 592), ne gre za zgodovinsko kroniko, temveč za romantično dramo. Bulgakov aktualizira romantično idejo o umetniku — preroku in

³⁴Zanimivo je, da se predstava o »novem domu« porodi že leta 1922 v noveli *Hiša št. 13* (No. 13. — *Dom El'pit-Rabkommuna*), ko nastaja tudi roman *Bela garda*, kjer je domu pripisano eno najvišjih mest med vrednotami. V noveli dom izgublja vsakršno vrednost, ki jo je imel kot vrednota. Kategorija doma tako najjasneje manifestira odnos Bulgakova do nove in tradicionalne kulture.

žrtvi.³⁵ Zavest o ponovljivosti umetnikove vloge v zgodovini, kar je blizu predstavam o umetniku kot o mistično realizirani usodi, pa še dodatno veže Bulgakova s tradicijo (nemških) romantikov oz. s t. i. »dramo usode«.³⁶

Tako v zvezi z dramo Zarota svetohlincev kot z dramo Aleksander Puškin je potrebno opozoriti na posebnosti, ki bistveno osvetljujejo razumevanje Bulgakovovega ustvarjanja.

V Zaroti svetohlincev se ob že obravnavanem (temeljnem) razmerju razkriva tema teatra. Tema v drami ni izpostavljena po naključju, če vemo, da je bil Bulgakov tako rekoč vse življenje povezan z gledališčem kot režiser, igravec in nenazadnje kot dramatik, čigar dela so uprizarjali v tako pomembnih gledališčih kot sta MHAT ali Komorni teater Tairova. Problematika gledališča oz. gledališkosti je v ustvarjalnosti Bulgakova kompleksna, saj ni povezana le z vprašanjem o vlogi avtobiografskih prvin v literaturi ali s številnimi dramtizacijami lastnih ali tujih del, ki se jih je Bulgakov lotil po naročilu ali iz lastnih nagibov (npr. Dni Turbinyh, Don Kihot).³⁷ Elementi gledališča in dramska perspektiva so konstitutivne prvine pripovednih del, predvsem tistih, ki se neposredno navezujejo na dogajanje iz Bulgakovove sodobnosti. Da je raziskovanje odnosov med gledališčem in pripovedništvom zavestno avtorjevo hotenje, priča že naslov nedokončanega dela Gledališki roman.³⁸

Bolj kot kompozicijski princip nas vprašanje o gledališču in gledališkosti zanima kot svetovnonazorski izraz, ki razkriva evolucijo Bulgakovove umetniške misli. Na zastavljeno vprašanje je mogoče odgovoriti že, če dovolj natančno beremo dramo Zarota svetohlincev. V drami je jasno vidna paralela med igro (gledališčem) in življenjem.³⁹ Podobno usodo kot literarni liki v Molièrovih dramah (Sganarel ali namišljeni rogonosec, Tartuffe, Mizantrop, Namišljeni bolnik ipd.) doživlja Molière — literarni lik v drami Bulgakova.⁴⁰ Ponovljivost sheme je vidna na tudi na drugi ravni, o čemer nas prepričuje biografija Bulgakova. Nekaj podobnega, kar se je dogajalo Molièru v odnosu s francoskim kraljem, se je zgodilo tudi Bulgakovu v odnosih s Stalinom.⁴¹

³⁵O ustvarjalcu — žrtvi se je Bulgakov jasno izrazil v črtici Muza maščevanja (Muza mesti), ko govori o N. Nekrasovu: »ko se je v ustvarjalni muki približeval svojemu križu (saj tisti, ki ustvarja, ne živi brez križa)« (cit. po SS, 3: 593).

³⁶Vredno se nam zdi primerjati Bulgakova ne samo z dramatikom Grilparzerja, Kleista, z deli E. T. A. Hoffmanna, zanimivo bi bilo (s primerjalnega vidika) iskati zveze z gotskim romanom (filozofija vesoljnega zla).

³⁷Več o tem glej v knjigi M. A. B u l g a k o v, *P'esy 20-h godov* (Iskusstvo, 1989).

³⁸V razpravi ne nameravamo podrobneje raziskovati prepleta med 'gledališkostjo' in pripovedništvom, zadošča naj načelna ugotovitev, da je eden temeljnih postopkov pri strukturiranju »grotesknih« del nizanje dogajanja po prizorih oz. dialog, ki ga uvaja in komentira pripovedovalec (s sorodno funkcijo, kot jo ima npr. v antični tragediji (Evipid) zbor), kar je jasno vidno v romanu Mojster in Margareta.

³⁹V vsej svoji kompleksnosti se razmerje kaže v romanu Mojster in Margareta.

⁴⁰Molière, ki ostaja zvest svojemu delu (drami Tartuffe) kljub nevarnostim, ki prežijo nanj zaradi brezkompromisne kritike cerkvenih oblasti, pade v nemilost kralju. Kralj se odreče pokroviteljstvu nad Molièrom, ga »izda« iz strahu pred cerkveno gospodo. V pogovoru z Boutonom Molière pravi: »Sem se morebiti premalo plazil /.../ In zaradi česa, Bouton? Zaradi Tartuffa. Zaradi njega sem se poniževal. Mislim sem najti zaveznika. /.../ Ne ponižuj se, Bouton! Sovražim kraljevsko tiranijo!« (*Škrlatni otok, Molière*, 121).

⁴¹Stalin je imel do Bulgakova ambivalenten odnos. Kljub ostrim kritikam ruskega sistema, Bul-

V drami Zarota svetohlinec je izpostavljena ideja o dialektični povezanosti umetnosti (teatra) in življenja. Dejanskost postaja predmet umetnosti (gledališča) in gledališče postaja druga realnost. Konec drame Zarota svetohlinec povsem jasno govori o prepletu igre in življenja. Molière, ki na odru igra bolnika (Argan) iz lastne drame Namišljeni bolnik, je tudi dejansko bolan in na odru umre.⁴²

Na tem mestu je pomembno opozoriti še na dve podrobnosti, ki predstavljata ključ za razumevanje Bulgakovovega odnosa do vloge umetnika, ki naj bi jo ta imel v svetu.

Molièrovo življenje ima smisel v zvezi z dramo Tartuffe ali kakor pravi Molière v pogovoru z Butonom: vse ponižanje pred kraljem (oblastjo) je trpel le zaradi Tartuffa — Molière je za uprizoritev svoje drame Tartuffe pripravljen »žrtvovati« življenje (SS, 3: 318). Iz povedanega lahko splošimo, da (z vidika Bulgakova) ni cene, ki je umetnik ne bi plačal, da napisano ne bi bilo uničeno. Zavezanost ideji in (lastni) resnici je po Bulgakovu ena osrednjih vrednostnih kategorij, nedvoumno ji je pripisana posebna vrednost, kar je vidno povsem jasno v romanu Mojster in Margareta. Mojster, umetnik, si v času, ko se »poravnava računi«, ni zaslužil »svetlobe«, temveč le mir, saj je »izdal« svojo resnico, ko je zažgal (svoj) roman.

Druga pomembna nadrobnost iz Zarote svetohlinec se kaže v navezavi na biblijsko izročilo. V drami je Bulgakov aktualiziral temo Judeževega izdajstva (in Kristusovega trpljenja), ki ju je kasneje neposredno vključil v roman Mojster in Margareta. Moirron, Molièrov učenec ovadi pred cerkvenimi dostojanstveniki svojega učitelja, podobno kot Juda ovadi Jezusa pred Kajfo.⁴³ Molière se — tako kot Kristus — ne odreče svojemu poslanstvu in ohrani vero v umetnost, v svoje »carstvo resnice in pravice«.⁴⁴ S svojevr-

gakovovi obsodbi tiranije in totalitarizma Stalin ni posegel po metodah represije, kot so jih občutili drugi pomembni sodobniki Bulgakova (npr. O. Mandelštam). Hkrati pa je represivni aparat budno opazoval in spremljal delovanje Bulgakova in večkrat preprečil, da bi kakšno literarno delo ugledalo luč sveta — bodisi kot knjiga bodisi kot uprizoritev na odru. V skrajno zaostreni eksistenčni in duhovni situaciji, ko se je Bulgakov obrnil na vlado in Stalina (leta 1930), da mu dodelijo delo ali mu omogočijo emigrirati, se je Stalin osebno zavzel zanj, Bulgakov je dobil mesto pomočnika režiserja v MHAT-u. Dejstvo pa je, da se z izjemo kratkotrajne spremembe, ki je Bulgakovu vlila nekaj upanja v življenje, položaj v bistvu ni spremenil — del Bulgakova razen redkih izjem niso smeli niti tiskati niti uprizarjati.

⁴²Zanimivo je, da La Grange (igralec v Molièrovi igralski družini) v svoj dnevnik kot vzrok za smrt Molièra navede »usodo« (sic!). Dejstvo je, da je na zahtevo Glavne repertoarne komisije (Glavrepertkoma) Bulgakov v dramo vnesel niz sprememb. Šele po predelavi sta kot vzroka za smrt omenjena kraljeva nemilost in Črna bratovščina (kar so tudi besede, s katerimi se sklene drama v slovenskem prevodu).

Smiselno bi bilo iskati filozofsko — idejno izhodišče ideje o spreminjanju realnosti v gledališče in obratno, vendar pa bi se z iskanjem odgovora nanj preveč odmaknili od našega osnovnega namena. Vprašanje naj ostane kot vzpodbuda k razmišljanju. Opozorimo naj, da je ideja sopostaviti »realno« življenje in življenje v gledališču blizu motiva gledališča v gledališču, ki ga je razvijal italijanski pisatelj in dramatik Luigi Pirandello. Najbolj izrazit primer teatra v teatru v opusu Bulgakova je dramsko delo Škrlatni otok (Bagrovjy ostrov), kjer je omenjeni postopek sredstvo, s katerim avtor izrazi idejo o kameleonstvu sodobnih literarnih ustvarjalcev — Bulgakovovih sopotnikov.

⁴³Moirrona proglasi za Judeža v drami tudi igralec La Grange (SS, 3: 315).

⁴⁴Gre za sintagmo, ki smo si jo izposodili iz romana Mojster in Margareta, ko te besede izreče Ješua v pogovoru s Pilatom.

stnim sopostavljanjem Jezusa in umetnika (Molièra) Bulgakov išče vzroke za ponovljivost sheme individuum — ustvarjalec (umetnik — prerok) v odnosu do oblasti pri koreninah krščanske civilizacije, hkrati pa v preseku skozi zgodovino pripisuje vlogo Kristusa (do določene mere) individuumu (umetniku), ne kot odrešeniku, temveč kot borcu za resnico in pravico v boju proti oblasti oz. tiraniji.

Pomembno metamorfozo doživi tema umetnika v drami Aleksander Puškin. Drama je nastala v času, ko se je približevala stoletnica Puškinove smrti (1939). Bulgakov se na jubilej ni odzval z apologijo v čast velikanu ruske kulture, temveč je ponovno aktualiziral vprašanje o razmerju umetnik — oblast, vendar tokrat nekoliko drugače kot v drami o Molièru. Navidez presenetljivo je, da se v drami, ki govori o Puškinu, Puškin kot literarni lik sploh ne pojavi. Ta »nenavadnost« je po mnenju ruskega literarnega zgodovinarja M. Petrovskega⁴⁵ nastala pod možnim vplivom drame K. Romanova *Car Judejski* (*Car' Iudejskij*), ki so jo igrali leta 1918 v Kijevu in ki bi jo Bulgakov lahko videl. Drama namreč govori o »poslednjih dnevih« Kristusa brez Kristusa. Tako kot odigrati vlogo Kristusa na odru, naj bi bilo odigrati vlogo Puškina svojevrstni posmeh velikim imenom kulture in civilizacije.

Če pustimo domneve ob strani, pa je dejstvo, da se tudi v drami Aleksander Puškin pojavljajo vzporednice z evangeliji, na kar Bulgakov v tekstu neposredno opozarja.⁴⁶ Ovadah prejme za nagrado 30 (judeževih) srebrnikov, življenje in delo Puškina budno spremlja tajna služba, pokroviteljstvo oblasti (imperatorja Nikolaja I.) se — tako kot v drami Zarota svetohlinec — izkaže za umetnika pogubno, svojega učitelja izdajo učenci in prijatelji . . .

Ponovno Bulgakovovo navezovanje na evangelijske vire oz. na krščansko izročilo opozarja, da Bulgakov zgodovino vidi predvsem kot splet ponovljivih situacij in shem, ko je individuumu (umetniku) — ne glede na zgodovinske okoliščine — odmerjena vedno vloga »žrtve«. V knjigi *Poetika mita* ruski literarni zgodovinar in kulturolog E. M. Meletinski⁴⁷ meni, da je univerzalna ponovljivost vlog in situacij (leitmotivnost) znak mitičnega oz. mitične koncepcije sveta. V. N. Toporov⁴⁸ nadalje ugotavlja, da se mitološko — poetološke sheme realizirajo predvsem v tistih (arhaičnih) tekstih, ki rešujejo za človeka bistvena, ontološka vprašanja. V Bulgakovovi ustvarjalnosti se vprašanje postavlja na etični ravni: naj človek (umetnik) v svojem prepričanju popusti pred oblastjo, se umakne, ali ostane pokončen v svoji veri v resnico in dobroto za ceno lastnega življenja. Ni naključje, da je Bulgakov povezoval vprašanje etike s krščansko civilizacijo, saj naj bi bila prav etika izhodišče in jedro krščanstva in krščanske mitologije.⁴⁹ Tako ne čudi, da je v svojem obravnavanju segel k izvoru krščanstva in predstavil svoje videnje konflikta med Jezusom Kristusom (individuumom — prerokom) in Poncijem Pilatom (individuumom in predstavnikom oblasti) v

⁴⁵Russkaja literatura 1989, št. 1.

⁴⁶Najbolj nedvoumne so besede agentu tajne policije — ovaduhu: »Dubelt: Juda Iškarjotski je šel k velikim duhovnikom in oni so mu obljubili srebrnike dati . . . (gre za parafrazo iz Matejevega evangelija — Mat. 26, 14 — op. p.) In teh srebrnikov je bilo, dragi prijatelj, trideset. V njegov spomin vsem tako tudi plačam.« (prev. M. J.)

⁴⁷E. M. Meletinski, *Poetika mita* (Moskva, 1976).

⁴⁸V. N. Toporov, O strukture romana Dostoevskogo v svazi s arhaičnimi shemami mifološkiškega mišljenja, v: Van der Eng/M. Grygar, *Structure of Texts and Semiotics of Culture* (The Hague-Paris, 1973).

⁴⁹Prim. S. S. Averincev, Mify, *Kratkaja literaturnaja enciklopedija* (Moskva, 1967).

romanu — mitu Mojster in Margareta.

Roman *Mojster in Margareta* je zadnje,⁵⁰ najbolj znano in popularno delo Bulgakova, vendar pa tudi najbolj kompleksno in sintetično. Dejstvo je, da po pričevanjih bralcev, roman »očara z nenavadnostjo«, z »mističnimi odtenki«, s humorjem in satiro. Resda je Bulgakov sam sebe imenoval »mistični pisatelj«,⁵¹ vendar pa se »mistika« pojavlja predvsem kot izraz avtorjeve svetovnonazorske opredelitve. Tako je »mistično« nedvoumno v romanu motivirano in v prepletu z drugimi elementi in postopki tvori »trdno« strukturo. Odnosi med elementi (četudi navidez fantastičnimi, nelogičnimi oz. naključnimi) so stvar zavestne, natančno motivirane selekcije in so nastali kot plod avtorjeve erudicije ter pretanjenega razumevanja sveta in odnosov, ki vladajo v njem. Roman moramo brati na več ravninah in jih medsebojno povezati, da odkrijemo umetniško, filozofsko, kulturološko in antropološko vrednost.

Če smo v uvodu kot nekakšno hipotezo postavili misel, da se vseskozi v ustvarjalnosti Bulgakova pojavlja in ponavlja stalna tema individuum — zunanji svet, in obravnavali, kako se tema modificira v razvoju, lahko ob obravnavi Mojstra in Margarete hipotezo potrdimo. V romanu ne samo, da se tema ponavlja, v njem so zajeti tudi vsi bistveni premiki v razumevanju in obravnavanju omenjene teme pri Bulgakovu. Roman *Mojster in Margareta* je sinteza ustvarjalno umetniškega razvoja M. A. Bulgakova.

Osnrednja tema romana se kaže kot razmerje oz. opozicija individuum — oblast. V to razmerje pa so vključene (mikro)teme, ki v medsebojni zvezi sugerirajo razlago osnovnega vprašanja — konflikta.

Dogajanje je omejeno na mesto Jeršalaim (Jeruzalem) v času križanja Jezusa Kristusa (t. i. jeršalajska pripoved) in na mesto Moskva v 30. letih tega stoletja (t. i. moskovska pripoved). Natančnejša analiza pokaže, da je časovno-prostorski organizaciji posvečena izjemna pozornost, saj dogajanje v obeh pripovedih poteka ob istem času — meseca aprila, prostor je v obeh primerih mesto, predstavljena toponimika pa priča o izjemno dobrem poznavanju zgodovinskih realij.⁵² Časovno-prostorske vzporednice, ki obstajajo med pripovedjo o dogajanju v Jeršalaimu in dogajanjem v Moskvi, opozarjajo na sopostavitev dveh razmerij. V jeršalajski pripovedi gre za konflikt med Ješuo — Jezusom (individuumom, svobodomiselnim filozofom z vero v človekovo dobroto, v resnico in pravico) in Pilatom (predstavnikom oblasti in hkrati individuumom, ki svoje prepričanje izda iz strahu pred še močnejšo rimsko oblastjo). V moskovski pripovedi obstaja podobno razmerje: mojstra (individuum — umetnika) uniči oblast. Na prvi pogled se zdi, da je Bulgakov le eksplicitno ponovil v romanu idejo o sorodnosti usode Ješue han Nasrija in umetnika (mojstra)⁵³ oz. utrdil mnenje o ponovljivosti razmerja individuum — oblast, kjer je individuum vedno obsojen na tragični konec. Dejansko je problematiko razširil in razvil. Zavedati se moramo, da je jeršalajsko pripoved napisal mojster, torej literarni lik, ki je vključen v moskovsko pripoved. Jeršalajska pripoved ima zaradi upoštevanja številnih zgodovinskih realij, za-

⁵⁰Vedeti moramo, da je Bulgakov pisal roman 10 let — od 1930 do svoje smrti leta 1940. V teh desetih letih so nastajala tudi druga dela — npr. drama Aleksander Puškin ali Gledališki roman.

⁵¹V pismu sovjetski vladi leta 1930. Gl. M. B u l g a k o v, *Pis'ma* (Moskva, 1989), str. 175.

⁵²Več o tem gl. v navedeni razpravi M. J a v o r n i k a, Problemi časa in prostora v romanu M. A. Bulgakova *Mojster in Margareta*.

⁵³Obče ime (mojster) nas prepričuje, da gre za zavestno tipizacijo, za posploševanje individualne (umetniškove) usode v razmerju do oblasti.

radi naslonitve na evangelije (predvsem na Janezov evangelij) in na zgodovinske zapise kronistov Tacita, Flavija in Filona⁵⁴ značaj zgodovinskega dokumenta, hkrati pa je literarno, torej fiktivno delo mojstrov roman o Ponciju Pilatu. Ta paradoksalnost odpira novo temo — o odnosu zgodovine in umetnosti oz. — rečeno drugače — zastavlja vprašanje, kje so meje med t. i. zgodovinsko in umetniško resnico.

Že ko smo opozarjali na zančilnosti drame Aleksander Puškin, smo zapisali, da se v njej Puškin sploh ne pojavi. Bliže kot mnenje, da bi bilo upodobiti na odru Puškina prav tako nepredstavljivo dejanje kot igrati Kristusa, se nam zdi misel, da je Bulgakov s tem postopkom opozoril na dejstvo, da umetnik (Puškin oz. mojster) v družbi, ki ga ne more zaščititi, tudi ne more obstajati. Dejstvo je, da je mojster duševno zlomljena oseba, ki lahko najde zatočišče le v psihiatrični kliniki, iz družbenega življenja pa je izobčen. Tako ne čudi, da se mojster kot osrednji literarni lik pojavi šele v 13. poglavju.

Konflikt umetnik — oblast je stvar preteklosti (mojster o svojih peripetijah pripoveduje pesniku Bezdomnemu kot o nečem, kar se je že zgodilo), v ospredje je postavljeno literarno delo kot tako (mojstrov roman o Ponciju Pilatu). Vendar tega, da je jeršalajska pripoved mojstrov roman, bralec ne izve takoj. O dogajanju v Jeršalaimu pripoveduje (šele kasneje se izkaže, da je to prvo poglavje romana) profesor črne magije, drugo poglavje se sanja pesniku I. Bezdomnemu.

Jeršalajska pripoved je literarno delo (mojstrov roman), je manifestacija »nezavednega« (psihična realnost I. Bezdomnega) in je — po besedah profesorja črne magije — zgodovinski dokument. Posledica te trojnosti je dvom v verodostojnost kanoniziranih evangelijskih pričevanj in zgodovinskih zapisov, jasno izražen v besedah profesorja Wolanda: »kdo drug kakor vi pa mora najbolje vedeti, da se od tistega, kar je zapisano v evangelijih, v resnici ni zgodilo prav nič« (*Mojster in Margareta*, Ljubljana, 1984, 47).

Wolandove misli kot da aktualizirajo Bulgakovovo idejo (iz drame Zarota svetohlincev) o tesnem prepletu življenja in umetnosti (gledališča), a jo hkrati tudi radikalizirajo. Če umetnost gradivo jemlje iz dejanskosti in se sama nato spreminja v realnost, se tako v bistvu ukinja meja med zgodovinsko in umetniško resnico. Umetniška resnica naj bi bila hkrati tudi zgodovinska. Rečeno drugače: kakor se zgodovinska resnica izraža na umetniški način, je ta umetnost spet znak zgodovinske resnice. Dejansko gre za ponavljanje določenih shem in vlog v različnih zgodovinskih obdobjih (leitmotivnost). V romanu je ta ciklični krog jasno začrtan. Mojster, ki doživlja podobno usodo, kot jo je pred 2000 leti doživljal Kristus, je umetnik in hkrati profesor zgodovine. V trenutku, ko zapušča moskovsko stvarnost (in naj bi potemtakem obstajal le še kot literarni lik Bulgakovovega romana),⁵⁵ njegovo mesto prevzema učenec I. Bezdomni,⁵⁶ pesnik, ki postane po mojstrovei »smrti« profesor zgodovine. Te analogije se nadaljujejo v biografiji in z biografijo Bulgakova, ki je bil umetnik in hkrati zavzeto študiral zgodovino. Da je vzpostavljanje omenjene korelacije popolnoma upravičeno, pričajo številne avtobiografske podrobnosti v romanu.⁵⁷

⁵⁴Več o tem gl. mag. delo M. J a v o r n i k, 'Dva svetova' v romanu *Mojster in Margareta* M. A. Bulgakova (Ljubljana, 1988).

⁵⁵O tem več v navedenem magistrskem delu.

⁵⁶Gre za očitno vzporednico z Ješuinim učencem Levim Matejem v jeršalajski pripovedi, vendar z drugačnim vrednostnim predznakom.

⁵⁷Bulgakov je živel na Vrtni ulici 302b, v stanovanju št. 50, kamor se vseli profesor črne magije, Bulgakova družni z mojstrom sorodna usoda.

Kljub temu, da je Bulgakov v romanu *Mojster in Margareta* preoblikoval konflikt umetnik — oblast v razmerje zgodovina — umetnost, pa je ob tem predstavil svojo vizijo razrešitve osnovnega konflikta individuum — 'zunanji svet'. Rešitev je po Bulgakovu možna samo v transcendenci, v času in prostoru mitičnih rasežnosti, ki ga obvladujejo univerzalne nadhistorične sile oz. kategorije.

Možnost za realno rešitev je človek izgubil v tistem trenutku, ko je obsodil Ješuo — ki je simbol čiste človečnosti⁵⁸ in nima s podobo evangelijskega Kristusa veliko skupnega⁵⁹ — na smrt. Pilat, ki se v sanjah zave svoje »nesmrtnosti« (ki nastopi kot posledica občutja krivde za svoj greh), s svojim dejanjem obsodi sebe in človeštvo na večno pokoro. Razumljivo je, da lahko le umetnik zaradi bližine z Ješuo (ta bližina izhaja iz sorodnosti vlog, ki jih igrata), odreši Pilata⁶⁰ in tako »preobrne zgodovino«. Pri tem poskusu je tragično to, da se sprememba lahko zgodi le v zunajzgodovinskem času in prostoru, da besede, ki jih izreče prof. Woland (»Vse bo pravilno, na tem je zgrajen svet«), izzvenijo kot utopija, vendar istočasno tudi kot spoznanje, do katerega pridejo le izbranci (pesnik Bezdolni oz. prof. zgodovine Ponirev), množica pa si v hotenju, da razumsko pojasni svet, izmišlja najbolj nemogoče razlage (gl. Epilog).

Mitopoetično mišljenje Bulgakova, ki nastaja zaradi skepse nad sodobnostjo (ni nključje, da so za moskovsko pripoved značilne groteska, alogičnosti, fantastičnost ipd.),⁶¹ se naslanja na prazvore krščanske civilizacije predvsem iz enega razloga. Menimo, da se je A. Skaza v govoru o Mojstru in Margareti dotaknil bistvenega vozlišča, ko je razlagal soočenje Ješue in Pilata kot konflikt avguštinzima in manihejstva (Skaza, n. d., 152). Bulgakov se pridružuje avguštinski koncepciji, po kateri naj bi bilo zlo v svetu rezultat naših (človeških) slabosti za razliko od manihejstva (Pilat), kjer je zlo samostojna sila. Na to nas opozarja že motto k romanu, vzet iz Goethejevega Fausta — zlo je vedno le del tistega, ki »dobro vekomaj iz zla rodi«. Ne da bi podrobneje obravnavali pomen te misli, naj le opozorimo, da prihod profesorja Wolanda (za katerega se kasneje izkaže, da je sam satan) izzovejo reakcije samih Moskovčanov.⁶² Satan pa je tista sila, ki razkrinka moralo sodobnega sveta oz ljudi, on je tisti, ki »odreši« mojstra in Margareto. Zlo je v človeku samem. Sodobna civilizacija (ki je nastajala in se razvijala po Kristusu) v bistvu to zlo producira, ne more pa ga obvladati. Tako tudi ne more obvarovati umetnika pred tragično usodo. Človek — individuum najde zavetje (dom) pred drugim človekom (družbo) samo v transcendenci oz. v utopiji.

Pojem utopije, ki je pri Bulgakovu vezan na (krščansko) mitologijo, je treba sprejemati tudi kot protest proti družbenim težnjam v Sovjetski zvezi v 20–30. letih, da bi ustvarili

⁵⁸Skaza, n. d., 153.

⁵⁹V romanu ni najti nobenih dokazov, da bi Ješua delal »čudeže«, ni avtoritativen, niti se ne proglašata za kralja ipd.

⁶⁰»Ni vam treba prositi zanj, Margareta, zakaj zanj je poprosil že tisti, s katerim bi bil ta tako rad govoril.« Obrnil se je (Woland — op. p.) spet k mojstru in rekel: »No, kaj pravite, zdaj lahko svoj roman končate z enim samim stavkom!« Mojster kakor da bi bil tega že čakal, ko je nepremično stal in gledal sedečega prokuratorja. Zložil je dlani v trebilo in zavpil /.../: »Prost si! Prost! On te pričakuje!« (*Mojster in Margareta*, 416).

⁶¹Gre za nadaljevanje tiste faze v Bulgakovovem ustvarjanju, ki jo prvič zasledimo v Zapiskih na manšetah.

⁶²O tem več v *Dva svetova*.

raj na zemlji — »komunistično utopijo«. Uradna sovjetska ideologija si je za cilj postavila oblikovanje »novega človeka«. Šlo je za povsem zavestni, racionalni eksperiment, ki bi pripeljal do tega, da bi se človek odrekel svojih starih življenjskih navad, pozabil na zgodovino in se ločil od tradicionalnih vrednot oz. kulture v celoti. Ta prenova človeka je suponirala spreminjanje naravnih zakonov in nastajanje umetno ustvarjenega stabilnega (dejansko pa brezosebnega) elementa nove države. Bulgakov se je že v zgodnjih 30-ih letih kritično — satirično odzval na eksperiment, kjer je na račun kolektivne, umetno vzpostavljene harmonije propadala vsakršna individualnost. Leta 1934 je napisal antiutopijo *Blaženost* (*Blaženstvo*) in svojo vizijo prihodnosti (kjer ne manjka aluzij na realni družbeni eksperiment) povezal z mitom o pravljicnih rajskih otokih, kjer vlada resnica in harmonija. Hitro se izkaže, da je umetno izgrajeni raj v bistvu totalitarno zgrajena država.

Mitološke prvine in asociacije imajo v antiutopiji (*Blaženost*) kot v utopiji (v romanu *Mojster in Margareta*) sorodno funkcijo. Človekov nasilni poseg v naravni red stvari, v svetovno evolucijo (ki ji vladajo univerzalne sile) vodi v katastrofo. Zanimivo je, da je za Bulgakova v drami *Blaženost*, podobno kot za Jevgenija Zamjatina v antiutopičnem romanu *Mi*,⁶³ glavni simbol naravnega reda (evolucije) ljubezen, čustvo, ki izvira iz človekove narave.⁶⁴ Ljubezen je tista, ki podre ravnovesje v umetno zgrajenem sistemu.

Tako ne preseneča, da je osnovno motivacijsko gibalno, od katerega je neposredno odvisno delovanje univerzalnih sil, tudi v *Mojstru in Margareti* čista, brezkompromisna ljubezen. Margareta je tista, ki mojstra s svojo požrtvovalnostjo tudi reši.⁶⁵ Ljubezen je v romanu ena osrednjih mikrotev, ki so v povezavi z drugimi temami vpete v temo umetnik — oblast oz. individuuum — zunanji svet.

Če smo govorili o leitmotivnosti v zvezi z mitologizacijo, potem se ta leitmotivnost kaže tudi na tematski ravni in v ubeseditvenih postopkih. V romanu *Mojster in Margareta* so teme iz različnih del Bulgakova povezane med seboj in tvorijo nerazdružljivo umetniško celoto. Bolj ali manj po kronološkem redu, kakor so se pojavljale in razvijale v ustvarjalnosti Bulgakova, naj jih omenimo. Tema najzgodnejših novel — bolezen je vezana na vse osrednje osebe romana: mojster in pesnik *Bezdomni* sta duševno nestabilni osebi, oba se znajdeti v psihiatrični kliniki, *Pilat* boluje za hemikranijo. Motiv boleznij je pri vseh brezdomnost. *Mojster* ostane brez svojega doma, ko se vanj nasilno vseli ovaduh *Alojzij Mogarič*. Ta brezdomnost ima paralelo v družbeni izolaciji, ki jo doživi mojster kot pisec ideološko nesprejemljivega romana o *Ponciju Pilatu*. Pandan družbeni brezdomnosti je individualna (idejna) brezdomnost, ki jo (že s svojim priimkom) simbolizira pesnik *Bezdomni*. Človek, ki se je podrejal vsiljenim ideološkim sodbam, dobi priimek, ko se zave (svoje) resnice in postane subjekt, ki naj bi suvereno razpolagal s svojim vedenjem v službi dobrega oz. resnice (nekdanj pesnik *Bezdomni* postane na poti razvoja profesor zgodovine *Ponirev*).⁶⁶ Svojevrstno tragedijo doživlja *Pilat*, ki je kot oblastnik (ki naj bi odredil, kaj

⁶³Dramo *Blaženost* in roman *Mi* povezuje ta tudi enaka tema in sorodna filozofska koncepcija.

⁶⁴Podobno funkcijo ima ljubezen tudi v drami Bulgakova *Adam in Eva* (*Adam i Eva*), kjer se osrednja tema prav tako razvija ob konfliktu individuuum (svoboda) : »totalitarni raj«.

⁶⁵Natančnejša analiza kaže, da gre za navezavo na Goethejevega *Fausta* oz. na temo o *Faustu* in *Marjetki*, kar še dodatno oteži obravnavo in v besedilo vnaša nove dimenzije. O tem več v navedenem članku *M. J a v o r n i k a*.

⁶⁶Tudi priimek *Ponirev* ima simbolni pomen. Glagol *ponirjat'* pomeni v slovenščini 'potopiti se v nekaj', kar je na metaforični ravni mogoče razumeti tudi kot 'poglobiti se v nekaj' — npr. v delo.

je dobro in pravično), dejansko brez doma. Pilat, ki izda svoje prepričanje iz strahu za svoj položaj, ostane brezdomen, tudi sobane Herodove palače mu ne nudijo občutja zavetja in doma, družbo v njegovi osamljenosti mu predstavlja le njegov zvesti pes Banga.⁶⁷ Pilat mora za svojo krivdo (sic!) delati pokoro »dvanajsttisoč lun«, dokler ga ne odreši mojster — umetnik. Margaretino vprašanje Wolandu — v času, ko se polagajo računi — »dvanajsttisoč lun za eno samo nekdanjo luno, ali ni to preveč« (*Mojster in Margareta*, 416) ponovno opozarja na simbolno vlogo, ki jo ima svetloba v ustvarjalnosti Bulgakova. Luna (oz. ulična svetilka) je simbol človeških žrtev, pomeni čas, ko se v človeku vzbudi občutje krivde za svoja dejanja.⁶⁸

Več pozornosti bi morali nameniti vlogi glasbe v delih Bulgakova. Samo ugibamo lahko, koliko so na strukturiranje romana *Mojster in Margareta* (če ostanemo samo pri njem) vplivala dela skladateljev, ki se glede na Bulgakovove umetniške postopke zagotovo v romanu ne pojavljajo slučajno (prim. naše ugotovitve v zvezi z dramskim besedilom Zojkino stanovanje). Berlioz (gre za aluzijo na Hectorja Berliozja in za morebitno naslonitev na njegovo delo *Fantastična simfonija*), v romanu šef pisateljskega društva Massolit, simbolizira idejno determiniranega predstavnika oblasti, ateista, ki navkljub veri v svoje prepričanje, doživi tragično usodo.⁶⁹ Rimski (aluzija na Rimskega-Korsakova), finančni direktor gledališča Variete je primer marljivega uresničevalca ukazov, ki je — podobno kot Berlioz — zaradi nerazumevanja sveta, idejne omejenosti kaznovan (mora na zdravljenje na kliniko). Posebna vloga je namenjena dr. Stravinskemu (aluzija na ruskega skladatelja Igorja Stravinskega), ki tako mojstru kot pesniku Bezdornemu nudi v psihiatrični kliniki zavetje in tako ustvari iluzijo doma. V romanu se posredno pojavi še en skladatelj. V pogovoru na kliniki mojster vpraša pesnika Bezdornega, če je kdaj slišal opero Faust.⁷⁰ Gre seveda za aluzijo na opero francoskega skladatelja Charlesa Gounoda.

Roman *Mojster in Margareta* ni sinteza vsega Bulgakovovega ustvarjanja samo zaradi navzkrižnih prepletov tem, ki jih je Bulgakov obravnaval v posameznih delih, mnenje o sintetičnosti podkrepita dva pripovedna postopka, ki sta prevladujoča načina upovedovanja sveta in nosilca vrednostnih stališč. Jeršalajska pripoved je psihološko motivirana (pogojno rečeno) realistična pripoved o Ponciju Pilatu in Ješui Han-Nasriju, kar nas spominja po pripovednem postopku na najzgodnejše Bulgakovove novele. Moskovska pripoved je groteska in kot taka znak kaotičnega, razrušenega sveta, fantastične realnosti moskovskega vsakdana v 30 letih, za razliko od zgodovinske (jeršalajske) pripovedi, kjer vzročno — posledične zveze oz. vrednostna razmerja (še) obstajajo.

Primek Ponirev razumemo kot oznako za človeka, ki se je poglobil v študij in vase ter dosegel življenjsko zrelost.

⁶⁷»Nesreča je v tem,« je nadaljeval zvezani (Ješua — op. p.), ki ga ni nihče oviral, »da si preveč zaprt vase in si povsem izgubil vero v ljudi. Saj vendar ne gre, v tem mi boš dal prav, da bi človek vso svojo naklonjenost dajal psu.« (*Mojster in Margareta*, 29).

⁶⁸Prim. dramo Beg. V njej Hludov v svojih blodnjah nagovarja Krapilina (moralno čistega vojaka) z besedami: »Kako si se ti sam odtrgal od dolge verige lun in uličnih svetilk?« (*SS*, 3: 273 — prev. M. J.).

⁶⁹Dejansko se Berliozu uresniči tisto, v kar veruje. Woland pravi: »Sicer pa so vse teorije vredne ena druge. Med njimi je tudi taka, po kateri bo vsakomur dano tisto, kar veruje.« (*Mojster in Margareta*, 299).

⁷⁰Ta opera ima pomembno vlogo tudi v Gledališkem romanu, odločilno namreč motivira dejanje glavnega junaka Maksudova.

Ko smo govorili o ustvarjalnosti Bulgakova oz. o razvoju teme individuum — zunanji svet, smo pogosto opozorjali na pomembnost etične komponente v njegovih delih. Če skušamo zgolj površno odgovoriti na vprašanje, zakaj je etična funkcija v delih Bulgakova tako izrazita, da se zdi, kot da se estetska funkcija umika v ozadje, ne moremo mimo dejstva, da je literatura v Rusiji — v različnih zgodovinskih obdobjih — nadomeščala vlogo drugih, v bistvu samo (pol)razvitih oblik zavesti — politike, sociologije, filozofije ipd.

Razumljivo je, da se pisatelj v časih enoumja in naraščajočega totalitarizma — kot so bila 20., še posebej pa 30. leta v Sovjetski zvezi — čuti poklican, da se ukvarja kot zagovornik svobodomiselnosti, individualnosti in humanizma z ontološkimi vprašanji, med katera zagotovo sodi problematika etosa. Ker je umetnik že po nekem splošnem prepričanju vizionar prihodnosti in kot tak pred družbenim razvojem, ne preseneča, da so dela Zamjatina, Platonova, Erdmanna, Bulgakova, ki obravnavajo vprašanja etične narave dobro — zlo oz. resnica — laž, doživela izjemno pozornost v Sovjetski zvezi (še) v šestdesetih letih. Značilni za »odjugo« (otepel'), ki jo je prinesel 22. kongres KPSS, so bili poskusi kritično prevrednotiti čas, v katerem je Sovjetska zveza živela več kot trideset let, in dobiti nov zagon (ob vse očitnejši krizi stalinizma) za uresničenje komunistične utopije. Kultura 60-ih let, ki je reševala čisto določene socialne probleme, je na pragu med časom, ki ga zaznamujejo slabosti (zlo) in prihodnostjo (dobro), razumela prehod med socialno — zgodovinskimi dogodki kot antagonizem dobrega in zla. Ob tem se je zaostroilo (kakor se vedno zaostri v prehodni fazi) vprašanje o resnici.⁷¹

S temi vprašanji se je od začetka 20. pa do konca 30. let ukvarjal tudi M. A. Bulgakov in v romanu *Mojster in Margareta* izoblikoval vizijo, ki jo je mogoče razumeti kot odgovor na omenjena vprašanja. Ni naključje, da (še) v 60-ih letih izide roman *Mojster in Margareta*.

Da bi mogli celovito predstaviti Bulgakovovo vizijo, se moramo vrniti k razpravljanju o romanu *Mojster in Margareta*, predvsem k tistemu delu, ko govorimo o mitopoetskem mišljenju oz. o mitopoetski shemi sveta. Posebej smo se ustavili pri vprašanju zla in ugotovili, da zlo ni samostojna sila, temveč je posledica človeških lastnosti oz. človekovih dejanj. Ugotavljali smo, da je (sodeč po mottu k romanu) zlo le del tistega, kar vedno pripelje do udejanjanja principa dobrega. Površna izpeljava te misli nas vodi v prepričanje, da je dobrota (Ješua) obvladujoča sila, ki uravnava svet. Podrobnejša analiza nas vodi k drugim sklepom. Presenetljivo dejstvo je, da Ješua, ki sicer odreši mojstra in Margareto, na moskovsko stvarnost nima pretiranega ali celo usodnega vpliva. Razen redkih izjem v dejanskosti življenje teče po ustaljenih tirnicah, dogodke v času satanovega prihoda proglasijo za delo izvrstnih hipnotizerjev (gl. epilog). *Mojster in Margareta* sta odrešena še le v svetu utopije, v transcendenci, ne pa v realnosti. Ješuoovo prepričanje o dobroti vsakega človeka prelomi že Pilat (ki se sicer v svojem intimnem prepričanju strinja z Ješuo), ko ubije (naredi zlo) Judo iz Kerijota. Tudi Levi Matej (aluzija na evangelista Mateja), ki skuša zapisati Ješuoov nauk, Ješue ne razume in napačno zapisuje njegove besede.⁷²

⁷¹ Več o socio-kulturološki situaciji v Sovjetski zvezi v 60-ih letih gl. v razpravi P. V a j l', A. G e n i s, Bulgakovskij prevorot, *Kontinent* 47 (1986).

⁷² »Ti dobri ljudje,« je začel jetnik (Ješua — op. p.) »niso ničesar razumeli in so pomešali vse, kar sem govoril. Vsega je krivo to, da napačno zapisuje moje besede. /.../ in kdo je to?« je stidljivo vprašal Pilat in se z roko dotaknil svojega senca. »Levi Matej,« je ustrezljivo pojasnil jetnik (*Mojster in Margareta*, 27).

Dejanski, čisti humanizem Ješue v stvarnosti ni uresničljiv, je abstraktum. Ješua ideja dobrega je le utopija, saj v dejanskosti obstaja zlo, ki vseskozi spremlja človeka, saj ga on sam dejansko motivira oz. povzroča. Niti ideja dobrega, ki se v stvarnosti ne more utelesiti, niti zlo kot izraz človekovih dejanj in slabosti nimata neomajne moči v realnem svetu. Zdi se, da Ješua na Pilatovo vprašanje »kaj je resnica« (Mojster in Margareta, 28) ne more odgovoriti, saj razpolaga le z enim delom resnice o obstoječem svetu, njegova ideja o kraljestvu resnice in pravice pa je le vizija.⁷³

Na vprašanje, kaj je resnica, pa sugerira odgovor Woland v pogovoru z Levim Matejem: »kaj bi počenalo tvoje dobro, če ne bi bilo zla, in kakšna bi bila videti zemlja, če bi z nje izginile sence? Saj sence prihajajo od predmetov in ljudi.« (Mojster in Margareta, 392).

Resnica se kaže kot ravnovesje dobrega in zla. Svetovni red temelji na celovitosti, v kateri sta dobro in zlo nerazdružno povezana. Da človek razume (svojo) realnost, jo mora sprejemati kot enotnost nasprotij. Pilatovo dejanje iz strahopetnosti simbolizira tisti korak v razvoju, ko je človek sam sebe obsodil na večno iskanje izgubljene možnosti, da bi na zemlji »zrasel novi tempelj resnice«, v katerega je verjel Ješua Han-Nasri. Ne preseneča, da je Ješua pred smrtjo izrekel besede, da ima strahopetnost za eno najhujših človeških slabosti (Mojster in Margareta, 334).

Bulgakovova vizija s tem še ni izčrpana. O vprašanju o resnici moramo razpravljati v zvezi s temo zgodovina — umetnost (literatura). Opozorili smo že, da je jeršalajmska pripoved hkrati mojstrov roman o Ponciju Pilatu, pripoved o realnih zgodovinskih dogodkih pred 2000 leti in sanje, ki jih sanja pesnik Bezdumni v bolnici dr. Stravinskega. Da bi še dodatno osvetlili funkcijo omenjene trojnosti, moramo biti pozorni na pogovor med mojstrom in I. Bezdumnim v psihiatrični kliniki. Mojster se odzove na pripoved o zgodbi (jeršalajmski pripovedi), ki jo je Bezdumni slišal od profesorja črne magije (Wolanda), z besedami »O, kako sem vse uganil!« (Mojster in Margareta, 147). Woland je pesniku Bezdumnemu — kot o resničnih dogodkih — pripovedoval isto in na enak način o Ješui Han-Nasriju in Ponciju Pilatu, kot je v svojem romanu o tem pisal mojster. Razlike med umetniškim delom in dejanskostjo ni, mojster je umetnik — prerok, ko se z njegovimi besedami izraža resnica. Ta proces pa je nezaveden, saj se svojega dejanja ni zavedal, kar je mogoče sklepati po njegovih besedah, da je resnico uganil. Potemtakem je razumljivo, da so se resnični dogodki lahko sanjali tudi pesniku (sic!) Bezdumnemu, saj so sanje izraz nezavednega.

Na tem mestu lahko ponovno aktualiziramo našo misel, da osrednji lik Bulgakovovega romana niso niti Ješua, Pilat, mojster, Woland ali Margareta, temveč je to roman — umetniško delo kot tako. V Mojstru in Margareti je Bulgakov opozoril na funkcijo, ki jo ima literatura — umetnost oz. ustvarjalno dejanje. Umetnikovo delo je po Bulgakovu vedno v idealnem razmerju, skladno z resnico. Beseda pisati za Bulgakova pomeni vedno graditi oz. ustvarjati večno prisotno resnico. Tako tudi »rokopisi ne morejo goreti«, saj so del večne resnice in s tem univerzuma.⁷⁴

⁷³ Ješua izreče v pogovoru s Pilatom besede: »Jaz, hegemon, sem govoril o tem, da se bo tempelj stare vere podrl in da bo zrastel novi tempelj resnice.« (Mojster in Margareta, 28).

⁷⁴ V razpravo niso zajeta tista dela, ki po našem mnenju za razumevanje evolucije v poetiki, estetiki in svetovnem nazoru M. A. Bulgakova nimajo posebnega pomena. Tako ne govorimo posebej o njegovih feljtonih, drami Batum (posvečeni J. V. Stalinu — drama bi zaradi specifične zahtevala

РЕЗЮМЕ

Монографическое исследование творчества М.А.Булгакова раскрывает с хронологически-эволюционной точки зрения константы поэтики и эстетики художника и его мировоззренческие позиции. Изучение произведений Булгакова показывает, что их общим знаменателем является тема «индивидуум : внешний мир», которая развивается на основе многих (авто)биографических и исторических реалий. В новеллах раннего периода рассказчик (центральный литературный персонаж) = индивидуум (врач), просвещая неграмотный народ («Записки юного врача»), активно относится ко внешнему миру — полуфеодальной царской России. С октябрьской революцией начинается радикальная перемена положения индивидуума. Новый мир, разрушающий установившуюся систему ценностей, вызывает чувство потерянности и бездомства, результатом чего является пассивность литературного героя.

Следствие непонимания нового мира — болезнь, сумасшествие, приводящее героя к саморазрушению («Записки на манжетах», «Дьяволиада») или к уничтожению — убийству, совершенному внешним миром («Роковые яйца»). Герой-индивидуум, поняв, что реальность шодит с ума, постепенно дистанцируется от нее и уходит в свой внутренний мир («Собачье сердце»). Перемена во внешнем мире — октябрьская революция — косвенно определяет и повествовательный метод. В самых ранних новеллах повествование психологически мотивировано, для тем, связанных с современностью (время после октябрьской революции), характерен гротеск («Зойкина квартира»). Психологически мотивированное повествование доминирует в романе о гражданской войне «Белая гвардия», одновременно в романе появляются и элементы гротеска, когда речь идет о т.н. внешнем мире. Гражданская война — это только рамки романа «Белая гвардия», основа для поисков смысла бытия человека в стихии истории. В романе отношение «индивидуум : внешний мир» приобретает новые измерения, становясь частью более комплексного отношения «человек : история».

После 1924 г. большое внимание уделяется теме «художник и его отношение к власти». Булгаков в разных периодах истории раскрывает повторяющуюся схему ролей и ситуаций: художник, посвятив себя Правде, отправляется на хождение по мукам. В отношении к (лицемерной) власти ему всегда приходится исполнять роль жертвы («Мольер» (Кабала святош)). Тема «индивидуум (художник) : внешний мир (власть)» получает в пьесе «Пушкин» надстройку: центральное действующее лицо (Пушкин) в пьесе вообще не появляется, так как в обществе, которое не в состоянии его защитить, художник не может существовать. На передний план выдвигается тема «литературного произведения», как такового.

В синтетическом и самом комплексном произведении Булгакова, в романе «Мастер и Маргарита», центральным персонажем является само произведение искусства, роман о Понтии Пилате. В «Мастере и Маргарите» темы, постоянно повторяющиеся в творчестве Булгакова, связываются в художественное целое, и, взаимно переплетаясь, составляют мозаику, которая дает ответ на один из основных вопросов романа: что такое правда.

Оказывается, что нет никакого различия между художественной и исторической

posebno obravnavo), dramatizacijah (npr. Don Kihota ali Gogoljevih Mrtvih duš), o libretih (npr. Minin in Požarski, za opero Črno morje ipd.), o scenskih delih po motivih Shakespeareovih dram (po motivih Henrika IV., Veselih žen Vindsorskih) itd.

правдами, художник лишь воплощает в художественных образах извечные истины. Посвященный Правде, художник поставлен рядом с Иешуей (Иисусом Христом), верящим в то, что наступит время, когда будет построен храм истины и справедливости. Христ, символ чистого человеколюбия, — новая тема, до «Мастера и Маргариты» Булгаковым подробно не разработанная ни в одном из произведений. Речь идет об отношении между принципами добра и зла. На вопрос, что такое «добро» и что такое «зло», Булгаков однозначного ответа не дает, но несомненно близка ему августинская концепция, согласно которой «зло» не является самостоятельной силой, а происходит от людей, ибо оно порождается их слабостями. Зло нельзя отрицать (да это и невозможно сделать), так как оно является составной частью мирового порядка и вместе с принципом добра восстанавливает Равновесие.

SKUPNI SPOROČANJSKI KROG V POROČEVALSTVU

Osební, osebnosvojilni zaimki in glagolske oblike za 1. in 2. os. mn. so izvenbesedilni kazalniki množinskih, v besedilu nepoimenovanih predmetov govora (denotatov). Zato se v poročevalskih besedilih ne nanašajo na jasne denotate. Uvedena je kategorija skupnega poročanjskega kroga, tj. izkustvene predstave, ki v poročevalskem poteku prek enotnosti treh sporočanjkih spremenljivk (sporočevalec, sporočilo, sprejemalec) vzpostavlja tukajšnjost in zdajšnjost vsebine v sporočanjki okoliščini. V besedilu so kazalniki skupnega sporočanjkega kroga, prek besed teh kazalnikov pa se osebni in osebnosvojilni množinski zaimki nanašajo na ustrezne denotate.

Personal pronouns, personal possessive pronouns and verbal forms for 1st and 2nd person pl. are exophoric markers of plural referents, which are not named in the text. Therefore, in a report they do not refer to clearly defined denotates. A category of common communication circuit, i.e. experiential image, which in the process of communication through the comprehensiveness of three communicative parameters (addresser, message, addressee) establishes the content in the communication circumstance with respect to the here and now. In the text, these are signs markers of a common communication circuit, while through the lexemes of these markers personal and personal possessive pronouns in plural refer to the corresponding referents.

0 Vsebina besedil vseh poročevalskih (pisno-vidnih in govorno-slušnih) žanrov lahko nekatere izseke iz objektivne stvarnosti zajema tako, da predmeti govora (denotati) niso poimenovani, ampak nanje kažejo nanašanje besede, tako da so predmeti govora in vsakokratni naslovniki vključeni v sporočanjko (komunikacijsko) razmerje. Te besede so zaimki za 1. os. mn. in druge besede, ki v besedilu vzpostavljajo nanašanje (referenčno) točko, iz katere se izkustveno, po sporočanjkem dogovoru (konvenciji) razpozna uistosmerjenost treh sporočanjkih spremenljivk, poročevalskega vira, besedila in naslovnikov, v smislu tukajšnjosti in zdajšnjosti.¹ Te besede so nekateri relacijski pridevniki (*sose-dnji, nasproten*). Sem spadajo še pisna in govorna tehnika ločevanja med avtorskim in neavtorskim (citiranim) besedilom, s čimer je povezano razpoznavanje prvin posamičnih vrednostnih sistemov.

Za uistosmerjenost treh sporočanjkih spremenljivk v sporočanjko okoliščino uvajamo poimenovanje *skupni sporočanjki krog* (SSK), katerega namen je sporočanjko dejavnost zajeti celostno ter se hkrati izogniti delnim in večinoma nezadostnim oznakam, s katerimi se dela v območju jezika poročevalstva, kakor tudi sporočana (znanje jezika, splošno vedenje). SSK se tudi ne prekriva z javnostjo² (oz. javnostmi), v določenih sporočanjkih okoliščinah pa samo delno z *naslovniki* in *občinstvom* ter slovničnimi oznakami *udeleženci*,

¹Posledica raznosmernosti med temi spremenljivkami je učinek ne-tukajšnjosti. Za slovenščino je bila razčlenjena v tuji radijski propagandi, tj. v besedilih, ki so kot slovenska besedila prišla k slovenskemu naslovníku, ki jih je sprejemal kot besedila »tujega izvora« (Korošec 1984: 62-63).

²Javnost seveda ni kategorija iz območja sporočanja, čeprav je le-to njena tvorna prvina, poročevalsko sporočanje pa (priznано) ena njenih najpomembnejših dejavnosti. V r e g (1980) obravnava javnost kot socialno-politično kategorijo (»ki izraža mnenje o perečih družbenih vprašanjih« (22), kot družbenozgodovinsko kategorijo (»ki v vsaki zgodovinski fazi odseva in izpričuje družbena protislovja« (23), sociološko pojmovanje pa razume javnost kot kategorijo, »v kateri so prisotne vse

govoreči, ogovorjeni, vendar jih lahko zajema. Kot se bo videlo, spada v dojemanje SSK tudi pojmovanje prostora v zemljepisnem smislu, pa tudi narodnosti in državnosti, vendar je SSK iz območja delovanja in razumevanja jezika poročevalstva, kot se uresničuje v specifičnem sporočanjškem stilu publicistične funkcijske zvrsti, iz česar izhajajo stilni učinki, sporočanjške motnje, pa tudi zlorabe.

Pojmovanje SSK se približuje Praksejevemu »komunikacijskemu prostoru« (gl. Vreg: 1980: 123) v teoriji funkcionalne publicistike, kjer se proučujejo odvisnosti³ med tremi temeljnimi »pozicijami publicističnega dogajanja: sporočevalec (publicist), sporočilo (izjava) in recipient (sprejemalec)«. Obseg SSK se sicer ponuja predvsem kot »prostorska« tukajšnjost, vendar »časovnih« ne bi bilo dobro povsem izključiti. Poročevalstvo je po naravi stvari izrazito v sodobnost (ažurnost, zdajšnjost) usmerjena dejavnost in tako se da razumeti tudi Praksejev »duh časa«, časovni obseg pa se lahko pokaže kot izstop iz časovnega SSK (npr. mi Kranjci, kranjska, narodnjak, naprednjak, rodoobjub), seveda če na stilno hotenje, tj. rabo časovno zaznamovanih besed (historizmov) ni ustrezno opozorjeno. Zato bo oznaka izčrpnjša, če vanjo poleg »prostorske« tukajšnjosti zajamemo tudi »časovno« zdajšnjost. Uvedba SSK ni samo metodološki ukrep, saj v razumevanje poročevalskih besedil vnaša jasnejše oporne točke. Vendar ne zahteva nobenega predruženja obstoječih jezikovnosistemskih in jezikovnostilističnih postavk.

SSK se torej pojmuje kot izkustvena predstava, ki v poročevalskem poteku iz uistosmerjenosti vseh treh spremenljivk (sporočevalca, sporočila, sprejemalca) vzpostavlja tukajšnjost in zdajšnjost sporočanjškega stika.

1 1. SSK in 1. os. mn.

Vse prvoosebne (in drugosebne) oblike množine ne tvorijo SSK, kot ga pojmuje tukaj. Razlike je treba videti, opora za to pa je skoraj v celoti dana v strukturalnem opisu

strukture in stratifikacijske sestavine, značilne za dano globalno družbo oziroma njen večji del« (34). Če bi postavili, da se zveza »vse strukturne sestavine« razume tako, da vsebuje tudi jezik (in sicer jezik kot sistem in govor), bi bil SSK že zajet v široko pojmovani »javnosti«. Videlo se bo, da to ne gre, tudi če bi javnost zožili na t. i. posebne javnosti, npr. kmečka, šolska, vojaška javnost, strokovne javnosti (Vreg 1980: 145-154), bo SSK širša kategorija, se pravi, da poročevalstvo za vsako od posebnih javnosti prek poročevalskih besedil vzpostavlja vsakokratni SSK, v okviru katerega je omogočeno razumevanje sporočila posamične javnosti in to se pravi tudi obče javnosti. Vzpostavlja se torej vsakokratni SSK, ne pa javnost. S p l i c h a l (1984: 20) pravi z Millsom: »Z množičnimi mediji se javnost ne konstituira, ampak z njimi (ne zaradi njih!) razpade.« Zato SSK ni tvorno bivajoče (eniteta), ampak sestavina strukture zavesti, tako kot jezik.

³Odvisnost spremenljivk sporočevalca in sprejemalca se P r a k e j u odkriva v tem, da morajo imeti sporočanjške vsebine, tj. informacija, komentar, zabava, enako vrednost za sporočevalca in sprejemalca, kar je gotovo prav. To je ne samo publicistična, ampak splošno sporočanjška zadeva. Pojmovanje SSK je blizu Prakseju, ker v »komunikacijski prostor« vključuje tudi sporočilo kot »funkcijo vsakokratnega družbenega okolja« (pri Vregu 1990: 125). Ta prostor namreč razume kot kulturno in socialno sklenjene kroge kakega obdobja. Kulturni krog je podoba o svetu in vrednotenje sveta, kulturno obdobje pa je tudi duh časa in življenjski čut. Če bi te Praksejeve kategorije zvedli na jezikovne znake zanje, jih torej postavili v območje jezika (Prakke na to ne kaže), bi bili zelo blizu temu, kar pojmuje kot SSK. Manjka namreč izrecno poudarjanje, da se te kategorije izražajo v besedilu kot kazalniki uistosmerjenosti, celokupnosti (ne zgolj medsebojne odvisnosti) vseh treh spremenljivk sporočanjškega procesa.

sestava slovenskega jezika. Posamezne postavke iz opisne slovenice je treba razširiti za besediloslovni vidik, nekaj pa je treba še dodati.

Prvo- in drugoosebne oblike množine so osebnozaimske *mi* in *vi* z odvisnimi skloni ter prvo- in drugoosebne glagolske oblike. Pri Toporišiču (1984: 240) so zaimki obravnavani predvsem (a ne izključno) z vidika njihovega pomena, tj. 1. in 2. oseba izražata udeleženca,⁴ 3. os. pa neudeleženca pogovora, se pravi, *jaz* poimenuje (tako!) govorečega, *ti* ogovorjenega, *on* itd. pa neudeleženca pogovora. Natančneje je izraženo določilo pri kategorijah samostalniških zaimkov (239), kjer je zajet nanašanjski vidik: »Nanašajo se /samostalniški zaimski, T.K./ na poimenovanja predmetnosti, ne imenujejo pa je neposredno.« Važno je bilo poudariti »nanašanje na poimenovanja predmetnosti«, se pravi, na samostalniške besede, zato je bilo treba prvo- in drugoosebne zaimke izločiti: »Izjema je osebni zaimek za 1. in 2. os. vseh števil« (239), pri čemer je »izjemo« treba razumeti tako, da se zaimki 1. in 2. os. vseh števil »ne nanašajo na poimenovanja« predmetnosti, izjemo od »ne imenujejo pa je neposredno« pa tako, da osebni zaimki za 1. in 2. os. vseh števil prav zato, ker se ne morejo nanašati na *poimenovanja* (na besede, v besedilu) neposredno kažejo na izvenbesedilno predmetnost, natančneje, na posameznike, udeležene v sporočanjsem stiku, ne da bi bili poimenovani. Zato imajo prvo- in drugoosebni zaimki izvenbesedilno⁵ nanašanjsko vlogo, pri čemer seveda velja stilistično pravilo, da v položaju osebka niso izraženi, če niso poudarjeni. Končnice (osebila) osebnih glagolskih oblik predstavljajo osebnim zaimkom določeno analogijo.⁶ Osebni zaimek *mi* je pri Toporišiču naveden kot množina moškega spola (»*jaz* in *ti* zaznamujeta 1. in 2. os. ednine glede na vse tri spole, drugi osebni zaimki pa spol izražajo oblikoslovno: /.../ *mi*, *mé mé* ipd.«; ²1984: 239), tako da vsaj na tem mestu ni navedena možnost, ko želi govoreči sebe in na-

⁴Pri B ü h l e r j u (1936: 4) je razmerje med udeležencema ločeno na bližnje nanašanje (tam: *kazanje*), tj. *jaz*, *mi*, in oddaljenejšo, tj. *ti*, *vi*. Pozajmljenje velja samo za neudeleženca, tj. 3. os. vseh (obeh) števil.

⁵*Izvenbesedilen* (npr. v zvezi izvenbesedilni kazalnik) za *eksoforičen* tukaj uveljavljam zaradi primernosti, ki jo ima predposki *izven* kot predlog (ne kot prislov!). Pomeni namreč prav to, kar zahteva beseda iz latinskih sestavin: ven iz besedila. Nakazuje torej »smer gibanja«, podobno kot sklopljena predloga *iznad*, *izza*. Pretoga puristična prizadevanja zadnjih dveh desetletij so *izven* kot srbohrvatizem precej uspešno nadomestila pri sestavljenkah, kot npr. *izvenkrmni* → *zunajkrmni* (motor). Če bi tu še nekako pristali na (slabo) nadomestilo (ker se prislovu *zunaj* vsiljuje še predložni pomen), pa se pri *izvenbesedilen*, kjer želimo zajeti »kazanje smeri ven«, tej prevzeti besedi res ne kaže odpovedati.

⁶Za češčino na to opozarja D a n e š (1985: 202–203). Raba osebnih zaimkov v položaju osebka ne spada k pozajmljanju, govoreči in poslušalec sta lahko izražena samo s *kazanjem*, pri čemer je vseeno, ali se nanju kaže s končnicami osebnih glagolskih oblik ali s (stilistično) osebnimi zaimki (opomba na str. 202). Zato bi se kazalo pridružiti K o m á r k u (1987: 5), ki zaimke (*mi* bi rekli: zaimenske besede) prepušča besednovrstni delitvi, njihovo besedilno vlogo pa zajema z zvezo deiktične (kazalne) besede ali identifikatorji (razpoznavniki), ker pri njih ne gre v prvi vrsti za zastopstveno vlogo (pro-nomen; rus. mesto-imenie), kakor tudi ne za zastopstvo imen, ampak je njihova pomenoslovna in funkcijska značilnost v tem, da obstoječe resničnosti ne poimenujejo. Nanjo kažejo oz. kažejo na poimenovanja resničnosti (natančneje bi se reklo: na odraz resničnosti v naši zavesti, sistemiziran v jeziku). Tako je zastopstvo samo ena od vlog kazalnih besed, tj. pozajmljanje, pri zaimkih za 1. in 2. os. pa niti to ne. — Na širše H a r w e g o v o razumevanje t. i. pronomin je opozorjeno pri K o r o š c u (1986: 58).

slovnika vključiti v skupek posameznikov ne glede na njihovo spolno pripadnost. Ker se ista okoliščina izraža tudi z glagolskimi končnicami (-mo, -te itd.), ko zaimki niso poudarjeni, so podatki o tej vrsti množine zajeti drugje; vse lahko gre v sklop splošnega pravila o slovnčni nezaznamovanosti moškega spola. Pri določilih o rabi glagolskih oblik je izjema, po kateri »... 1. os. dv. in mn. izraža tudi samo tistega, ki je kot govoreči bodisi del para bodisi večje celote: »Prosimo vas za dovoljenje,« je rekel najstarejši med šolarji.« (325), bi lahko bilo pristavljeno »... večje celote posameznikov obeh spolov«. Podobno se vidi tudi pri hierarhični določitvi propozicije kot prenesena raba 2. os. ed. in mn. in 1. os. mn.: *Vzamemo tri kile moke* ... (428). Tukaj sicer govorni položaj neprisiljeno ne predvideva poudarjenega *mi*, pogosto pa je takrat, ko so jedra priredno zloženega osebka različnih spolov in zato stoji pridevniška oblika povedka v moškem spolu (479), kjer si zlahka zamislimo ne le pridevniške oblike povedka, ampak tudi poudarjeni *mi*. Torej ne samo *Konji in krave so se pasli*, ampak tudi: (*V prvi skupini smo en fant in štiri dekleta, v drugi pa sama dekleta*). *Mi gremo ob potoku, ve pa navzgor po bližnjici*. (zgled je izmišljen) Zaradi ubesedovalnih (pravzaprav besedilotvornih) težav z (osebnimi) zaimki pri učencih osnovnih šol je na besedilni vidik nanašanja opozorila Kunst-Gnamuševa (1982/83: 39), vendar jo tu zanima le nanašanje s pozajmljanjem.⁷

Besedilno in za dojemanje SSK važno volgo osebnih zaimkov in glagolskih oblik bi torej opisali takole: prvo- in drugoosebne množinske oblike (slednje precej redkeje) imajo izvenbesedilno vlogo in se — za razliko od tretjeosebne, ki v besedilu tvorijo navezne pare in nize, tj. razmerja nanašalnica ← naveznik(i) — nanašajo (bolje: kažejo) na prvine izvenbesedilne predmetnosti; ker je predmet govora nepoimenovan, je lahko različen tudi znotraj istega besedila in čeprav nanj kažejo iste oblike kazalnikov. Zato se nanašajnska istovetnost vzpostavlja prek kazalnikov SSK.

1.1 Ker vsi množinski prvoosebni morfemski navezniki osebnih glagolskih oblik ne tvorijo SSK, v nekaterih govornih položajih preprosto samo kažejo na govorca, ki ni tvorec sporočila, ampak njegov skupinski (po)srednik (medij). Pri tem je izrazit radio kot izključno govorno-slušni (po)srednik, kot tak pa ima pragmatična sredstva, ki besedila umeščajo v sporočanje okoliščino predvsem glede na čas (čas kot potekanje), kar spada v okvir prilagajanja sporočanja tvamim lastnostim govorno-slušnega prenosnika. To umeščanje se hkrati uporablja za vzpostavljanje in vzdrževanje stika z naslovniki, tj. po-

⁷ Iz spoznanj, ki jih je prineslo gradivo za raziskavo (tj. težave učencev s pozajmljanjem, neustrezna raba zaimenskih izrazov in kazanje na predmetnost, kadar to ni potrebo), izvaja trditev, »... da bi bilo treba zaimensko besedo obravnavati funkcijsko, to je uzavestiti njeno vlogo pri nastajanju besedila. Raba zaimenske besede v navezovalni vlogi je nedvomno zapleten postopek. Pri samostalnem izražanju predmetnosti učenec postavi neposredno razmerje med predmetnostjo in izrazom zanjo. Pri osebnozaimenskem pa mora upoštevati *vmesno stopnjo* (poudaril T.K.) — besedilo, kjer je predmetnost že poimenoval in mu je v naslednji povedi ni treba znova.« Vidi se, da se avtorica ukvarja samo z zaimenskim navezovanjem (pozajmljanjem) poimenovane predmetnosti. Kaže, da prvo- in drugoosebni zaimki, ki se nanašajo na v besedilu neposredno nepoimenovano resničnost, niso zbudili pozornosti. To vlogo zaimkov je sicer avtorica obravnavala že prej (Kunst-Gnamuševa 1981/82: 183): »Osebna zaimka za 1. in 2. osebo kažeta torej na *položajsko dano predmetnost*« (poudaril T. K.), vendar je tudi tu ni jasno opredelila v smislu izvenbesedilnega nanašanja: »Kadar gre za tretjo osebo, si samostalniki in osebni zaimki to vlogo (tj. poimenovanje predmetnosti, T. K.) delita, /.../, za izražanje sporočevalca in naslovnika pa praviloma uporabljamo le osebni zaimek.«

slušalci (pri pisnem poročevalstvu je ta stik dosežen, ko bralec »drži« časopis v rokah), in sicer tako, da so imenovani z ogovornimi frazeologemi (*spoštovani, dragi* itd. *poslušalci*) ali drugoosebnimi množinskimi morfemi glagolov (*poslušate radio Slovenija, slišali ste oddajo dogodki in odmevi*), ki so pomembni predvsem zaradi pomena slovničnih morfemov, tj. kazanja na 2. osebo, saj sama pomenska vsebina korenov označuje nič drugega kot pravkar potekajočo dejavnost naslovnikov.

Prvoosebne množinske oblike so pri glagolih dveh vrst:⁸ (a) Prva oseba množine glagolov kaže na (neimenovanega) množinskega govorca (»mi, radio kot skupinski poročevalc«). Govorec je seveda edninski, to vemo, saj se sliši en glas, zato rabo množine tukaj nekako še uvrstimo k Toporišičevi izjemi (1. os. mn. izraža tudi samo tistega, ki je kot govoreči del večje celote, 325). Da gre za izrazito pragmatičnost, se vidi po tem, ker glagoli »sporočajo o sporačanju« (*omeniti, spregovoriti, seznaniti*) ali pa so sploh izvajalniki (performativi, npr. *vabiti*). Razločevalno znamenje teh glagolov nasproti glagolom skupine (b) je v tem, da pomenska vsebina zajema dejavnost poročevalca kot (po)srednika, naslovniki pa so kot ogovorjeni udeleženci izraženi bodisi s tožilniškimi drugoosebnimi zaimki (premi predmeti) bodisi so ob glagolih lahko zamišljeni kot dajalniški drugoosebni zaimki (nepremi predmeti), lahko pa so tudi izrečeni:

(1) V začetku naj vas najprej seznanimo z vsebino pomembnejših novic, ki smo jih skupaj s sodelavci pripravili za tole oddajo./Skušali vas bomo seznaniti z najpomembnejšimi dogodki. Slišali ste zadnja večerna poročila in zdaj vas vabimo, da prisluhnete /.../. Pripravili smo (*vam) nekaj kratkih novic za ljubitelje športa./Toliko na kratko o dogodkih, o katerih (*vam) bomo spregovorili v nadaljevanju./Pred daljšim vremenskim poročilom (*vam) omenimo še, /.../. Že v uvodu oddaje smo (*vam) omenili, da /.../. Posredujemo vam povzetke najpomembnejših prispevkov.

(b) Drugače je s prvoosebnimi množinskimi oblikami glagolov, katerih pomenska vsebina je taka, da ne kaže izključno na dejavnost govorca, zato je k njej mogoče pritegniti naslovnike. Prva oseba množine je tako seštevek govorca in naslovnikov, množino pa ustvarja posrednik z rabo teh glagolskih oblik. To je kazanje na omejeni sporočanski krog (OSK) kot množino sodelujočih, nasploh značilno za vzpostavljanje govornega in pisnega stika med govorcem (avtorjem) in naslovniki, npr. predavatelja pred navzočimi poslušalci (to množino je seveda treba ločevati od množine skromnosti; prim. Toporišič, ²1984: 326):

(2) Poglejmo zdaj, kaj pravi novejša vremenska napoved./Poglejmo najprej, o čem bomo spregovorili v oddaji./V jutranji kroniki bomo najprej pregledali najpomembnejše dogodke./Oddajo nadaljujemo s komentarjem./In tako smo pri koncu oddaje./Prisluhnimo še vremenski napovedi.⁹

Zgledi kažejo, da v tej skupini ne gre za prvine, ki bi iz sporočil kazale na SSK, ampak take, ki sporočanje zgolj uvrščajo v omejeni sporočanski krog, ta pa po sporočanju »razpade«. Zgledi (1) ponazarjajo notranje radijske, zlasti časovne kazalnike razporeditve sporočanijskih enot, od samih sporočil so ločeni tudi glasovno, z glasom drugega govorca. Ustrezajo premikom pogleda po razporeditvi besedil v bralčevem vidnem polju, zato jih,

⁸Gradivo je iz radijskih besedil druge polovice leta 1980, podrobno so izpisana besedila poročevalskih blokov *Dogodki in odmevi*, *Jutranja kronika* in *Poročila* iz junija in julija 1980.

⁹Preneseni pomen glagola *pogledati*, ko gre za slušno sprejemanje, je tukaj običajen in neznanovan. Za to vrsto množinske rabe je zanimiv glagol *prisluhnimo*, ki kaže na vključevanje naslovnikov v skupno množino sodelujočih, saj bi bili lahko vključeni tudi z izrazito drugoosebno glagolsko obliko, tj. velelnikom *prisluhnite*.

razumljivo, pisno poročevalstvo ne potrebuje, kakor tudi ne drugih sredstev, s katerimi se vzpostavlja stik z naslovniki. V pisnem poročevalstvu so zato taka pragmatična sredstva omejena na izvajalnike (izvajalniške glagole), pri katerih so množinska osebila enaka radijskim vrste (1) in kažejo na množinsko redništvo, npr. *Bralcem/avtorju se za napako opravičujemo*. Razume se, da tudi pragmatičnih sredstev vrste (2) v pisnem poročevalstvu ni. Redka vzporednica bi bila omejena na (tudi) pragmatično vlogo *spremnne vezalke* (gl. o tem Korošec 1982: 376), kjer osebnosvojilni *naš* vključuje tvorca besedila oz. »lastništvo« urednika. Tako je v spremnem besedilu pod sliko:

(3) Ljubljana, 15. oktobra — Od prejšnjega četrtka, ko je Adria-Airways poravnala vse carinske dajatve za tretji airbus A 320, so tega jeklenega lepota (ki je na naši sliki) vključili v redni letalski promet /.../ (D, 16. 10. 1990, 5).

Drugod ta sredstva nastopajo še v strokovnih priročnikih, tehničnih navodilih in poljudnih opisih zapletene predmetnosti (zlasti za mlade bralce). V leposlovju so se, nekoč pogosta, umaknila drugim, pozneje razvitim stilnim sredstvom.

Izvenbesedilni kazalniki pa nastopajo tako v pisnih kakor govornih poročevalskih besedilih.

1.2 Izvenbesedilnost, tj. nenavzočnost nanašalnice v besedilu, lahko pri prvoosebni množinskih glagolskih ali zaimenskih oblikah kaže na nedoločno izvenbesedilno množino. Imamo nanašajski vzorec, v katerem je k množinskemu navezniku mesto v izvenbesedilni resničnosti odprto za vsak množinski predmet govora. Možna je vsaka in nobena nanašajška identifikacija. Lahko bi se reklo, da je izvenbesedilni predmet govora ustvarjen z njegovim besedilnim kazalnikom. Kaže na tistega, ki kazalnik izreče. Kot . . . *pridi k n a m tvoje kraljestvo*, tudi *M i se imamo radi . . .* V besedilih političnega govornika (in iz njih narejenih poročevalskih besedilih) je z množinskimi prvoosebnimi oblikami ustvarjen množinski predmet govora (denotat), ki je poljubna množina posameznikov, ne pa skupni sporočanjski krog. Pri tem ni toliko pomembno, ali je politični govorec s tem, ko je izrekel poved *Morali bomo zategovati pasove*, mislil iskreno, ko je tudi sebe priključil k tej množini; lahko je celo mislil iskreno, važno pa je, da take izvenbesedilne množine ni bilo mogoče razpoznati, čeprav je bila v nepluralni družbi preteklega obdobja nekako zaukazana, institucionalizirana¹⁰, obdobje po političnih spremembah pa je zlasti v polemično zaostreni misli takoj spravilo na površje zahtevo po pojasnitvi te nedoločnosti in odpravi javne neodgovornosti:

¹⁰Te nedoločnosti in poljubnosti v političnih izjavah in iz njih v poročevalskih besedilih nismo opazili, a to tudi ni bilo zaželeno. Na štirih straneh Dela (5. 2. 1975), kjer notranjepolitična problematika to predvideva (Dnevne novice, Tribuna delegatov, Dnevne novice, Notranja politika) je 65 prvoosebni množinskih glagolskih oblik (npr. *delamo po načelih enotne politike, tega si ne moremo prvoščiti*), 9 osebnih zaimkov (*mi, nas, nam*) in 19 osebnosvojilnih (*naš*). Zanimivo je tudi, da je od teh dobra polovica naklonskih *moramo*. V knjigi Povejmo naravnost (1985), ki prinaša referate s škofjeloškega posveta o jezikovnih odsevih birokratskih odklonov in jeziku množičnih občil, so zelo vsestransko razčlenjene slabosti političnih besedil zlasti v publicistiki t. i. samoupravnega obdobja, ta nanašajška nedoločnost ni bila opažena. V enem od besedil, ki so bila vsa vzorčno razčlenjena (delegatsko gradivo, str. 17–19) je v 67 vrsticah kar 16 prvoosebni množinskih glagolov (*povečali, krepili bomo* itd.). Sprememba družbene ureditve je to rabo omejila ali odpravila. Politični govorec s prvoosebnimi množinskimi oblikami vzpostavlja normalno nanašanje: politična stranka — mi, država Slovenija — mi.

(4) Zato se zelo čudim nedavni izjavi dr. Toneta Stresa v Družini: »Mi pa smo mislili, da bo v demokraciji in neodvisni domovini naenkrat in brez posebnega truda vse lepo, sončno, resnicoljubno in spoštljivo.« /.../ In navsezadnje, koga se polašča Stres z »mi«? Kdo so ta »mi«? Moji verni sorodniki in prijatelji, ki jih imam za dobre kristjane, zagotovo ne. (D, 30. 11. 1991, 19, Tine Hribar.

(5) /.../ saj vse kaže, da družčina g. prvega ministra ni zmožna programirati česa drugega kakor svoje lastno gospostvo, zvončarstvo, družinsko prepevanje in verouk v šolah — in zgolj iz teh vrtoglavih višin je mogoče uporabiti izraz »moramo plačati« kot pluralis modestiae (za pluralis maestatis je še prezgodaj, ker bi veličanstvo v taki rabi moralo primakniti tudi svoj novčič), pri čemer se »mi« g. premiera nanaša na nekoga, ki zagotovo ni g. premier sam, niti kdo iz njegove družčine. (D, 30. 11. 1991, 24, Braco Rotar.)

Tako se zdi še najbolj naraven poudarjeni os. zaimek *mi* kot osebek v protistavnem položaju (*oni: mi*):

(6) Posojilna in denarna politika, carine in zračni promet so tri stvari, ki so pri izpolnjevanju brionske deklaracije zdaj najbolj sporne, ker si jih *vsaka stran* drugače razlaga. ZIS na primer trdi, da je s carinami drugače, kot določa sporazum, mi pa dokazujemo, da ZIS ni izpolnil svojih obveznosti. (Vse podčrtal T.K.) (D, 16. 8. 1991, 1, Jože Petrovčič.)

V nadaljevanju tega uvodniškega besedila (Tema dneva)¹¹ je sicer imenovana *Slovenija* (*Beograjska banka je uveljavila suspenz Slovenije in naša stran*), vendar zaimenska naveznika samo prek splošnega vedenja o sodobnih političnih okoliščinah lahko kažeta na Slovenijo, slovensko državo, tj. na kazalnik SSK in tako tvorita razviden SSK.

1.3 Eksplicitna nanašajska vloga osebnih zaimkov za 1. in 2. os. vseh števil (pravzaprav dejansko pozajmljanje) je redka, zunaj poročevalstva omejena na pridvignjena govorniška besedila, tudi na ljudsko pesem, kjer se izraža poudarjena pripadnost z istovetnostjo med vsebino nanašalnice in kazalnikom stičnega nanašanja (*Mi Slovenci vinca ne prodamo . . .*)¹². Toporišič pravi, da se imenovalnik osebnih zaimkov rabi, če ima glagolska oseba »še kakšna določila: *Jaz, knez modruški*« (1984, 242). Tu gre za poudarni kazalnik, skladijsko razmerje pa je pristavčno, nasproti *Mi Slovenci*, kjer je *mi* nepoudarni kazalnik, skladijsko razmerje pa ni pristavčno, ampak še najbližje ostenzivnosti.¹³

Razlika se vidi tudi v pisavi: med poudarnim napovednikom in nanašalnico (»kakšnim določilom«) je vejica. *Jaz podpisani* (brez vejice) je pri Toporišiču (1984: 477) samo razlaga za uradnovalno *Podpisani izjavljam . . .* Tudi Kunst-Gnamuševa (1981: 183) to nanašanje omenja kot redko (»V izjemnih okoliščinah lahko sporočevalec poimenuje tudi sebe (*Jaz, Kralj danski*)«). Za slovenščino ni videti še drugih okoliščin, kjer bi os. zaimek *jaz* (in seveda *ti, mi*) imel znotrajbesedilno nanašajsko vlogo in bi šlo za — pravzaprav omejeno — pozajmljanje, sicer značilno za vse tretjeosebne zaimke. Vse ostalo so izvenbesedilna nanašanja, npr. *Mi se imamo radi . . .* ('mi, ki zdajle tukaj pojemo to pesem').

¹¹Gl. o tem pri Korošču (1988: 83). Problematika SSK zaenkrat še ni raziskana glede morebitnih tipičnosti v t. i. analitičnih in komentatorskih žanrih.

¹²Besedilno nanašajska vloga teh zaimkov se pri nas omenja kot skladijska kategorija, drugod je prezrta (npr. Zimová 1988: 22). V besediloslovnem proseminarju na FDV jo imenujemo *neposredno stično nanašanje*, osebni zaimek *jaz, mi* pa je poudarni ali nepoudarni kazalnik stičnega nanašanja.

¹³Ostenzivnost (pokaznost) bi bila tukaj dosežena z zaimkom *mi* kot deiktično besedo, vendar ni mogoče prezreti, da tudi *mi*, ne le pričakovani *ta/takšen*, tukaj dosega ostenzivnost s kazanjem na en, v dani okoliščini obstoječi predmet govora (denotat).

Župančičev *Mi pa pod njimi se bijemi, vijemo . . .* pa kaže na neopredeljeno množino ('mi, ki beremo to pesem/mi, ljudje (izhajajoč iz protistave planeti: ljudje)/človeštvo').

Neposredno stično nanašanje, tj. razmerje med nepoudarjenim kazalnikom in nanašalnic, ko je nanašalnica kazalnik SSK (pač v omejenem številu kazalnikov SSK, zadevajočih razne vrste pripadnosti: *mi Slovenci, mi planinci*), v poročevalskih besedilih nima retorične vloge,¹⁴ ampak ga je mogoče šteti za odraz delovanje zelo pomembnega dejavnika pri tvorjenju poročevalskih besedil, tj. da mora naslovnik na vsaki točki linearnega, v prostoru in času (tu še posebej; v radijskih besedilih je to prvovrstna zahteva) potekajočega nizanja jezikovnih znakov dobiti zadostno količino podatkov, ki omogočajo gladko sprejemanje prejšnje in naslednje vsebine. Imenujem ga »pravilo pobiranja vsake zanke«. V zgledih, ki bosta sledila, je postavka iz določila »točka z zadostnim številom podatkov« točka o jasnem podatku glede SSK. Zveza iz neposredno stičnega nanašanja (*mi Slovenci*) postane tako navadna nanašalnica, na katero se navezujejo zaimenski navezniki (pravo pozajmljanje!), ne pa izvenbesedilni kazalniki na nejasne predmete govora in torej nejasne kazalnike SSK:

(7) Vendar pa je tudi danes, tik pred mednarodnim priznanjem, za *nas Slovence* še zmeraj aktualen strah, da *nas* bodo /.../ zavezali v jugoslovanski voz, /.../

(8) Tako pa smo pri za *nas Slovence* aktualnem vprašanju, ali je v tem trenutku *naša* politika dovolj močna, da uspe /.../ (D, 6. 12. 1991, 3, Peter Potočnik) (obakrat podčrtal T.K.)

Vidi se, da je za ustrezno dojetje SSK docela jasno le nanašanje razmerje nanašalnice *nas Slovence* ← *nas* in *nas Slovence* ← *naš*. To se da preveriti, če iz stičnega nanašanja izpustimo po eno enoto, bodisi nepoudarni naveznik bodisi kazalnik SSK:

(*7) Vendar pa je /.../ za *nas* še zmeraj aktualen strah, da *nas* bodo /.../

(*8) Tako pa smo pri za Slovence aktualnem vprašanju, ali je *naša* politika dovolj močna /.../

V konstrukt (*7) dobimo dva izvenbesedilna kazalnika na predmet govora, ki ga sicer lahko, a ne brez zadrege (brez »izpuščene zanke«) povežemo s SSK, v konstrukt (*8) pa je »izpuščena zanka« to, da za *Slovence* in *naša* lahko kažeta na ne-tukajšnji SSK (o Slovcih in *svoji* politiki lahko piše ali govori kdo iz drugega sporočanje kroga), dvomnost pa lahko traja do točke v linearnem poteku besedila, ko je bodisi prva druga nejasnost odpravljena (ko so pobrane že izpuščene leve zanke).¹⁵

2 SSK in osebnosvojilni zaimki 1. os. mn.

Poročevalstvu je imanentno, da svojim naslovnikom nadomešča navzočnost ob dogodku, tudi govornem dogodku. Naslovnik se torej vključuje v sporočanje stik pri sporočanju o dogodkih ravno zato, ker ob njih ni bil navzoč, pri osrednjih poročevalskih žanrih pa se ne pričakuje, da bi se v poročanje o dogodkih vključevali tudi poročevalci s poudarjanjem svoje navzočnosti. Dogodki se opisujejo: če je v resničnosti dogodek, v katerem

¹⁴Ali vsaj ni izpostavljen. V zgledih (7) in (8) bi se *nas Slovence* nemara dalo razumeti kot izraz želje v tujini delujočega dopisnika, da bi občasno poudaril svojo narodnostno (državljsko) pripadnost.

¹⁵Tukaj gre le za razčlenbo vloge os. zaimka *mi* pri dojetju SSK, ne pa za dajanje didaktičnega navodila za tvorjenje poročevalskih besedil. Zgleda (7) in (8) sta primerna, ko v besedilu ni nobene drugega jasnega kazalnika SSK. V takih primerih se konstrukt (*8) lahko reši le z ne zmeraj zanesljivim sklepanjem, da o Slovcih v slovenskem mediju piše o slovenskih političnih zadevah pač slovenski avtor.

oseba, katere lastnost je 'biti oče', stopi na prag, se to opisuje kot *Oče je stopil na prag*. Če ta oseba pripoveduje zgodbo, pa *Oče pripoveduje zgodbo*. Isto velja tudi za govorni dogodek, v katerem se enako kot pri razpoznavanju dejanja 'stopiti' ali 'pripovedovati' opisuje vrsta govorne dejavnosti. Pri dejanjih, ki so izvršena s tem, da so izrečena, se razpozna npr. prošnja, želja, ukaz, obljuba ipd., se govorni dogodek ne izraža samo kot preneseni (poročani) govor, tj. *XY je rekel: prosim, želim ukazujem, obljubim; XY je rekel, da prosi, želi, ukazuje, obljublja*, ampak se z izvajalniškimi glagoli ta govorni dogodek opisuje kot *XY je prosil, želel, ukazal, obljubil*, in sicer brez da-stavka — ene od treh možnosti prenašanja govornega dogodka: premege, odvisnega in polpremege govora. Zato bi Toporošičeve (*1984: 525–526) štiri načine prenosa govora, samogovora, to so dobesedna obnovev v črkovnem, magnetofonskem zapisu, premi, odvisni in polpremi govor, prav zaradi značilnosti v poročevalstvu razširili še na opis govornega dogodka z izvajalniškimi glagoli glede na vsebino povedanega, kar bi se reklo: ne gre za poročani govor, ampak poročani dogodek govora, poročanje o govoru. To seveda ni več preneseni govor, je pa važno, ker se v poročevalstvu veliko govornih dogodkov posreduje na ta način, kombiniran z znanimi štirimi (pravzaprav tremi, ker je polpremi govor izjema). Ker je tako, je treba določitev ene od značilnosti premege govora pri Toporišiču (²1984), da je »p/oročevalec o govornem dogodku lahko udeleženec tega govornega dogodka ali pa kdo drug; prav tak je lahko tudi tisti, kateremu se sporoča« (528), za poročevalstvo dopolniti takole: Pročevalec o govornem dogodku se kot udeleženec tega govornega dogodka kaže v omejenem številu poročevalskih žanrov (poročani intervju, reportaža), naslovnikov pa ne zajema kot udeležence pri tem dogodku (ker v praksi praviloma niso), ampak tako, da se jih ta dogodek dotika (»tiče«) ali pa tudi ne. Če se jih tiče, je poročilo o dogodku pravilno zajeto v SSK. Na to, da se jih tiče, kaže vsaj ena prvina v vsebini besedila o dogodku, s katero se lahko poistovetijo, tj. *kazalnik SSK*.¹⁶ Zato je naslednji zglede nejasen:

(9) Skupine vernikov iz Raven in Maribora so obiskale papeža, ki jim je tudi ob tej priložnosti zaželel mir v njihovi deželi. (Radio Slovenija, julij 1991)

Vest ne vzpostavlja SSK in to se tukaj šteje za motnjo, ker se naslovniki poistovetijo s pomensko vsebino (tukaj zemljepisnega) kazalnika SSK, tj. R. in M., ki kaže na *našo* domovino. Tega pistovetenja ne bi bilo, če bi namesto *Raven in Maribora* stalo *Karlovca in Siska*, besedilo pa bi se gladko sprejelo kot vest, v kateri za tukajšnjega naslovnika SSK ni važen:

(10) *Skupina vernikov iz Karlovca in Siska je obiskala papeža, ki jim je zaželel mir v njihovi deželi.

Bilo je že rečeno, da se poročevalec lahko vključi v poročilo o dogodku kot udeleženec tega dogodka, in sicer ne samo po znanih pravilih prenesenega (poročanega) govora, ampak tudi z opisom govornega dogodka (tukaj: izrekanja želje):

(11) *Skupine vernikov iz R. in M. smo obiskale papeža, ki nam je /.../ zaželel mir v naši deželi.

¹⁶Tega ne smemo zamenjevati z nekakšno poročevalsko »mediocentričnostjo«, po kateri se avtobusna nesreča z 52 mrtvimi v Bangladešu uvrsti v časopisu Delo med vesti v eni izmed rubrik, taka nesreča v Sloveniji pa bi bila na prvi strani med najpomembnejšimi dogodki s fotografijo in drugimi kazalniki pomembnosti. Medij (časopis, radio) razvršča pomembnost nekaterih dogodkov tako, da sebe postavlja v središčno točko, iz katere »meri« pomembnost, najpogosteje glede na zemljepisno oddaljenost od lastnega središča. Ta medicentričnost se zdi sebična ali celo brezobzirna, vendar vzdržuje poročevalstvo v mejah obvladljivosti.

Tak postopek bi sicer utegnil odpraviti pomoto pri uporabi pravnega kazalnika, tj. osebnosvojljnega zaimka za 1. os. mn. namesto 3. os. mn., vendar teorija žanrov vključevanja poročevalca kot udeleženca ne dovoljuje za vest, možno pa je v razširjenem poročilu, poročanem intervjuju, reportažnem zapisu ipd. Isto velja za poročanje o prvotnem dogodku po pravilih prenesenega govora, pa naj gre za premi govor (ki za vest ne pride v poštev) ali odvisni govor, tudi če je vse prav pretvorjeno:

(12) *Skupine vernikov iz R. in M. *smo* obiskale papeža, ki (nam) je dejal: »Želim mir v vaši deželi«.

(13) *... *smo* obiskale papeža, ki (nam) je dejal, da želi mir v naši deželi.

V zgledih (12) in (13) bi bili naslovniki seveda lahko vključeni v SSK neposredno s poimenovanjem: *želim, je želel mir v Sloveniji*.

Ko je torej v poročevalskem besedilu izraz, ki je zemljepisni, narodnostni, družbenopolitični, kulturno-zgodovinski ipd. kazalnik, s katerim se naslovniki sporočila lahko poistovetijo v smislu tukajšnjosti in zdajšnjosti, so navezniki na besede tega kazalnika v 1. osebi osebnih in osebnosvojljnih zaimkov in lahko kažejo na SSK. Zgled (9) je torej pravi takole:

(14) Skupine vernikov iz Raven in Maribora so obiskale papeža, ki jim je tudi ob tej priložnosti zaželel mir v *naši* deželi.

Poistovetenje je tukaj izkustveni postopek, temelječ na vključevanju. Tvorec besedila upošteva, da naslovniki besedi *Ravne* in *Maribor* kot kazalnika točk na zemljepisnem področju vključuje v pojem »dežela/država/ozemlje, ki mu pripadam kot naslovnik tega sporočila, tega SSK: *moja* dežela (država, ozemlje)«; pretvorba *moja* → *naša* izhaja iz vedenja, da se sporočilo ne nanaša na enega (na *mene* kot edinega) naslovnika, ampak na množico naslovnikov. V besediloslovnem smislu pa kazalnik SSK — R. in M. — zahteva v linearnem poteku govornega niza navezovanje nase, dokler ga ne razveljavi, ukine kazalnik kakega drugega SSK ali do konca besedila.

Model skupnega sporočanja kroga (SSK):

3 SSK in relacijske besede

Med besedami, ki pomenijo razmerje (natančneje: ki jih zaradi njihovega pomena lahko apliciramo na pojave, razumljene kot razmerja), kot so npr. *sosednji*, *nasproten*, *prijateljski*, je v poročevalskih besedilih najpogostejši pridevnik *sosednji*. Lastnost 'biti sosed, sosedski', je izrazita (povratna) simetrična relacija.¹⁷ Iz pravila *a je sosednji b je enako b je sosednji a* izhajajo na besedilni ravni določene težave, kadar je pridevnik *sosednji* prilastek k odnosnici *država* : *sosednja država*. Za razumevanje vsebine besedila je namreč važno razpoznavanje nanašajske (referenčne) točke, iz katere se prek simetrične relacije »sosednja država« kaže na tukajšnjost, tj. SSK, in šele nato razpozna simetrična točka njenega pola. Na zemljepisno-državni poimenovalni ravni bi se to reklo, da ima država Slovenija več sosednjih držav (katerih vsaka je sosednja Sloveniji — simetričnost!), v konkretnem besedilu pa se zveza *sosednja država* nanaša na eno izmed njih. Da bi bil smisel besedila jasen, se to doseže s kazanjem (deiktičnostjo) na en, v dani okoliščini obstoječi denotat, ki mora biti v besedilu poimenovan: *Avstrija — ta sosednja država*. Pojav se obravnava kot besedilotvorni postopek, npr. pri Harwegu (*1972) kot parafraza v okviru Pronomin (zaimen), pri Korošču (1976, 594-596) še kot stilni postopek t. i. odprave ponovitev, katere posledica je ponovitveni izraz z obveznim kazalnim zaimkom (ta sosednja država), ki seveda ni potreben, kadar je »univerzum držav« parafraziran kot ena enota (je iz ene enote): *Japonska — dežela vzhajajočega sonca*, *Nizozemska — dežela tulipanov*.

(15) V času, ko smo zbirali podatke, so še vedno potekali pogovori med pristojnimi slovenskimi in avstrijskimi organi o tem, kako bi ta sosednja država lahko pomagala /.../ (D, 19. 10. 1991, 1, D.B. — N.K.)

Zdi se, kot da je samo z zvezo *sosednja država* v tem sobesedi Avstrija jasno razpozna kot pravi predmet govora (denotat), namreč *avstrijski organi ←organi države Avstrije →sosednja država*. Vendar simetričnost relacije lahko vključuje sosedstvo z druge nanašajske točke in takrat je to lahko tudi kaka druga država. Besedilo postane nejasno oz. razumevanje smisla preveč odvisno od drugih izvenbesedilnih dejavnikov:

(16) Italijanska vlada je sklenila, da bodo predčasne volitve v sosednji državi 3. in 4. junija. (Radio Ljubljana, 10. 4. 1979, 24h)

(16) Bolj težavni so bili /Carringtonovi/ pogovori s hrvaškim predsednikom Tudmanom, in sicer zato, ker v sosednji republiki še divja vojna. (Rado Slovenija, 18. 12. 1991, 22h)

(17) Ondan so v Avstriji z izrazito poudarjeno publiciteto objavili izsledke raziskave javnega mnenja o tem, koliko so Avstrijci protisemitsko, protižidovsko razpoloženi. In razglasili, da je »samo« sedem odstotkov državljanov sosednje republike mogoče uvrstiti med »prave antisemite« /.../. (D, 25. 3. 1987, 4)

(18) Tako so teritorialno obrambo na Hrvaškem razorožili. V sosednji republiki pa naj bi imeli približno 150.000 vojaških obveznikov, predvsem rezervistov zvezne armade in drugih, /.../ (D, 5. 9. 1991, 5, B.K.)

Brez splošnega vedenja o tem, da italijanska vlada pač ne odloča o volitvah v kaki od sosednjih držav (zgled 16), da ta čas (december 1991) divja vojna v *Sloveniji* sosednji republiki *Hrvaški* (17), da se javno mnenje praviloma ugotavlja v lastni, ne kateri od sosedskih

¹⁷Simetrična relacija je pri V i d a v u (³1987, 18) definirana takole: »Relacija R , definirana med elementi množice A , je simetrična, če velja obenem z aRb zmeraj tudi bRa , torej $aRb \Rightarrow bRa$.« — Elementa $a, b \in A$ (pripadata množici A) sta v relaciji tedaj in le tedaj, če je par (a, b) element množice R , torej $aRb \Leftrightarrow (a, b) \in R$.

držav (18), da ima *Sloveniji* sosednja republika toliko in toliko rezervistov, ne pa Hrvaški sosednja Srbija (18) itd., je zveza *sosednja država* (pa naj že bo posledica stilističnega postopka ali besedilotvornih zahtev) nejasna. Iz (15) se vidi, da je dvoumnost odpravljena s pokaznostjo (ostenzijo). S kazalnim *ta* se zmeraj kaže *z določene (na najbližjo) točko* in zato na en, v dani okoliščini obstoječi — tukaj: v besedilu že izraženi — denotat, s čimer se izločijo druge točke.

Po Hlavsovi teoriji (1975: zlasti 13–15) ločevanja med designacijo in denotacijo bi stvar razložili tako, da za denotacijo (to je določitev predmeta govora v konkretnem govornem dejanju) v tem primeru ne zadošča, če iz razreda spremenljivk »država« izločimo spremenljivko, katere lastnost je »biti sosednja država« in s t. i. kazalnikom količinsko-sti, kvantifikatorjem (tukaj mn. *sosednje države* → ed. *sosednja država*), ampak moramo delati z operatorjem denotacije *ta* (v zgornjih zgledih je tak operator tudi kazalnik SSK *naš*).¹⁸

Smemo reči, da so zgledi (16), (17), (18), zlasti še (19), za poročevalstvo šibki in da zgolj z relacijskimi besedami ne moremo narediti jasnega besedilnega navezovanja na isti predmet govora, kakor tudi ne pri drugih, nerelacijskih besedah v parafraznih naveznikih, kjer pokaznost nedvoumno določa nanašanjso točko ne glede na SSK, npr. *Danska* — *nordijska država* → *ta nordijska država*.

Pristavimo še, da lahko mimo SSK to vlogo, namreč kazanje na isti predmet govora v parafraznem navezniku, opravljajo tudi druge zaimenske besede, npr. nedoločni zaimek. Naslednji zgled je sicer dvoumen, vendar le zaradi enakozvočnosti možnega nedoločnega zaimka *en* (= neki) in števniskega pridevnika, ki je kot tak jasen samo v im. m. sp. (*eden*):

(20) Pokol v zgradbi španskega veleposlaništva je široko odjeknil v svetu in opozoril na grobo kršenje človekovih pravic v Gvatemali. Španija je ukrepala kot še nikoli doslej: pretrgala je diplomatske stike z eno od latinskoameriških držav /.../ (D, 16. 2. 1980, 23)

Nejasnost bi tukaj odpravil nedoločni zaimek : *z neko* od l.a. držav.

4 SSK in poročevalska sklicevalnost

Tehnika poročevalske sklicevalnosti je podrobneje prikazana pri Korošču (1991: 295–299), za razumevanje SSK tam zlasti zgled (27) na str. 298, kjer se ohranja osebnosvojljni *naš* v neavtorskem navedenem delu besedila, ki kaže na drug SSK. Tu je treba samo še pristaviti, da ohranitev dobeseidnega navedka izključuje pritegnitev pretvorbenih pravil iz premega v odvisni govor. Pretvorba namreč pomeni »poseg« v besedilo, ta poseg pa zajema tudi vključitev v SSK, ki ga v izvornem besedilu seveda ni bilo:

(21) (To je bil povod za vprašanje, ali se je moratorij že začel, saj se v Sloveniji tako govori in tudi piše. Kot je rekel Zoran Mišković, se bo o moratoriju razpravljalo šele tedaj, ko bo podpisan dogovor o delovanju sistema.)

¹⁸Hlavsova sicer dokazuje, da operator denotacije v češčini ni zmeraj obvezen (in to velja tudi za slovenščino, s tistimi izjemami, kjer je v češčini operator denotacije oblikoslovno sredstvo, v slov. pa samo določena beseda). V povedi *Ta avto se je zaletel v tramvaj* je iz razreda *avtov* izvzeta čisto določena prvina (*z* denotatorsko frazo *ta avto*), a tudi izraz *v tramvaj* trdi, da gre za eno prvino *razreda 'tramvaj'*, čeprav denotacija ni posebej signalizirana; operator denotacije se izvaja iz hipoteze o razmerju med designacijo in denotacijo v govornem dejanju.

»V zvezi z železniškim in ptt prometom si bo ZIS prizadeval, da čez *naše* (poudaril T.K.) ozemlje tudi tranzitni promet ne bo potekal.« je poudaril Miškovič, »saj v zadnjih desetih dneh ni bilo mogoče vzpostaviti nadzora.« (D, 15. 8. 1991, 2, Biljana Todorović)

Glasnik ZIS-a je seveda izgovoril *vaše*, tj. *slovensko*, ne morebiti *naše*, jugoslovansko ozemlje. Pomota pri prevajanju je povzročila »kontaminacijo« med pretvorbo premega v odvisni govor z vključitvijo v SSK (*vaš* → *naš*), (kot zahteva tukajšnji zgled (14)), hkrati pa ohranitev znakov za dobesedni navedek premega govora, v katerem te pretvorbe ne more biti. Zato je nastopila smiselna napaka.

Ker v radijskem poročevalstvu odpadejo tipično pisni kazalniki dobesednih navedkov premega govora (dvopičje, narekovaji, velika začetnica na začetku povedi dobesednega navedka), je za nezaznamovanost sporočanja treba ohraniti zaporedje spremni stavek — dobesedni navedek (XY je dejal, da p). Obrnjeno zaporedje pa je zaznamovano, posebno še, če vsebina dobesednega navedka prinaša prvine, ki so poimenovanja ne-tukajšnjega in ne-zdajšnjega vrednostnega sistem. Tak dobesedni navedek sproži naslovnikovo pozornost v smislu negotovosti glede SSK. Ta traja, dokler negotovost ni odpravljena s pojasnilom, ki je kazalno prirejen spremni stavek. Tak »pozivno-pridobivalni sinopsis« spada med običajne postopke pri napovedih posameznih sporočil poročevalskih blokov v slovenskem radijskem poročevalstvu novejšega obdobja:

(22) Nemčija je hladnokrvno izigrala svoje zaveznike /.../ To je v komentarju zapisala današnja Politika /.../ Radio Slovenija, Val 202, 26. 12. 1991, 14.30)

S tem se dojemanje SSK, eksplicitno izraženo v besedilu, pomika v širše območje razumevanja vsebine poročevalskih besedil na osnovi znanja o tem, kdaj, v katerem družbeno-političnem okolju, torej na katere predmete govora se nanašajo besede določenega vrednostnega sistema, kot so npr. agresor, okupator, paravojaška enota, tako imenovana ljudska armada itd. To pa je v prvi vrsti pomenslovna, ne besediloslovna problematika poročevalstva.

NAVEDENKE

- K. B ü c h l e r, Das Strukturmodell der Sprache. Travaux du Cercle linguistique de Prague (1936), 6, 3–10.
- F. D a n e š 1985: Věta a text, Studie ze syntaxe spisovné češtiny. Praha: Academia.
- R. H a r w e g ²1972: Pronomina und Textkonstitution. München.
- Z. H l a v s a, 1975: Denotace objektu a její prostředky v současné češtině. Praha: Academia.
- M. K o m á r e k, Sémantická struktura deiktických slov v češtině. Slovo a slovesnost 39/1(1987), 5–14.
- T. K o r o š e c, 1976: Poglavlja iz strukturalne analize slovenskega časopisnega stila (disertacija). Ljubljana.
- — Besediloslovna tipologija razmerij med časopisnim sporočilom in sliko. Slavistična revija 30(1984), 4, 361–388.
- — 1984: Slovenščina v tuji radijski propagandi. V: S. Spichal, Mlini na eter. Ljubljana: Partizanska knjiga, 61–69.
- — 1986: K besedilni soveznosti časopisnega sporočila. XXII. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Ljubljana: 49–59.
- — Besedilni nastop (K tipologiji začetkov časopisnih besedil). Slavistična revija 36/1(1988), 81–99.
- — Vzorci poročevalskih stopenj. Slavistična revija 39/3(1991), 285–300.

- O. K u n s t - G n a m u š: Primer pomensko, funkcijsko in operativno zasnovane obravnave, Jezik in slovnstvo 27/6 (1981/82), 182–190.
- — Kako učenci osnovne šole obvladajo skladnjo besedil, Jezik in slovnstvo 28/2(1982/83), 34–44.
- Povejmo naravnost!* Jezikovni odsevi birokratskih odklonov v samoupravni družbi in jezik množičnih občil, (1985) Ljubljana, Delavska enotnost.
- S. S p l i c h a l 1984: Mlini na eter. Ljubljana: Partizanska knjiga.
- J. T o p o r i š i č ²1984: Slovenska slovnica. Maribor: Založba Obzorja.
- I. V i d a v ³1987: Algebra. Ljubljana.
- F. V r e g 1980: Javno mnenje in samoupravna demokracija. Procesi izražanja mnenj in interesov v meščanski demokraciji in v sistemu socialističnega samoupravljanja. Maribor: Politološka knjižnica.
- — 1990: Demokratično komuniciranje, Prispevek k pluralistični paradigmi v komunikacijski znanosti. Maribor: Politološka knjižnica.
- L. Z i m o v á: Vyjadřování podmětu osobními zájmeny 1. a 2. osoby. Naše řeč 71/1(1988), Praha: Academia.

SUMMARY

The forms of personal pronouns, personal possessive pronouns and verbal forms for 1st person (partially for 2nd person) pl. have an exophoric function. They do not refer to antecedents in the text, but rather point to the elements of extra-textual reality. In reports, this indicates extra-textual plural referents. Therefore, any or no identification of a referent is possible, and disturbances or even abuses can occur in the report contact.

Since the referent is not named, it can differ inside the same text, even if it is signaled by the same formal markers. Referential identity is therefore established on the basis of markers of the common communication circle (CCC). This is the experiential image which in the process of reporting, from the comprehensiveness of three parameters (addresser, message, addressee), establishes the content in the communication circumstance with respect to the here and now. CCC belongs to the realm of *langue* and does not correspond to terms that are used in communications, linguistics, stylistics (public, addressees, participants, speakers), although these categories are implied in CCC. In a report, the expression which is a geographic, national, socio-political, cultural-historical, or other type of marker, that the addressees can identify with respect to the here and now, has coreference to the lexemes of this marker in the 1st person pl. personal and personal possessive pronouns and can indicate the CCC.

The author distinguishes between the pronominal and verbal forms of the 1st person pl. that are (particularly in radio reporting) pragmatic devices, i.e. they place the text in time and establish the contact with the addressees (limited communication circle), and between the ones that point from the text to the referents of the common communicative circuit.

OCENE — ZAPISKI — POROČILA — GRADIVO

NOV PREGLED SOSEDNJEGA HRVAŠKEGA NAREČJA

Kljub še vedno skromni vednosti o kajkavskem narečju smo v tem stoletju priča pravemu bogastvu sintetičnih del o njem. Zadnje v nizu teh del je Lončarićeva knjiga *Kaj – jučer i danas* (dalje KJD).¹ Sledi po pravici pozabljenemu delu A. M. Lukjanenka *Kajkavskoe narečie* (Kiev 1905), ki je danes le še predmet zgodovinskega zanimanja, ter spornemu delu Z. Junkovića *Antun Vramec i podrijetlo kajkavskoga dijalekta* (Rad JAZU 363, 1972). Zadnja izvorna celostna obravnava kajkavskega narečja je članek S. Ivšića *Jezik Hrvata kajkavaca* (Ljetopis JAZU 48 [1936], str. 47–88). Lončarićevo delo gradi predvsem na temelju, ki sta ga v omenjenih delih položila Ivšić in Junković, poroča pa tudi o večjem delu obravnave kajkavščine, ki so nastale v novejšem času.

Poznavalcem literature o kajkavščini bodo razprave v KJD znane, saj so bile mnoge že prej objavljene v Hrvatskem dialektološkem zborniku in Raspravah Zavoda za jezik (= RZJ); ti dve publikaciji sta bili v zadnjih petintridesetih letih najbogatejši vir za nove raziskave kajkavščine. V KJD so mnogi članki skrajšani, verjetno zaradi poljudnoznanstvenega namena knjige. V temah KJD se odražajo številna področja Lončarićevega raziskovanja kajkavščine in štokavskih narečij v stiku s kajkavščino: med drugim so vključeni splošni pregledi kajkavskega narečja (Kajkavsko narečje, Karta kajkavskoga narečja, Naglasni tipovi), sinteze avtorjevih terenskih raziskav (Sjeveroistočna kajkavština, Istočno Međimurje, Pregrada i okolica, Kriški kraj, Kalničko-bilogorska štokavština), zgodovinske študije (O razvitku, Kajkavsko-štokavski odnosi u Slavoniji prije migracije, Jezični odnosi u karlovačkom Pokuplju i Beloj krajini, Podrijetlo gradišćanskih kajkavaca), pa tudi teoretične razprave (Sustavi u dijalektologiji, Akustičko ispitivanje kajkavske prozodije). Zadnji del knjige prinaša 36 strani dolg seznam del o kajkavščini in z njo povezanih področjih, od katerih mnoga niso bila navedena v prej objavljenih Lončarićevih člankih. Če samo zaradi tega spiska je KJD pomemben pripomoček za južnoslovanske dialektologe, še posebej za nas na tej strani Atlantika, ki imamo omejen dostop do jugoslovanskih publikacij. Prav pridejo tudi karte, še posebno barvna karta v velikosti A-4, ki prikazuje notranjo delitev kajkavščine.

Lončarićevo najmočnejše orožje je abstrakcija. Raziskovalci, željni podatkov, bodo morali pobrskat kje drugje ali pa, še verjetneje, počakati na objave drugih dialektologov, ki so raziskovali na terenu. Podatki v Lončarićevi knjigi imajo predvsem namen, podpreti trditve o inventarju prozodijskega, samoglasniškega in soglasniškega sistema v posameznem govoru. Le malo je povedanega o oblikoglasni razvrstitvi prozodijskih in segmentnih lastnosti. Tako je na primer v članku o vzhodnem Međimurju, ki je bilo pred Lončarićem deležno kar najbolj skope obravnave, kar devet strani posvečenih glasovni strukturi, tri in pol oblikoslovju, prav nič pa večjim enotam jezikovne strukture. To je samo vrh ledene gore; zanimivo bi bilo videti celotno podobo narečja, ne le njegovo ogrodje.

Zgoraj omenjena glavna kajkavska dialektološka karta se bistveno razlikuje od tiste, ki je bila prej objavljena v RZJ 14 (1988). Zahodno Međimurje je sedaj razdeljeno na

¹Mijo Lončarić. *Kaj – jučer i danas. Ogledi o dijalektologiji i hrvatskoj kajkavštini* (= Biblioteka znanstvena popularna djela, knj. 36). Čakovec: Zrinski, 1990, 287 str. + 2 zemljevida.

dva dela. Zahodni se razlikuje po ločenih refleksih za prvotni jat in polglasnik; to je arhaizem, po katerem se skrajno zahodni del Međimurja loči od ostale kajkavščine in ujema s slovenskim prekmurskim narečjem. Na novi karti je tudi razširjeno področje kajkavskega plješivičkoprigrorskega govora na račun področja s čakavskim substratom (prvotno okoli Karlovca, sedaj le zahodno od mesta).

Posebno zanimivost predstavlja članek Akustično ispitivanje kajkavske prozodije, ki je povzet po avtorjevi doktorski disertaciji (Bilogorski kajkavski govori, Rasprave Zavoda za jezik 12, 1986). Tu sta s spektrografsko analizo obravnavana dva izjemna kajkavska govora: v enem se prvotni cirkumfleks realizira rastoče, prvotni akut pa padajoče; drugi ima tonemsko nasprotje ne le v dolgih zlogih, ampak tudi v kratkih, če je tak zlog edini ali zadnji v besedi. Prvi tip je redek, če ne edinstven v slovanskih narečjih. Izpričuje namreč tako spremembo v tonemskem nasprotju, ki je sicer značilna za litovščino. Drugi tip se pojavlja ponekod v koroških govorih. Nobeden od teh dveh tipov ni bil znan na kajkavskem jezikovnem področju pred Lončarićevo analizo. Avtor je s tem odkritjem bistveno obogatil naše poznavanje tipologije kajkavskih naglasnih sistemov ter slovanskih nasploh.

Verjetno najpomembnejša izmed povzemalnih razprav v KJD je O razvitku, ki obravnava razvoj kajkavščine od pozne praslovščine do današnjega stanja. Večina Lončarićeve teorije je prevzeta iz druge polovice zgoraj omenjene Junkovićeve knjige, a se pojavlja v KJD v bolj standardni in dostopnejši obliki. Brez dvoma bo vsebina te razprave vzbudila nova razmišljanja o razvoju kajkavščine, ko bo na voljo več narečnega gradiva, a tudi na osnovi današnjega poznavanja narečne slike se dajo izpodbijati nekatere Lončarićeve trditve. Za primer naj navedem obravnavo naprej pomaknjenege praslovanskega cirkumfleksa, ki se na splošno pojmuje kot inovacija, ki deli slovenščino od ostalih južnoslovanskih jezikov. Podatki so v tem članku navedeni selektivno, da bi se povečalo prvotno kajkavsko ozemlje na račun slovenskega. Na osnovi te izoglose ima avtor prekmursko narečje (in tudi druga narečja panonske skupine) za prvotno kajkavsko. Junković je isto trdil na osnovi dveh prekmurskih primerov, in sicer (v njegovem zapisu) *gnezdô*, *bralâ*. Podobne oblike se dejansko najdejo v Pavlovem opisu govora Cankove (A Vashidegkúti Nyelvjárás Hangtana, Budimpešta, 1909), vendar pa jih Junković popolnoma napačno interpretira. Domneva namreč, da je *gnezdô* im. ed. sr. sp., *bralâ* del. -l ed. ž. sp., čemur ustreza sln. knj. *gnězdo*, *brála* (prav tam, 202). Po njegovi teoriji naj bi se v teh oblikah intonacija izgubila pred pomikom cirkumfleksa, kar naj bi bil dokaz, da je do tega pomika v prekmurščini prišlo sorazmerno pozno. Lončarić to tezo ponavlja v KJD na str. 107: »čini se da je [progressivni pomak cirkumfleksa] sekundaran i u Prekmurju«. V resnici pa je, kot sem se prepričal pri svojem terenskem delu na Cankovi, oblika *gnezdôu* lahko le tož. ed. ž. sp., ker gre ta samostalnik tam (kot tudi drugje v Prekmurju) po ženski paradigmi in ima mešani naglas (Stangova paradigma »c«, po analogiji z *ròuka* — *rokòu*), prim. *gněizda* im. ed. Podobno je tudi oblika *bralâ* (←**brâla*) m. sp. dv. in ne ž. ed., ki je v prekmurščini *brála* (←**brâlâ*). To pa sta tudi obliki, ki bi ju pričakovali pri običajnem razvoju cirkumfleksa v slovenščini. Iz tega sledi, da glavni Junkovićeve dokaz za njegovo tezo o zgodovinskem mestu prekmurščine ni veljaven in da ga zato ne gre ponavljati, še posebno ne brez ustreznega gradiva, ki bi ga podpiralo. Lončarić tudi ne upošteva podatkov, ki kažejo ta premik na kajkavskem ozemlju, kot je izkazano v govoru Bednje, npr. *eblâok* »òblak«, *ekýelu* »òkolo« (prim. W. R. Vermeer, Innovations in the Kajkavian Dialect of Bednja, v: Dutch Contributions to the Eighth International Congress of Slavists, Lisse,

1978, str. 366–372). Seveda to ne pomeni da je Bednja slovenska ali da Prekmurje nima nobene zveze s kajkavščino; resničnost je vendarle bolj zapletena od teorije. Podatke, ki nasprotujejo Junkovičevi tezi, bi bilo treba obravnavati, ne pa jih skrivati.

Na str. 261 so navedeni »Punktovi za hrvatsko-srpski dijalektološki atlas«. Razveseljivo je videti, kolikšen napredek je bil dosežen pri zbiranju kajkavskega narečnega gradiva. Od štiriinšestdesetih točk sta bili popisani približno dve tretjini (42). Ta podatek je zelo koristen za vsakogar, ki načrtuje terensko delo na tem področju in bi moral vedeti, katere točke so bile že zapisane.

Bibliografija, za katero se morda po pravici trdi, da je »dosad najpotpunija bibliografija o kajkavskom narječju, i to dijalektoloških radova« (str. 6), je nekako sporno najpomembnejše novo pomagalo za strokovnjake. Vsebuje namreč številne pravopisne napake v tujejezičnih besedah in imenih, ki se dosledno prenašajo iz navedkov v avtorjevih prejšnjih objavah, npr. *O kajkavskom narječju* (str. 253) namesto (slovensko) *O kajkavskem narječju*, *Kuryłowicz* (str. 268) namesto *Kuryłowicz*, *Istriji* (str. 269) namesto (poljsko) *Istriji*, *Leskin* (str. 269) namesto *Leskien*, *puncts* (str. 274) namesto (angleško) *points*, *linguistigue* (str. 279) namesto (francosko) *linguistique*, *imeny* (str. 279) namesto (rusko) *imeni*. Vprašaj v naslovu znanega Weinreichovega članka *Is a Structural Dialectology Possible?* je izpuščen (str. 280). To morda niti ni pomota, ampak podzavesten izpust, saj za Lončarića to ni več vprašanje. Bibliografija bi bila lahko tudi bolj popolna. Tako npr. manjkata celo Lončaričevi razpravi Rani razvitak kajkavštine (RJZ 14 [1988], str. 79–104) in O slovensko-kajkavskim odnosima (Srednji vek v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi, Ljubljana 1989, str. 199–213). Navedena je razmeroma težko dosegljiva razprava H. P. Houtzagera, *Chronological Remarks on the Kajkavian Dialects of Hidegség and Fertőhomok* (Publications of the Slavic Institute in the University of Groningen, Minor Series IX, str. 1–20), medtem ko manjkata dve širše dostopni deli (*On the Kajkavian Dialects of Hidegség and Fertőhomok in the Northwest of Hungary*, v: *Dutch Contributions to the Tenth International Congress of Slavists* [= *Studies in Slavic and General Linguistics* 11], Amsterdam, 1988, str. 329–363; *Phonological Remarks on the Kajkavian Dialects of Hidegség and Fertőhomok*, v: *Zbornik za filologiju i lingvistiku* 1, [1987]).

Dobro je, da z objavo Lončaričevega dela postaja vse manj resnična izjava Mateja Hrasteja, ki je l. 1956 zapisal: »Na osnovu dosadašnjih radova iz področja naše dijalektologije, po mome mišljenju, još nije moguće dati zaokruženu raspravu o svim govornim crtama naših dijalekata, jer nisu u dovoljnoj mjeri ispitani...« (Bibliografija radova iz dijalektologije, antroponimije, toponimije i hidronimije na području hrvatskoga ili srpskoga jezika, *Hrvatski dijalektološki zbornik* 1, 389). KJD izpričuje velik napredek, ki je bil v zadnjih desetletjih dosežen v raziskavah kajkavskega narečja. Knjiga je lahko kažipot za bodoče delo na tem področju, saj je koristen pripomoček, vsebuje pa tudi številne pobude za nadaljnje raziskovanje kajkavskega narečja. Veliko vprašanj ostaja nerešenih, tako kar zadeva gradivo kot tudi njegovo razlago. Še zlasti je upati, da bo Lončaričovo delo zbudilo zanimanje mladih strokovnjakov za to izredno privlačno narečno področje, in to še preden bo čas izbrisal njegovo dragoceno raznolikost.

KRAŠKI $J < L'$ PRED POLOVICO XVI. STOLETJA

Ramovšu je l' značilen za goriški Kras (Konzonantizem, 63), prehod $l' > j/i$ (opustitev sredinske zapore) za Benečijo in Rezijo (prav tam, 66); ta prehod mu je »jako običajen in ga bomo tudi v slovenskih narečjih zasledili« (prav tam, 61). — Logar je v zvezi s kraškim narečjem napisal: »Čim bolj gremo na zahod v smeri proti Mirnu in Gorici, tem bolj se pojavljajo prvine, ki niso notranjske, marveč so ali *so bile* (podčrtal P. M.) beneškoslovenske, predvsem pa briške.« (Vsi navedeni primeri so le iz vokalizma.) »Po mojem mnenju je kraško narečje drugotno, nastalo po prekrivanju starejše zahodnoslovenske (beneško-briške) narečne osnove z notranjskimi narečnimi prvini. Zdi se, da so se ljudje z že izoblikovanim notranjskim narečjem širili na zahod in se naseljevali na ozemlju s prvotno arhaičnejšo beneškoslovensko narečno osnovo ter jo po svoje spreminjali.« (*Slovenska narečja*, Ljubljana, 1975, 104). — Rigler ugotavlja, da je l' zastopan v južnotranjskih govorih južno od črte Ilirska Bistrica — Javorje. (*Južnotranjski govori*, Ljubljana, 1963, §141).

Tržaško poznosrednjeveško in zgodnjenovoveško arhivsko gradivo nam dovoljuje ugotavljati pojav, ki se sklada z Logarjevim mnenjem o kraškem narečju in beneško-briški vpliv postavlja celo vzhodno od današnje meje med kraškim in južnotranjskim narečjem. To je prehod $l' > j$, ki je razviden v desetih imenih, krajevnih in osebnih, razporejenih okrog Trsta in v samem mestu, od katerih so le tri izpričana v prostoru kraškega narečja (Sveto, Kobjeglava, Zgonik), medtem ko jih je sedem v prostoru južnotranjskega narečja (Voglje, Vrhovlje, Utovlje, Senadole, Vrhpolje, Trst). V večini primerov se imena pojavljajo v različnih oblikah z j in z l' , le nekaj priimkov — in priimki so vedno bolj konservativni od krajevnih imen — je zastopanih le z arhaičnim j . Dvojne oblike ne izpričujejo toliko dveh različnih hronoloških situacij, saj je pojav mogoče ugotavljati v virih skozi več kot dve stoletji, temveč menim, da prisostvujemo v ožjem prostoru okrog Trsta kolebanju na kraju, kjer izoglosa dosega svojo najbolj vzhodno mejo ob interferenci z drugo izoglosa (ohranitev l').

GRADIVO

1. Cgn. 1307–1310, 1318–1320 *Sivaseial/Siva Sejal/Sivaseja* : *Sivasegla/Sivaselia* (R, Q); 1324 *Sivaseya* (PILLON) : *Xivaxegle* (BM): prvotno vzdevek *Živa želja*; 2. cgn. *de Iuba, de lube* (D 1357, C¹ 1360–1368, M 1383, C² 1394–1398, C³ 1402–1406, MARISCH 1374, SSMM 1421) < *Ljuba?*; 3. tpn. 1395 *de Verpoian* (C²) : 1357 *de Verpogan* (D, morda pisna napaka); danes *Vrhpolje* (Sežana); latinski ablativ zvesto prinaša arhaični slov. rodilnik iz zveze (iz) *Vrhpoljan*; 4. tpn. *de Voyam* : *de Voglan/Voglam* (D 1357, C¹ 1361, C² 1397); *de Voian* : *de Voglam/Voglan* (C¹ 1368–1369; C² 1396); danes *Vóglje* (Sežana); spet je kazen arhaični slov. rodilnik; arhaični izglasni $-m < -n$ je tergestinski pojav; 5. tpn. 1401, 1405 *de Otoina[o]*, *de Ottoyán* (C³) : 1362 *de Outolgan* (C¹); verjetno za današnje *Útovlje* (Sežana) prej kot za *Dútovlje* s pisno deglutinacijo domnevnega predloga; tu se kaže arhaični rodilnik; 6. tpn. 1404 *de Sinodoyan* (C³); danes *Senadóle* (Sežana); v tem primeru bi morali izhajati iz **Senodólje*; 7. cgn. 1494 *Czyackh* v Svetem (KOS II, 214), 1525 *Cyach/Ziach* v Komnu (LP); danes *Cijak* na Tržaškem in v Novi Gorici < **celják*; 8. cgn. 1525 *Chrai* : *Chragl* v Zgoniku (LP); danes *Kralj*; 9. tpn. 1525 *de Vercoian, de Vercoia* : *de Vercuglian, Vercoglian* (LP); danes *Vrhóvlje* (Sežana); arhaični slov. rodilnik (iz) *Vrhóvljan* tu še živi (KLS I, 343); 10. tpn. 1300 *Cobila glauua, Cubila glaua, Cobila glaua* (M. Kos, STL, citirano po SVII, 266 p. g. *Kobla*) : danes *Kóbja Glava* (prav tam: a le od kod ima Bezljaj to neobstoječo obliko?), *Kobjeglava* (KLS I, 316). Navajam

Bezljaja: »Verjetno iz **Kobyła* . . . ; ni mi pa jasno, kako je moglo priti do akcentskega premika v tipu *kobyła* na tako širokem teritoriju. Mogoče je tudi, da je pri nekaterih teh imen treba suponorirati drugo osnovo.«

Iz prvotnega **Kqbýlja gláva* je najprej treba suponorirati preskok naglasa > **Kóbilja gláva*, nato moderno vokalno redukcijo med drugo polovico XIV. in koncem XV. stol. > **Kóblja gláva*, verjetno že pred tem *l' > j* in za palatalnim glasom *a > e > Kobjegláva*.

Prilagam dve sliki: prva ponazarja prostorsko porazdelitev imen z *j*. *Dutovlje* sem tu dodal zaradi negotovosti, ali se imenska oblika *Ottotoyan* nanaša, kar je verjetno, na *Utovlje* ali, kar ni izključeno, na *Dutovlje*. *Sežano* sem dodal zgolj za lažjo orientacijo.

Druga karta ponazarja — s črnimi krogi — kraje iz prve karte, z belimi krogi pa današnje kraje na meji med kraškim in južnotranjskim narečjem, ki jih omenjata Logar in Rigler. Črta ponazarja — po skopih podatkih v Logarjevih in Riglerjevih delih — današnjo mejo med tema dvema narečjema. (Logar, *Dialektološke študije, VII, Pripombe k obsegu in karakteristiki kraščine in notranjščine v Ramovševih dialektih*, SR VIII, str. 50–54.) Krajevna imena na karti pišem po KLS I, Logar jih piše včasih drugače.

Pavle Merkù
Trst

KRATICE

- BM Licia Persi Cocevar, Iacobus Gremon. Quaternus de defensionibus (1354), in I registri dei notai triestini dei Malefici Facina da Canciano e Iacobus Gremon (1352 e 1354), v *Archeografo Triestino* XCI (1982), 47–141 in 143–218.
- C¹, C², C³ Receptus cere I (1357–1377), II (1389–1399), III (1400–1406), Stolni arhiv sv. Justa v Trstu.
- D Quaternus tam decimarum quam quartesiorum 1357, Stolni arhiv sv. Justa v Trstu.
- KLS Krajevni leksikon Slovenije I, Ljubljana, 1968.
- KOS Milko Kos, *Urbarji slovenskega Primorja II*, Ljubljana, 1954.
- LP Libro di perticationi delle Ville di San Pelagio, Sgonich, S. Croce, Duino, Prosecho, e Contovello scritto da Giusto Ravizza Not.ro l'anno 1525, Diplomatski arhiv v Trstu, sign. β A 19.
- M Redditus et proventus Canonice et Capituli Ecclesie Tergestinae de 1377 et sparsim de pluribus annis sub eodem millesimo (1338–1383), Stolni arhiv sv. Justa v Trstu.
- PILLON Lucia Pillon, La fondazione della 'cella' di Trieste dalle origini alla metà del Quattrocento, diplomatska naloga iz srednjeveške zgodovine, Tržaška univerza, akademsko leto 1977–1978.
- Q Quaternus decimarum Ven. Capituli S. Iusti Mart. de Tergesto de Anno 1317 (1315–1320), Stolni arhiv Sv. Justa v Trstu.
- R Redditus et proventus beneficiorum Canonice Ven. Capituli Tergestini de Anno 1310 (1307–1310), Stolni arhiv sv. Justa v Trstu.
- SSMM Arhiv benediktinskega samostana sv. Mučenikov v Trstu, Državni arhiv v Trstu, sign. C. R. S. Intendenza Commerciale per il Litorale in Trieste 1748–1776.

BIBLIOGRAFIJA VIKTORJA SMOLEJA

OB OSEMDESETLETNICI

1931

- B** Mesto ob Vltavi. Odlomka iz »Sprehodov po zlati Pragi«. — Mentor 1930/31, 130–135. (s slikama).
- E** Dober zdravnik. — Žika 1931/32, 189–192.
- Študentovska zgodba. — Žika 1931/32, 173–176.

1932

- A** *Janez Rožencvet, Pravljice.* — Slovenec 1932, št. 259, 4.
- E** Berač s pinčem. — Mladika 1932, 250–251.
- Čas se je ustavil. — Mladika 1932, 54.
- Leteča konjenica. — Mentor 1931/32, 204–206.
- Mati z otrokom. — Mladika 1932, 251–252.
- Na postaji. — Mladika 1932, 135–136.
- Noč na sedlu. — Žika 1931/32, 140–141.
- Pred cerkvijo. — Mladika 1932, 53–54.
- Sestra. — Mladika 1932, 378–381.
- Vesela pravljica za žalostna dekleta. — Žika 1931/32, 45–47.
- Zavezniki. — Žika 1931/32, 93–95.

1933

- B** Slovinský kultúrny život roku 1933. — Elán 1933, 2–3.

1934

- B** Slovaki in Poljaki. — Beseda o sodobnih vprašanjih 1934, 146–149.
- Slovaško pismo. — Beseda o sodobnih vprašanjih 1934, 13–18, 97–104.
- Slovinský »Spolok sv. Mochora« a jeho činnosť. — Kultúra 1934, 33–35.

1935

- B** Slovaki in »Družba sv. Vojtecha«. — Mladika 1935, 346–347, 388–389.
- Slovaški božič. — Mladika 1935, 27–28.
- D** **Martin Kukučín, Hiša v bregu.** — Ljubljana, Jugoslovanska knjigarna 1935, 425 str. — Prevod iz slovaščine.
- Svetniki si delijo svet. — Mladika 1935, 210. Prevod iz srbohrvaščine (srbska ljudska pesem).
- J. Lermontov, Pesem o carju Ivanu Vasiljeviču, mladem opričniku in pogumnem trgovcu Kalašnikovu. — Mladika 1935, 262–266. — Prevod iz ruščine.

E Morje. — Mladika 1935, 290–292.

1936

B Slovaški mesečnik o slovenski književnosti in Finžgarju. — Slovenec 1936, št. 38, 5. (Podpis V. S.)

D Ivan Stodola, Kralj Svetopolk. — Mladika 1936, 60–65, 100–105, 144–146, 185–186, 224–226, 262–267. — Prevod iz slovaščine.

Milo Urban, Lesen kruh. — Mladika 1936, 8–10. — Prevod iz slovaščine.

Ivan Stodola, Kralj Svetopolk. — Mohorjeva družba 1936, 86 str. (Mohorjeva knjižnica 83) — Prevod iz slovaščine.

1937

A *Slovo o prekladoch.* — Prameň, 1937, 20–23, 93–96. — Ocena slovaškega prevoda Finžgarjevega romana Pod svobodnim soncem.

E Otrok. — Mladika 1937, 261–265.

Strel. — Mladika 1937, 91–92.

Umor v grajskem parku. — Mladika 1937, 174–175.

1938

B Politika in kultura. — Dejanje 1938, 211–214.

Vtisi iz Poljske. — Dejanje 1938, 285–291.

1939

B Od Tater do Balta. — Mladika 1939, 214–217, 255–260, 292–297, 338–342, 376–378. — Potopis.

D Jozef Cíger Hronský, Judež kupuje koledar. — Naš dom 1939, 462–463.

Jozef Cíger Hronský, O belem snegu in božiču. — Slovenec, št. 296, 5–6.

Milo Urban, Ljudje se vračajo v svoja gnezda. Iz romana Megle ob zori. — Naš dom 1939, 464–466.

1940

A *Kje je resnična Poljska?* — Dejanje 1940, 106–113. — Ocena knjižice Poljska in njen duh. *Koloman K. Geraldini, Piesne zpod Triglava.* — Dejanje, 1940, 78–82. — Ocena prevoda antologije slovenske poezije.

Juljusz Słowacki, Oče okuženih. — Dejanje 1940, 166–167.

Pavle Sedmak, Kaplan Martin Čedermac. — Dejanje, 1940, 242–243. — Ocena prevoda romana v slovaščino.

B Slovaška pota. — Mladika 1940, 52–56, 85–88, 123–126, 163–168, 195–198, 236–239, 269–273, 299–301, 334–338, 371–374, 407–413. — Potopis.

E Pastirc s tujo glavo. — Mladika 1940, 5–10.

Služkinja. — Žika 1940/41 19–20.

1941

- B** Janko Jesenský, Demokrati. — KGMD 1941, 8–12.
Slovaška pota. — Mladika 1941, 15–17, 52–54, 86–88, 119–122. — Potopis.

1943

- D** Janko Jesenský, Demokrati. — Ljubljana, Konzorcij Slovenca 1943, 190 str. — Uvodna beseda (str. 5–6). — Prevod iz slovaščine.

1944

- D** Georgij Dimitrov, Kam gre Bolgarija? Tisk 1944, 12 str. — Prevod iz srbohrvaščine.
Josip Broz — Tito, Borba narodov zaslužnjene Jugoslavije. — Tisk 1944, 27 str. — Prevod iz srbohrvaščine.
Nova Jugoslavija. — Tisk 1944, 12 str. — Prevod iz srbohrvaščine.
Stari politiki in javni delavci v OF, jugoslovanskem osvobodilnem gibanju in o Titu. — Tisk 1944, 27 str. Brošura intervjujev. — Prevod iz srbohrvaščine.

1945

- A** O jeziku v NOB. — Slovenski zbornik 1945, 372–378.
B Gimnazijski učni načrt. — SP 4. XII. 1945.
Ivan Rob. — SP 15. VI. 1945. (Podpis V. S.).
Novo šolsko leto naših srednješolcev. — SP 14. X. 1945.
Prehodne težave pri jezikovnem pouku na naših šolah. — Popotnik 1945/46, 80.
»Rusi naši stari bratje«. — SP 1945, št. 84. (Podpis V. S.).

1946

- B** Gimnazije ob polletju. — SP 14. IV. 1946.
Kaj naj študira naša mladina?. — SP 19. V. 1946.
Iz slovaškega kulturnega življenja. — SP 15. VI. in 29. VIII. 1947.
O jezikovnem pouku v srednji šoli. — Popotnik 1945/46, 104–109.
O potrebah strokovnega kadra na srednjih šolah. — Popotnik 1945/46, 183–185.
Ob zaključku šolskega leta. — Ljudska pravica 17. VII. 1946.
Obletnica slovaške narodne vstaje. — SP 1946, št. 201.
Slovaški zapisniki. — SP 9. VI. 1946.
Upodablajoča umetnost, ljudstvo in šola. — Priloga Pedagoškega delavca 1945/46, št. 6/8, 43–46.
Č Slovensko berilo I za nižje razrede srednjih šol. — Ljubljana, DZS 1946, 208. str.
Slovensko berilo III za nižje razrede srednjih šol. — Ljubljana, DZS 1946, 272 str.
Slovensko berilo I za nižje razrede gimnazije. — Ljubljana, DZS 1946, 80 str.
Slovensko berilo II za nižje razrede gimnazije. — Ljubljana, DZS 1946, 80 str.

1947

- A** *Branko Rudolf, Pod zvezdo.* — Ljudska pravica 25. IX. 1947.
Peter Petrovič Njogoš. — Obzornik 1947, 165–166.
- B** Iz češkega gledališkega in filmskega življenja. — SP 30. XII. 1947, št. 305. (Podpis V. S.)
Iz slovaškega kulturnega življenja. — SP 29. VIII. 1947.
Osemdeset let Petra Bezruča. — Tovariš 1947, št. 39, 36.
Peter Jilemnický. — SP 5. XII. 1947, št. 285.
Pismo iz Bratislave. — SP 20. in 24. IX. 1947.
Pismo Prage. — SP 10. IX. 1947.
Stanislav Kostka Neumann. — SP 22. VIII. 1947.
Zadruga Moravskega kola pisateljev. — SP 24. VI. 1947.
Župančič v slovaščini. — SP 30. I. 1947. (Podpis V. S.)
- Č** **Janko Kersnik, Jara gospoda.** — Ljubljana, DZS 1947, 95 str. (Klasje 3). — Opombe (str. 77–89).
Janko Kersnik, Kmetske slike. — Ljubljana, DZS 1947, 86 + (IX) str. (Klasje 6).
Opombe (str. 75–86).
Slovensko berilo za nižje razrede srednjih šol II. — Ljubljana, DZS 1947, 288 str.
- D** **Julius Fučík, Zapiski izpod vešal.** — Ljubljana, Slovenski knjižni zavod 1947, 87 + (II) str. (Dokumenti 7). Predgovor (str. 5). (Podpis Gusta Fučíková.) Sprema beseda: Beseda o Juliju Fučíku (str. 85–87). (Podpis Prevajalec.) — Prevod iz češčine.
Peter Jilemnický, Neorano polje. — Ljubljana, Cankarjeva založba 1947, 400 str. — Prevod iz slovaščine.
Ján Severin, Največ sveta . . . — Tovariš 1947, št. 19, 458. — Prevod iz slovaščine.
Kollárjev Sonet je prevedla Avgusta Smolej.

1948

- A** *Dvoje Cankarjevih del v ČSR.* — SP 30. I. 1948. — O prevodu romana *Moje življenje* v češčino in romana *Na klancu* v slovaščino.
K slovaškim pesmim. — Novi svet 1948, 752–753.
Slovenska dela v češčini po vojni. — Novi svet 1948, 228–232. O prevodu Bartlovega romana *Alamut* in Cankarjevega romana *Moje življenje*.
Nekaj čeških literarnozgodovinskih knjig. — SR 1948, 280–288.
Tone Seliškar, Bratovščina Sinjega galeba. — Novi svet 1948, 232. — Ocena češkega prevoda.
- B** **Baško Jozef Škultéty.** — SP 8. II. 1948.
Iz lužiškosrbskega kulturnega življenja. — SP 4. IX. 1948, št. 221.
Marija Wirgler psev. Marija Jezernik. — Novi svet 1948, 232.
Najboljše slovaške knjige v l. 1947. — SP 4. III. 1948, št. 54.
Pod svobodnim soncem. — Slovenski knjižni trg 1948, 131–132. — Dosedanje izdaje in prevodi Finžgarjevega romana.

- Č Slovensko berilo za nižje razrede srednjih šol, Ljubljana, DZS 1948, 272 str.
 Sodobno berilo za višje razrede srednjih šol. — Ljubljana, DZS 1948, 230 + (II) str.
 Sodobno slovensko berilo za višje razrede srednjih šol. — Ljubljana, DZS 1948, 130 + (I) str.
- D Ilija Erhrenburg, Kultura je nedeljiva. — Novi svet 1948, 641–649. — Prevod iz ruščine.

1949

- A Anton Ingolič, *Na splavih*. — NO 1949, 221–222. — Ocena češkega prevoda.
 Ivan Tavčar, *Visoška kronika*. — NO 1950, 223–224. — Ocena češkega prevoda.
- B ČSR na jasnih poteh. — Novi svet 1949, 307–314.
- Č Sodobno berilo za višje razrede srednjih šol III/IV. — Ljubljana, DZS 1949, 288 str.
 Slovensko berilo II za nižje razrede srednjih šol. — Ljubljana, DZS 1949, 288 str.
 Slovensko berilo VI za višje razrede srednjih šol. — Ljubljana, DZS 1949, 346 + (IV).
 Slovensko berilo VII za višje razrede srednjih šol. — Ljubljana, DZS 1949, 493 + (II).
 Sodobno berilo za višje razrede srednjih šol III/IV. — Ljubljana, DZS 1949, 222 + (II) str.
- D **Jan Drda, Nema barikada**. — Ljubljana, Slovenski knjižni zavod 1949, 122 + (II) str. (Mala knjižnica). Spremna beseda: Jan Drda (str. 121–123). — Prevod iz češčine.

1950

- A Janko Kersnik. — Odabrana dela, Beograd, Novo pokolenje 1950, 144 + (III) str. (Jugoslovenski pisci, knjiga XIII), str. 9–24.
 Dr. Oton Berkopec, *Česká a slovenská literatúra, divadlo, jazykozpyd a národopis v Jugoslávii*. — SR 1950, 203–218.
- B Alois Jirásek. — SP 1. III. 1950.
 Nekaj slovaške kulturne kronike za 1949. — Novi svet 1950, 359–363.
 O jeziku v naši javnosti. — NO 1950, 156–162.
- Č **Vladimir Nazor, Veli Jože**. — Ljubljana, DZS 1950, 117 + (I) str. (Klasje 20). Opombe (str. 81–117).
 Srbska ali hrvatska vadnica za prvi razred gimnazije. — Ljubljana, DZS 1950, 110 + (VI). Rečnik (str. 91–108). Več ponatisov.
 Slovensko berilo I. — Ljubljana, DZS 1950, 278 + (VII) str. — 3. predelana izdaja.
 Slovensko berilo II. — Ljubljana, DZS 1950, 281 + (VII) str. — 3. predelana izdaja.
 Slovensko berilo III. — Ljubljana, DZS 1950, 346 + (VI) str. — 3. predelana izdaja.
- D Alois Jirásek, *Pesjani*. — SP 1950, št. 52–137. — Prevod iz češčine.

1951

- B Pri jugoslovanskih Slovakah. — Obzornik 1951, 623–636.
 Srednje šolstvo na osvobojenem ozemlju. (S slikami). — Sodobna pedagogika 1951, št. 4, 149–157.

- Č **Janko Kersnik, Izbrane povesti.** — Ljubljana, Slovenski knjižni zavod 1951, 384 + (II) str. — Spremna beseda: Janko Kersnik (str. 375–379); Razlaga nekaterih mest (str. 380–382).
- Matija Valjavec, Živalske pripovedke.** (S slikami). — Ljubljana, MK 1951, 37. str. Spremna beseda: Matija Valjavec (1831–1897) (str. 37).
- Slovensko berilo IV. — Ljubljana, DZS 1951, 270 + (II) str.
- Slovensko berilo VI učbenik za višje razrede gimnazij. — Ljubljana, DZS 1951, 314 + (IV) str.
- Slovensko berilo VII. — Ljubljana, DZS 1951, 320 str.
- Srbska ali hrvatska vadnica za drugi in tretji razred gimnazije. — Ljubljana, DZS, 176 + (V). — Rečnik (str. 153–176). Več ponatisov.
- D **S. Obrazcov, Igralec z lutko.** — Ljubljana, MK 1951, 158 + (II) str. + 4 str. slik. — Prevod iz ruščine.

1953

- A Blaž Ostrovrhar, partizan in pesnik. — Obzornik 1953, št. 2, 68–73. — Življenje in delo Otona Vrhunca.
- Janko Kersnik. — Čitanka iz jugoslovenske književnosti za VII. razred srednjih škola, 393–397.
- B Janko Kersnik. (S slikami). — KMD 1953, 149–153.
- Komandant Blaž. (S sliko). — Borec 1953, št. 1, 332–334.
- O ženski partizanski liriki. — Naša žena 1953, št. 10, 282–283. — Z besedili neznanih pesnic.
- D *Josef Malík, Zlata ribica.* Lutkovna igra. — Igralo Lutkovno gledališče v Ljubljani v sezoni 1953/54.
- Rudolf Klačko, Prababica pripoveduje. — Ciciban, št. 2, 24–25. — Prevod iz slovaščine. (Podpis Prek Lado.)

1954

- B Franja Trojanšek — Zorana (1867–1935). — Mengeški zbornik 1954, 130–131. — Ponatisi njenih pesmi (str. 115, 136, 207–210).
- Mara Hus. (S sliko). — KMD 1954, 38–39.
- O slovenščini pri strokovnih izpitih. — Pedagoški delavec 12. I. 1954, št. 1/2; 10. II. 1954, št. 3 in 10. III. 1954, št. 5.
- Pisatelju Ivanu Preglju. Ob sedemdesetletnici. (S sliko). — KMD 1954, 62–65.
- Slovensko berilo VIII. — Pedagoški delavec 1954, št. 16.
- Č **F. Ksaver Meško, Izbrano delo.** Prva knjiga. — Celje, Mohorjeva družba 1954, 436 + (IV) str. Opombe (str. 399–436).
- Pohádka o větru.** — Ljubljana, MK 1954, 20 str. — Češka izdaja.
- Rozprávka o vetre.** — Ljubljana, MK 1954, 20 str. — Slovaška izdaja.
- Zajačkov zvonček.** — Ljubljana, MK 1954, 20 str. — Slovaška izdaja.

- D Pravljica o vetru.** (Slovaška ljudska pravljica). — Ljubljana, MK 1954, 20 str. — Prevod iz slovaščine.
- Enonoga gos. — Ciciban, št. 6, 85. — Prevod iz češčine. (Podpis Prek Lado.)
- Ján Čiž, Trije Osli. — Pionirski list 24. II. 1954, št. 22. — Prevod iz slovaščine. (Podpis Prek Lado.)
- Marie Janičková, Bogataš in svetilka. — Ciciban, št. 7, 108. — Prevod iz češčine. (Podpis Prek Lado.)
- Božena Němcová, Stric Matic. — Ciciban, št. 8, 124. — Prevod iz češčine. (Podpis Prek Lado.)
- O kraljični, ki ni mogla spati. — Pionirski list 5. V. 1954, št. 9, 136–137. — Prevod iz slovaščine. (Podpis Prek Lado.)
- O. Syrovatka, Pet prstov je pobegnilo v svet. — Pionir 1955/56, št. 3, 77–79. — Prevod iz slovaščine. (Podpis Prek Lado.)

1955

- A Naše slovstvo v dobi narodovobodilne vojne.** — Pogovori o jeziku, Maribor, Založba Obzorja 1955, 134 + (II) str., (str. 27–53). — Predavanje na zborovanju slovenskih slavistov v Mariboru 1954.
- Prešeren in narodnoosvobodilna vojna. — Kronika 1955, št. 1, 5–14.
- B Ksaver Meško.** Ob osemdesetletnici. (S sliko.) — KMD 1955, 114–117.
- Partizanski ruski učbenik. — Sodobna pedagogika 1955, št. 5/6, 136–143.
- Posvetovanje jugoslovanskih slavistov v Ohridu. — JiS 1955/56, 30–32.
- Prvi »Prešernov praznik«. — NO 1955, 139–143.
- Č Mara Husova, Po odgonu in druge zgodbe.** — Koper, Primorska založba Lipa 1955, 112 + (III) str. Spremna beseda: Mara Husova (str. 101–112).
- Hrnček var.** — Ljubljana, MK 1955, 20 str. — Slovaška izdaja.
- Hrnečku vař.** — Ljubljana, MK 1955, 20 str. — Češka izdaja.
- Marhulin syn.** — Ljubljana, MK 1955, 20 str. — Slovaška izdaja.
- Vtáci a ker.** — Ljubljana, MK 1955, 20 str. — Slovaška izdaja.
- D Maruška a zvieratá.** — Bački Petrovac, Obzor 1955, 20 str. — Prevod iz slovenščine.
- Vodník.** — Bački Petrovac, Obzor 1955, 20 str. — Prevod iz slovenščine.
- Karel Čapek, O pasjih navadah. — Ciciban 1954/55, št. 9, 140–141. — Prevod iz češčine. (Podpis Prek Lado.)
- Ľudo Ondrejov, Jerko in pretepač. — Pionir 1955/56, št. 3, 78–79. — Prevod iz slovaščine. (Podpis Prek Lado.)
- Václav Řiha, Učena muha. — Ciciban 1955/56, št. 1, 8–9. — Prevod iz češčine. (Podpis Prek Lado.)

1956

- A** Iz češkega in slovaškega kulturnega življenja. — JiS 1956/57, 145–146.
Marija Borštnik, Kratak bibliografski pregled slovenskega slovstva. — JiS 1955/56, 216–219.
Mednarodni slavistični sestanek v Beogradu. — JiS 1956/57, 88–91.
Poezija zapadnih i južnih Slavjan. — Naša sodobnost 1956, 164–166.
 Slovaška romantika (Ob stoletnici Štúrove smrti). — JiS 1955/56, 298–304.
 Štúrov spis O národních písniích a povestech plemen slovanských v slovenščini. — SR 1959, 181–188.
- B** Rojstvo slovaškega narod (Ob stoletnici štúrovstva). — NO 1956, 255–261.
- C** *Václav Burian, Enciklopedija Jugoslavije, II. knjiga, Zagreb 1956, (str. 310).* (Podpis V. Sl.)
- Č** **F. Ksaver Meško, Izbrano delo.** Druga knjiga. — Celje, Mohorjeva družba 1956, 381 + (III) str. Opombe (str. 339–381).
- D** **Eduard Bass, Nepremagljiva enajstorica.** — Ljubljana, MK 1956, 131 str. (Knjižnica Sinjega galeba 32). Predgovor (str. 5–8). — Prevod iz češčine.
Slovaške pravljice. — Ljubljana, MK 1956, 177 str. Spremná beseda: O slovaških pravljičah (str. 175–177). — Prevod iz slovaščine. (Spremná beseda podpisana V. S.)
 France Bevk, Čedermaci. — Knjiga 1956, št. 2/3, 75–78. — Prevod iz slovaščine. — Bevkov uvod v slovaško izdajo Kaplana Martina Čedermaca. (Podpis V. S.)
 Jožef Kalaban, Prigode Binetovega avta. — Pionir 1956, št. 8, 236–239. — Prevod iz slovaščine. (Podpis Prek Lado.)
 Ludo Ondrejov, Jerko in pretepač. — Pionir 1956, št. 3, 78–79. — Prevod iz slovaščine. (Podpis Prek Lado.)

1957

- A** Anton Aškerc in Slovaki. — Aškerčev zbornik, Celje 1957, 171 — 182.
Beograjski kongres. — JiS 1957/58, 93–96. — Soavtorstvo z Martino Orožen.
 Doslov. — Ciril Kosmač, Jarný deň. — Bratislava, SVKL 1957, 187 str. (Str. 182–187.)
O primorskem znanstvenem časopisu. — Vestnik 1957, št. 7–8, 10–11.
 Pesmi borcev XXXI. divizije. — Goriški zbornik 1957, 107–113.
Slovaški prevodi iz slovenščine. — NR 1957, št. 9, 222.
- B** Čeh, Slovak, Čehoslovak. — JiS 1956/57, 379–380.
 Jurčičev Zavod in Muljava. — JiS 1956/57, 283–284.
 Pesem svetlega in vročega hrepenenja. — Borec 1957, št. 7, 276–279. — O partizanski pesmi.
 Požun, Bratislava in podobno. — JiS 1956/57, 331–332.
 Šafárik in Šafárik. — JiS 1956/57, 330–331. — O pisavi imena.
- D** **Marie Majerová, Čarobni svet.** — Ljubljana, MK 1957, 146 + (II) str. — Prevod iz češčine.

Marie Majerová, Robinzonka. — Ljubljana, MK 1957, 146 + (II) str. (Knjižnica Sinjega galeba 40). — Spremná beseda: O češki pisateljivi Majerovi (str. 5–8). — Prevod iz češčine.

1958

- A** Velikomoravski Velehrad. — JiS 1957/58, 289–295 in 354–361.
Dvoje knjig o Jánošíku. — JiS 1957/58, 189–191.
Stanko Janež, Zgodovina slovenskega slovstva, 2. izdaja. — JiS 1957/58, 172–179.
- B** Fran Levec. — Knjiga 1958, št. 2, 69–71.
 Hviezdoslavova knjižnica. — Knjiga 1958, št. 6, 237. (Podpis V. Smolej.)
 Jezikovni pogovori. — Knjiga 1958, št. 3/4, 147 — 149. — O jezikovnih pogovorih dr. Mirka Rupla v ljubljanskem radiu.
 »Jezikovna posvetovalnica«. — Knjiga 1958, št. 5, 202–203. — O jezikovnih posvetovalnicah v ČSR.
 »Nama en lep večer je bil...«. — Knjiga 1958, št. 7/8, 296–297. — O dvojini v slovenščini.
 Pri Mešku na Selah. — KGMD 1958, št. 2, 7–9.
 Prevajalčevi zapiski iz ČSR. — NR 11. I. 1958, št. 1, 12–13.
 Slovenska korespondenca v Pragi (Fr. Batha, Jugoslavica v literárnem archivu Národního musea). — NR 19. VII. 1958, št. 14, 342.
 SPKK. — Knjiga 1958, št. 2, 89. — O slovaškem Društvu prijateljev klasičnih knjig.
- Č **F. Ksaver Meško, Izbrano delo.** Tretja knjiga. — Mohorjeva družba 1956, 475 + (IV) str. Opombe (str. 399–457).

1959

- A** Glagoli s predlogom »v«. — JiS 1959/60, 64.
 »Kdor za domovino umre, je živel dovolj«. — JiS 1959/60, 1–6. — O Ivanu Robu v NOB.
Parizanski slovenski čitanki. — JiS 1959/60, 33–34.
 Sedemdeset let Meškovega pisateljavanja. — NO 1959, št. 9/10, 420–421.
 Slikar Ivan Žabota. — NO 1959, št. 9/10, 436–439.
Tri češke knjige. — JiS 1958/59, 214–216.
- B** Merćin Nowak, lužiškosrbski slikar. (S slikami.) — NR 13. VI. 1959, št. 11, 266.
- Č **F. Ksaver Meško, Izbrano delo.** Četrta knjiga. — Celje, Mohorjeva družba 1959, 500 + (IV) str. Opombe (str. 449–502).
- D** **Jarmila Glazarová, Advent.** — Maribor, Založba Obzorja 1959, 288 str. Prevod iz češčine. — Spremná beseda: O pisateljici in njenem delu, (str. 270–281).
Jan Neruda, Malostranske povesti. — Ljubljana, Cankarjeva založba 1959, 232 + (IV) str. — Spremná beseda: Jan Neruda (1834–1891), (str. 217–229). — Prevod iz češčine, stihe prevedla Avgusta Smolej.
- Leteća ladja in druge lužiškosrbske pravljice.** — Ljubljana, MK 1959, 148 + (IV) str. — Prevod iz lužiške srbsčine. — Spremná beseda: O Lužiških Srbih, (str. 145–149).

- Dagmar Klimová, Folkloristika na svetovnem zborovanju slavistov v Moskvi 1958. — Slovenski etnograf 1959, 233–240. — Prevod iz slovaščine. Francoski povzetek.
- M. Kalinovski, Kako so prihajale živali k babici Zimi po toplo obleko. — Rodna gruda 1959, št. 1, 28. (Podpis Prek Lado.)
- Merćin Nowak, Kako sem našel domov. — NR 13. VI. 1959, 266. — Prevod iz lužiške srbščine.
- F. A. Braland, B. Sobotka, P. Hobl, Velika glasba dneva. — RLj 1959.
- Ján Solovič, Čez pet minut bo polnoč. — RLj 1959.

1960

- A France Rebec in Čehi. — SR 1960, 262–267.
Ljudstvo poje. — KMD 1960, 141–146.
Slovar slovaškega jezika. — NR 9. VII. 1960, 319–320.
- B Naši knjižni prevodi iz lužiške srbščine. — JiS 1959/60, 252–253.
O Ivanu Robu. — JiS 1959/60, 222–223.
Slovaška opera. — NR 9. VII. 1960, 318–319.
Zapiski in opombe. O geslu »Kdor za domovino umre . . .« in partizanskem listu Bobnar. — JiS 1960, 222–223.
- C Članki za Slovenski biografski leksikon, IX. zvezek: Lovro Rakovec (str. 19); France Rebec (str. 56–57); Vladimir Regally (str. 65–66); Albert Rejec (str. 75); Ivan Rejec (str. 76); Jakob Rejec (str. 76–77); o. Hijacint Repič (str. 84–85); Josip Viktor Ribič (str. 94–95); Viktor Rohman (str. 124); Vlado Rojec (str. 126–127); Jožef Rosina (str. 134–135); Alojzij Rován (str. 144); Maks Rožman (152–153); Anton Rudež (str. 155–156); Franc Samec (str. 192–193); Maksa Samsa (198); Hinko Scheidella (str. 214).
- Č F. Ksaver Meško, *Izbrano delo*. Peta knjiga. — Celje, Mohorjeva družba 1960, 351 + (IV) str. Opombe (str. 311–351 + I).
- D Ružena Nasková–Nosková, V Ljubljani. — NR 23. VII. 1960, 343. — Prevod iz češčine.

1961

- A Agitteater 1941. — JiS 1961/62, 90–94.
Bevkova bibliografija. — JiS 1960/61, 135–136.
Pesem našega osvobodilnega boja. — JiS 1960/61, 209–219.
Ružena Nasková–Nosková, igralka in Cankarjeva prevajalka. — NO 1961, 78–90.
Iz pisem Ružene Naskove–Noskove slovenskim adresatom. — NO 1961, 262–274.
Izvirnik himne Hej Slovani in slovenski prevod. — JiS 1960/61, 206–208.
O prevajanju romana »Advent« Jarmile Glazarove. — NO 1961, 355–359.
Prešeren v slovaščini. — Delo 10. XII. 1961.
Zgodovina slovaškega slovstva. — NR 25. III. 1961.
- B Naši igralci na Hrvaškem in v Italiji. — Delo 5. V. 1961. — Partizansko gledališče v letih 1943 in 1944.

Naše slovstvo v NOB. — Pionir 1960/61, 246–247.

- C Slovenski dramski leksikon I od A do L.** — Ljubljana, MGL 1961, 200 str. (Knjižnica MG 16).
- D Ľudo Ondrejov, Sonce nad gorami, I. del: Mladost na samoti,** — Maribor, Založba Obzorja 1961, 151 str. Spremná beseda: O pisatelju Ľudu Ondrejovu (str. 147–149). — Prevod iz slovaščine.
- Ľudo Ondrejov, Sonce nad gorami, II. del: Viharni svet.** — Založba Obzorja, Maribor 1961, 107 + (III) str. Prevod iz slovaščine.
- Karel Josef Beneš, Past, Štirje dnevi.** — Založba Borec, Ljubljana 1961, 246 + (II) str. — Prevod iz češčine.

1962

- A Ljudstvo poje.** — KMD 1962, 156–160.
- Nekaj novih knjig o slovstvu NOB. — JiS 1961/62, 147–153, 180–183, 217–220 in JiS 1962/63, 49–53.
- O Mari Husovi. — Zbornik reči na delu, Beograd 1962, 354–356.
- O Ivanu Robu. — Zbornik reči na delu, Beograd 1962, 1083–1085.
- O proučevanju slovstva NOB. — JiS 1962/63, 65–72. Objavljeno tudi v NR 8. IX. 1962, št. 17., 336–338.
- B Za dolgoročne programe (intervju o problemih založništva — Izbirajmo, kadar prevajamo).** — Delo 8. IV. 1962.
- C Slovenski dramski leksikon II od M do Ž.** — Ljubljana, MGL 1962, 240 str. (Knjižnica MG 20).
- D František Hečko, Rdeče vino.** — Ljubljana, Cankarjeva založba 1962, 708 + (III) str. — Spremná beseda: O avtorju in njegovem delu (str. 697–708). — Prevod iz slovaščine.
- Kraljevič in obrt.** — Ljubljana, MK 1962, 16 str. (Cicibanova knjižnica). — Prevod iz češčine. — Iz knjige Marie Majerová, Čarobni svet, Ljubljana 1957.

1963

- A Dušan Moravec, Vezi med slovensko in češko dramo,** Gledališki list MGL 1963, št. 4, 50–52.
- Nekaj predlogov za slovenske partizanske pesmi. — SR 1963, 199–206.
- Meškova surka. — JiS 1963/64, 80–82.
- O prevajanju romana »Advent« Jarmile Glazarove. — Zbornik radova o prevodenju, Beograd 1963 (str. 113–118).
- Nekaj novih knjig o slovstvu NOB.* — JiS 1962/63, št. 4, 119–122; št. 5, 150–151; št. 6, 180–183; št. 7, 212–217; št. 8, 252–253.
- Zvonova bibliografija.* — JiS 1963/64, 31–32.
- B Naše slovstvo v NOB, Literarni koledarček.** — Priloga Pionirja, Ljubljana 1963, 16.
- Srečanje s Finžgarjem. — KGMD 1963, 27–28.

1964

- A Dušan Makovický a Slovinci. — Sborník fil. fakul. univerzity Komenského, Bratislava 1964 (str. 271–274).
- O pisatelju Jensu Petru Jacobsenu. — Jens Peter Jacobsen, Mogens in druge novele. — Ljubljana, Cankarjeva založba 1964 (str. 139–143). (Novele prevedla Avgusta Smolej.)
- O urejanju Meškovega izbranega dela. — KGMD 1964, 15–20.
- B Iz Meškovih pisem. — KGMD 1964, 21–23.
- Pisma Ksaverju Mešku. — KGMD 1964, 24.
- Zadnja obiska na Selah. — KGMD 1964, 8–9.
- Č **F. Ksaver Meško, Mladim srcem.** Šesta knjiga izbranih del. — Celje, Mohorjeva družba 1964, 120 str. — Sklepná beseda (str. 111–119).
- D **Vladimír Mináč, Smrt hodi po hostah.** — Ljubljana, Prešernova družba 1964, 161 + (I) str. (Ljudska knjiga 56). — Prevod iz slovaščine.
- Rudo Moric, O divji rački.** — Ljubljana/Bratislava, MK 1964, 24 str. (Cicibanova knjižnica). — Prevod iz slovaščine.
- František Švantner, Življenje brez konca.** — Maribor, Založba Obzorja 1964, 840 str. — Prevod iz slovaščine.

1965

- A Fran Gerbič in Jan Neruda. — NR 26. I. 1965, 255.
- Jože Tiran o partizanskem »Kralju na Betajnovi«, Gledališki list MGL 1964/65, 206–208.
- B Gledališka Bratislava. Meseca februarja. — NR 18. V. 1965, 188–189.
- Literarna Bratislava. — NR 10. IV. 1965, 147.
- Pedagoška Bratislava. — Prosvetni delavec 17. III. 1965.
- Polemična Bratislava. — NR 11. IX. 1965, 353.
- Č **Ivan Rob, Izbrano delo.** — Maribor, Založba Obzorja 1965, 371 + (V) str. — Spremna beseda: Ivan Rob in njegovo delo (str. 5–92), opombe (str. 361–371).
- Matija Valjavec, Živalske pripovedke.** — Ljubljana, Mladinska knjiga 1965, 70 + (II) str. (Moja knjiga. Leto I. Razred V. 3). — Spremna beseda: Matija Valjavec (str. 63–64), O jeziku (str. 64–65), O stihu (str. 65–66), Jezikovne opombe (str. 66–70). (Podpis V. S.)
- Pastirica Drobtinica. — Ljubljana, MK 1965. — Izbor iz ljudskih pravljic. — Vsebina: Leteča ladja (str. 128–129); Pot k soncu (str. 141–149).

1966

- A Obravnave. — PZDG VI/1966, št. 12. Prispevek na posvetovanju o OF slovenskega naroda ob njeni 25-letnici.
- B Meškova spominska soba (S slikami). — KGMD 1966, 23–25.
- Premišljevanje o Mešku. — KGMD 1966, 21–23.

Srečanje prevajalcev v ČSSR. — NR 30. VII. 1966, 295.

- D Ľudo Ondrejov, V džunglah ob ravniku.** — Maribor, Založba Obzorja 1966, 104 + (I) str. — Prevod iz slovaščine.

František Blaha, Medicina na krivih poteh. — Ljubljana, Založba Borec 1966, 286 + (I) str. — Prevod iz slovaščine, soavtor Lojze Fink.

František Kožík, Največji pierot. — Ljubljana, MK 1966, 360 + (IV) str. (Levstikov hram). — Prevod iz češine.

Milan Ferko, Dežela, kjer je literatura »rentabilna«. Pogovor s slovaškim književnikom. — Večer 3. VIII. 1966. — Prevod iz slovaščine.

Ladislav Ťažký, Divji Adam. — Dialogi 1966, 270–274. — Prevod iz slovaščine.

Ladislav Ťažký, Književnost in književniki na Slovaškem. — Dialogi 1966, 102–106. — Prevod iz slovaščine.

1967

- D Václav Husa. — Zgodovina Čehov in Slovakov.** — Ljubljana, DZS 1967, 437 + (I) str. (Kultura in zgodovina). — Spremnna beseda (str. 411–414), kazalo osebnih in krajevnih imen (str. 421–433). — Prevod iz češčine.

Pavol Dobšínský, Slovaške pravljice. — Ljubljana/Bratislava, MK 1967. — Prevod iz slovaščine.

1968

- A Cankarjeve drame pri Slovakah.** — Dokumenti SGM 4, 1968, 12, 278–292. Francoski povzetek.

Dramatika in gledališče v slovenskem NOB. — Zbornik predavanj SSJLK, Ljubljana 1968, 1–21.

Slovenské motívy v slovinskej literatúre v druhej polovici 19. storočia. — Literárne vzťahy Slovákov a južných Slovanov, Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1968, 66–95.

Večer slovaške lirike. — Delo 10. XII. 1968.

- B Rudolf Deyl st., prvi slovenski Romeo.** — Dokumenti SGM 1968, 78–81.

- D Vojtěch Pavlasek, Jan Amos Komenský.** — Samobor, Slovenski šolski muzej Ljubljana 1968, 50 + (I) ov. str. — Prevod iz češčine.

Rudolf Deyl st., O svojem prvem ljubljanskem letu. — Dokumenti SGM 1968, 75–81. — Prevod iz češčine.

1969

- A Barbka Höchtlova.** — SR 1969, 309–318. Angleški povzetek.

Cankarjeva proza na Slovaškem. — SR 1969, 291–307.

Meško in Ptuj, Izvestje gimnazije na Ptuj. — Ptuj 1969, 180–184.

- B Dve pismi iz Bratislave.** — PiČ 1969 št. 5/6, 269–276.

O avtorjih prevedenih pesmi. — PiČ št. 5/6, 259–260. — O Milanu Rúfusu in Miroslavu Váleku.

O Novi mladiki, o klerikalizmu in še kaj. — Družina 1970 št. 3, 11.

Ob Rabi in ob Blatnem jezeru. — KMD 1969, 39–41.

Č **Matija Valjavec, Živalske pripovedke.** — Ljubljana, MK 1969, 70 + (II) str. (Moja knjižnica. Razred V. 3). — Spremna beseda: Matija Valjavec (str. 63–64), O jeziku (str. 64–65), O stihu (str. 65–66), Jezikovne pripombe, (str. 66–70). (Podpis V. S.). — Ponatis iz leta 1965.

D **Ľudo Zúbek, Vitezi brez meča.** — Ljubljana, MK 1969, 300 + (III) str. (Kekčeva knjižnica). — Prevod iz slovaščine. — Pisateljeva uvodna beseda (str. 7–8) in Prevajalčeva beseda (str. 304–306).

Jan Neruda, Pri treh lilijah. — Antena 1969 št. 14, 61–62. — Prevod iz češčine. (Podpis V. S.)

Pravljica o dveh bratih. — Ciciban 1969/70 št. 1, 10. — Prevod iz slovaščine. (Podpis Prek Lado.)

Peter Karvaš, Sedem prič. — RLj 1969, radijska igra. — Prevod iz slovaščine.

1970

A Nova mladika. — Nova mladika 1970 št. 1, 1–4. Uvodnik.

O dijaških letih Davorina Hostnika. — ZČ 1970, 90–93.

Svetovosť a nesvetovosť malých literatúr. — Slovenčina moja. — Bratislava 1970 (str. 92–95).

Draga 1968. — Nova mladika 1970, št. 4, 125. (Podpis v.s.)

Nova mladika. — Družina 1970, št. 3, 11.

Roland Gööck, Vsa čuda sveta. — Nova mladika 1970, 123–124.

B Franja Adamič, Srečanja in pogovori. — Nova mladika 1970, 321–323.

France Bevk, Srečanja in pogovori. — Nova mladika 1970, 257–259.

Iz Ljubljane v Bohinj. Za ljubitelje narave. — Delo 24. X. 1970, 22.

Jože Briški. — Nova mladika 1970, 193–196.

Josip Demšar, Srečanja in pogovori. — Nova mladika 1970, 161–164.

Vekoslav Grmič, Srečanja in pogovori. — Nova mladika 1970, 37–40. — O Mohorjevi družbi in verskem tisku danes na Slovenskem.

France Koblar, Srečanja in pogovori. — Nova mladika 1970, 65–68.

Štirje z Afrike. — Nova mladika 1970, 94. — O afriški literaturi.

Anton Trstenjak, Srečanja in pogovori. — Nova mladika 1970, 9–12. — Razmišljanje o človeku ob poletu na Luno.

Z božje njive. — Nova mladika 1970, 346–350. — Nekrologi za: Krista Hafner, Eliza Skalicky, France Frece, Pavel Perko, Andrej Gosar, France Bevk, Leopold Stanek.

Č **F. Ksaver Meško, Njiva, Izbrani prozni spisi.** — Ljubljana, MK 1971, 123 + (II) str. (Moja knjižnica, peti letnik, VI, 3). — Spremna beseda (str. 113–123).

D **Jaroslava Blažková, Kako sta si mački kupili televizor.** — Ljubljana/Bratislava, MK 1970, 20 str. — Prevod iz slovaščine.

Pavol Dobšínský, Slovaške pravljice. — Bratislava/Ljubljana, MK 1970, 264 + (III) str. — Prevod iz slovaščine.

1971

- A** **Zgodovina slovenskega slovstva VII. Slovstvo v letih vojne (1941–1945).** — Ljubljana, Slovenska matica 1971, 390 str.
Niko Kuret, Praznično leto Slovencev. — Nova mladika 1971, 76–77.
- B** Oboji zamujamo. — Delo 9. IX. 1971.
- D** **Alfonz Bednár, Ure in minute.** — Ljubljana, Založba Borec 1971, 429 + (II) str. — Prevod iz slovaščine.

1972

- A** Narodnoosvobodilni boj in slovenska kulturna tradicija. — PZDG 1971/72, št. 1 (str. 97–111).
O jeziku v osvobodilnem boju. — JiS 1972/73, 20–26.
O sedmi knjigi Matičine zgodovine slovenskega slovstva. — NR 10. III. 1970, 142–143.
- B** Beseda ustvarjalcev. — Knjiga 1972, 349–354.
Smrt prijatelja. V Bratislavi je umrl zaslužni prevajalec slovenske književnosti. — Delo 26. II. 1972. — Nekrolog za Vítazoslavom Hečkom.
- C** Slovenski gledališki leksikon I–III. Ljubljana, MGL 1972. (Knjižnica MGL 56, 57, 58). — Članki o gledaliških in filmskih ustvarjalcih.
- D** Rudolf Deyl, O svojem prvem ljubljanskem letu. Dokumenti SGM 1972, 150–154. — Prevod iz češčine.

1973

- A** Češkoslovaška dela o jeziku, zgodovini in kulturi slovanskih narodov od leta 1760. — SR 1973, 378–387.
- B** »Naši znanstveniki pred mikrofonom«. — NR 26. X. 1973, 8. — Zapisal Ciril Stani.
Pismi iz Bratislave. Sredi aprila 1973. — PiČ 1973, 517–523.
- D** Otto F. Babler, Nov slovenski prevod Dantejeve Božanske komedije. — Dialogi 1973, 665–677. — Prevod iz češčine.

1974

- A** Lirik Jan Neruda. — Jan Neruda, Pesmi. — Ljubljana, MK 1974. (Lirika 22), (str. 111–117).
Naše posvetovanje. — Zbornik Štefana Kuzmiča, Murska Sobota 1974, (str. 123–129).
O nekaterih naših teatroloških vprašanjih. — PiČ 1974, 634–643.
Slovenski gledališki leksikon. — SR 1974, 511–519.
Slovenski gledališki leksikon. — PiČ 1974, 634–643.
Stodvajset let Mohorjeve družbe. — PiČ 1974, 86–95.
- Č** **F. Ksaver Meško, Luna in žabica.** — Ljubljana, MK 1974, 16 str. (Čebelica 169).

D Iskra V. Čurkina, Matija Majar Ziljski. — Razprave SAZU, št. 2 (razred za zgodovinske in družbene vede), Ljubljana 1974 (str. 73–193). — Prevod iz ruščine.

Slovanske pravljice. — Ljubljana, MK 1974, 249 + (V) + pril. (Zlata ptica). — Prevedel slovaške pravljice. Vsebina: Petek in svetek (str. 51–52); Sol dražja od zlata (str. 62–68); O dvanajstih mesecih (str. 68–75) in Jelenček (str. 75–83).

1975

A Partizansko lutkovno gledališče. — Partizanska umetnost, Ljubljana, Zveza kulturnoprosvetnih organizacij Slovenije 1975, 54 str.

B V spomin Vojtëcha Mërke. — Delo 10. I. 1975. — Nekrolog.
Zapisek o Mohorskem koledarju. — Znamenje 1975, 186–187.

1976

A Finžgar, Iztokovo maščevanje. — Nova mladika 1976, 346–347. — Ocena novega prevoda Finžgarjevega romana Pod svobodnim soncem v slovaščino.

O mohorskih knjigah za leto 1976. — Znamenje 1976, 88–94.

B Oton Berkopec — sedemdesetletnik. — Delo 7. XII. 1976, 8.

France Bevk, Kaplan Martin Čedermac. — Mohorjeva družba 1975. — Znamenje 1976, št. 1, 88–94.

Obrazi in dela slovenskega slovstva. Ob knjigi dr. Antona Slodnjaka. — Družina 7. XI. 1976 št. 43.

Stanko Cajnkar, Fran Saleški Finžgar in njegova doba. — Mohorjeva družba 1976, 244 str. — Znamenje 1976, št. 5, 458–469.

Vitan Mal, Teci, teci, kuža moj. — Mohorjeva družba 1975. — Znamenje 1976, št. 1, 88–94.

Milena Matoh, Gospodinjstvo: 3-krat od A do Ž. — Mohorjeva družba 1975. — Znamenje 1976, št. 1, 88–94.

Mohorjev koledar 1972–1975. — Znamenje 1976, št. 1, 88–94.

Theodor Gerard Rotman, Kralj Debeluh in sinko Debelinko. — Znamenje 1976, št. 1, 88–94.

Klemens Tilmann, Kako govorimo danes o Bogu v družini. — Mohorjeva družba 1975, 63 str. — Znamenje 1976, št. 1, 88–94.

Marjan Zadnikar, Spomeniki cerkvene arhitekture in umetnosti II. — Mohorjeva družba 1975, 193 str. — Znamenje 1976, št. 1, 88–94.

C Slovaško-slovenski slovar. — Ljubljana, DZS 1976, 447 str.

Č Ivan Cankar, Njena podoba. — Celje, Mohorjeva družba 1976, 70 str. — Spremna beseda (str. 69–71).

Ivan Cankar, Novele in črtice. — Celje, Mohorjeva družba 1976, 177 str. — Izbral in razporedil slikovno gradivo.

F. Ksaver Meško, Legende o sv. Frančišku. — Celje, Mohorjeva družba 1976, 190 str. — Spremna beseda (str. 147–188); opomba (str. 88); nekaj literature o sv. Frančišku (str. 189–190).

1977

- A Bistvene lastnosti Radia OF. Osvoboditev Slovenije 1945. — Ljubljana, Založba Borec 1977, 365 str. — Referat na znanstvenem posvetovanju v Ljubljani 22. in 23. XII. 1975. Cankar in Budineki. — JiS 1976/77, 54–56.
- Nesrečna nočna pot zaradi stave, Slovenske variante k AT 1676 B. — Traditiones 1976/77 št. 5/6, 329–333.
- Grafenauerjeva Zgodovina starejšega slovenskega slovstva. — Nova mladika 1977, 230. V povirju treh rek. — JiS 1976/77, 107–110.
- B Iz vere v življenje. — Znamenje 1977, 304–310.
- Izbor prekmurskega slovstva (izbral in opombe napisal Vilko Novak). — Ljubljana, Zadruga katoliških duhovnikov 1976. — Znamenje 1977, št. 2, 191–192.

1978

- A Anton Janežič in ljudske knjižne družbe. — Znamenje 1978, 246–261.
- Ilustratorji Meškovih mladinskih knjig. — JiS 1978/79, 58–61.
- Meškove mladinske knjige. — SR 1978, 199–208.
- Želmíra Grešková, Juhoslovanská literatúra na Slovensku 1945–73. — JiS 1977/78, 117–120.
- Nova izdaja Valvasorja. — Znamenje 1978, št. 1, 35–39.
- »Ta hiša je moja . . .«. — JiS 1978/79, 23–24.
- V povirju treh rek. — JiS 1977/78, 107–110, 145–151, 339–345.

1979

- A Fran Zakrajšek, Goriški letnik 6/1979, 429–490.
- Vincent Šikula in njegov roman. — Vincent Šikula, Mojstri, Murska Sobota, Pomurska založba 1979, (str. 361–367). — Prevedla Avgusta Smolej.
- Aurelius Augustinus, Izpovedi. — Mohorjeva družba 1978, 396 str. — Znamenje 1979 št. 3, 281–293.
- Naša kultura v osvobodilnem boju. — Prešernov koledar 1979, 85–96.
- B Gorenjec France, Prekmurska deželica. — Stopinje 1979, 32–34.
- Ob obletnici »Dejanja«. — Znamenje 1979, 267–268.
- »Partizanska breza«, skrivaštvo in kulturniki. — Delo 1979, št. 226, 14.

1980

- B Alasia da Sommaripa Gregorio, Slovar italijansko-slovenski, druga slovensko-italijanska in slovenska besedila. — Ljubljana in Trst, MK in ZTT 1979, XV, 311 str. — Znamenje 1980 št. 1, 102–103.
- Guštanj — Ravne. — Koroški fužinar 1980 št. 2, 37. — O ustanovitvi gimnazije.
- Kugy, dežej, Smolle ipd. — JiS 1979/80, 150–151.

Meddisciplinarno posvetovanje o vprašanih slovenskega muzejstva. — Glasnik Slovenske matice 1980, 47–48 + ovoj.

Č **Fran Ksaver Meško, Izbrana mladinska beseda.** — Ljubljana, MK 1980, 203 str. Spremnna beseda: O Meškovi mladinski književnosti (str. 181–190); Preglednica Meškovega življenja in njegovega slovstvenega dela (str. 191–192); opombe (str. 193–203).

Matija Valjavec, Izbrana mladinska besedila. — Ljubljana, MK 1980, 125 str. — Spremnna beseda: O Matiji Valjavcu (str. 109–115); Preglednica (str. 116–117); opombe (str. 118–125).

D Rudolf Brtáň, Slovenci in drugi južni Slovani v delih Jana Čaploviča. — Traditiones 1980, št. 7/9, 251–260. — Prevedel iz slovaščine in priredil z Vilkom Novakom.

Jozef Tallo, Zelena premičnica Zemlja. — Ljubljana, MK 1980, 174 str. — Prevod iz slovaščine.

1981

B Nacionalno priznanje slovaštva. Še letos bo izšel peti, zadnji zvezek Enciklopedije Slovaške. — Delo 13. XI. 1981, 5.

Plus ça change, plus c'est la même chose. — Informatica 1981, 39–42.

V spomin dr. Antonu Podgorniku. — Vestnik (univ. E. K. Lj.) 11/1981/82 št. 3, 31–32.

Zapisujem. — KGMD 1981, 28–32. — O Novi mladiki.

D Albín Bagin, Slovaška črtica in novela sedemdesetih let. — Dialogi 1981, 837–841. — Prevod iz slovaščine.

Pravljica o vetru. — Ciciban 1981/82 št. 4, 25–38.

Ivan Sulík, Mlada proza in sedemdeseta leta. — Dialogi 1981, 863–870.

Ivan Sulík, Mlada proza in vstaja. — Dialogi 1981, 857–862.

Stanislav Šmatlák in Ján Števček, O romanu. — Dialogi 1981, 883–892.

Stanislav Šmatlák in Ján Števček, O koristnosti čevljev in umetnosti. — Dialogi 1981, 876–882.

Vincent Šabík bere Šikulove Mojstre. — Dialogi 1981, 854–857.

1982

B Simon Gregorčič. — Mohorjev koledar 1982, 83–84.

1983

A »Kdor je živel (e. i. umre) za domovino, je živel dovolj«. — Obzornik 1983, 786–789. — O Ivanu Robu.

Volk in godec v Aškerčevi baladi Godčeva balada. — JiS 1982/83, 297.

B Mohorska biblioteka in arhiv. — KGMD 3/1983, 16–17.

Prva slovaška tiskana knjiga. — Glasnik Slovenske matice 1983 št. 2, 127–128.

C **Slovensko-slovaški slovar.** — Ljubljana, DZS 1983, 610 str.

Č **Anton M. Slomšek, Črni maček in druge zgodbe.** — Celje, Mohorjeva družba 1983, 57 str. — Spremnna beseda: Anton M. Slomšek, Črni maček in druge zgodbe (str. 55–57).

1984

- A** Zapisnik o Valjavcu. — JiS 1983/84, 24–29.
- B** Med ugovori in odgovori. — JiS 1984/85, 55–56 in 256.
Za Mirkom Avsenakom (1895–1983). — Znamenje 1984, 236–238.
- Č** **Evgen Cestnik, Pesmi.** — Metlika, Zbirka Parada svetov 1974. 74 str. — Spremna beseda: Evgen Cestnik (str. 67–74).
- D** **Eduard Bass, Nepremagljiva enajstorica.** — Ljubljana, MK 1984, 117 str. — Prevod iz češčine.

1985

- B** Dr. France Škerl-Bregar. — Delo 23. X. 1985.
Zapisek v zahvalo lanšperskemu gospodu Petru Pavlu Glavarju. — Znamenje 1985, 171–172.

1986

- B** Dopolnilo k Ugovori in odgovori. — JiS 1985/86, 255.
Dr. France Škerl-Bregar. — Vestnik koroških partizanov 20/1986, 108.
Za Tonetom Potokarjem. — Zbornik občine Grosuplje 1986, 192–194.
Med ugovori in odgovori. — JiS 1985/86, 176–180.

1987

- A** O nekaterih slovaških krajevnih imenih. — JiS 1986/87, 202–205.
Smrtna obsodba nad slovenskim narodom in jezikom 1941. — Socialni realizem v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi, Ljubljana 1987 (str. 551–560) (Obdobja 7).
- C** František Babler. — ES. — Ljubljana, MK 1987, 167.
František Benhart. — ES. — Ljubljana, MK, 240.
- E** **Sava na Slovenskem.** — Celje, Mohorjeva družba 1987, 113 + [4] str. pril. (Zbirka naši kraji 8).

Neobjavljeni prevodi

- Ján Kollár, O literarni vzajemnosti med različnimi plemeni in narečji slovanskega naroda.
Ján Kollár, Izbor sonetov, (iz Slávy dcere).
Janko Jesenský, Demokrati II, prevod romana.
Matúš Kavec, Grape.
R. Kučera, Zlata ribica.
Ivan Stodola, Kariera Jožka Fučíka.
Janko Jesenský, Haspra, Demokrati.
Peter Karvaš, Meteor.
Peter Karvaš, Margareta z gradu.
Leopold Lahola, Tri četrtine sonca.

Leopolda Lahola, Štiri četrtine sveta.

Bibliografija Viktorja Smoleja k njegovi osemdesetletnici je sestavljena tako, da skuša zaobseči vsa področja njegovega znanstvenega, publicističnega, prevajalskega in uredniškega delovanja.

Gradivo je razvrščeno po letih, v okviru let pa je razvrščeno na šest poglavij: A. Razprave (pokončni tisk) in ocene (ležeči tisk). B. Članki, poročila, potopisi in drugi priložnostni članki. C. Enciklopedični članki. Č. Uredništvo knjig; sem smo uvrstili tudi opombe, komentarje in spremne besede. D. Prevodi. E. Izvirno leposlovje in esejistika. — Knjižne izdaje z izjemo souredniških knjig so tiskane polkrepko; h knjižnim izdajam njegovih prevodov smo uvrstili tudi spremne besede. V kurzivu so tiskane objave na radiu Ljubljana.

V bibliografiji so vsa njegova pomembna dela, vendar pa ni popolna, saj nam ni uspelo za številne nepodpisane prevode iz slovaščine in češčine, ki so bili objavljeni pred vojno v periodiki, ugotoviti avtorstva. Zbrani niso vsi njegovi prispevki za Slovenski biografski leksikon, Enciklopedijo Slovenije in Enciklopedijo Jugoslavije. Prav tako smo izpustili vsa kratka poročila o novih knjigah, ki so bila objavljena v Mladiki, Slovencu idr. Izpustili smo tudi nekatere njegove krajše črtice, ki jih je objavljajal pred vojno v različnih revijah in časopisih.

Psevdonimi in šifre: Florjan Bradač, Prek Lado, Fl, sv., s. v., SV, S. V., V. S., Smj, V. Sl.

Uporabljene kratice

DZS — Državna založba Slovenije

ES — Enciklopedija Slovenije

JiS — Jezik in slovstvo

KGMD — Književni glasnik Mohorjeve družbe

KMD — Koledar Mohorjeve družbe

MGL — Mestno gledališče v Ljubljani (od 1962/63: Mestno gledališče ljubljansko)

MK — Mladinska knjiga

NO — Nova obzorja

NR — Naši razgledi

PiČ — Prostor in čas

PZDG — Prispevki za zgodovino delavskega gibanja

RLj — Radio Ljubljana

SAV — Slovenská akadémia vied SAZU — Slovenska akademija znanosti in umetnosti

SGM — Slovenski gledališki muzej (od leta 1979: Slovenski gledališki in filmski muzej)

SP — Slovenski poročevalci

SR — Slavistična revija

SPKK — Spolok priateľou klasických kníh

SSJLK — Seminar slovenskega jezika, literature in kulture

SVKL — Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry

ZČ — Zgodovinski časopis

ZTT — Založba tržaškega tiska

Andrej Rozman

Filozofska fakulteta, Ljubljana

NAVODILA AVTORJEM

Prispevki za Slavistično revijo so v slovenščini, izjemoma tudi v drugih slovanskih in svetovnih jezikih. Avtor odda prispevek enemu od glavnih urednikov v dveh izvodih na 80-gramskem papirju; na listu naj bo 30 vrstic. Dolžina razprave naj ne presega ene in pol avtorske pole (25 strani, tj. 45.000 znakov), ocene 12 strani (24.000 znakov), poročila 4 strani (8.000 znakov). Rokopis je po možnosti tudi na PC-jevi ali atarijevi disketi, zapisan v katerem koli od popularnih urejevalnikov besedila oziroma v ASCII, mogoče pa ga je poslati tudi po elektronski pošti na naslov MIRAN.HLADNIK@UNI-LJ.AC.MAIL.YU ali UEK::FFHLADNIK. — Sinopsis naj ne bo daljši od 8 vrstic. Slovenski povzetek, ne daljši od dveh strani, podaja rezultate razprave; uredniku se sporoči zaželeni jezik za prevod. V neslovenščini napisane razprave imajo povzetek v slovenščini. — Avtor naj priloži številko svojega žiroračuna, naslov in občino stalnega bivališča, svojo enotno matično številko občana, ime inštitucije, na kateri dela, in naslov, kamor naj pridejo korekture. Če rokopis za tisk ni sprejet, glavni urednik avtorja pismeno obvesti. Ob izidu dobi avtor 20 separatov svoje razprave oziroma 10 primerkov ocene.

Avtorju se stavijo še naslednje tehnične zahteve: Korekture svojega prispevka opravi v treh dneh. Pri tem in pri prečkovanju tujih pisav se drži prečrkovalnih pravil Slovenskega pravopisa 1990. — Slikovni material priloži na posebnih listih, vsako sliko s svojo številko, v rokopisu pa mora biti označeno, kam katera sodi; podnapisi k slikam so že v rokopisu razprave. — Ponazarjalni zgledi se podčrtavajo; polkrepki tisk je označen z dvojno podčrtavo, razprti tisk s črtkano črto. Posebni znaki naj bodo označeni z barvnim svinčnikom, ob robu pa razločno izrisani. — Daljši navedki (nad 5 vrstic) naj bodo odstavčno ločeni od drugega besedila (navednice tedaj niso potrebne). Izpusti so v navedku označeni s tremi pikami v poševnem ali ogletem oklepaju; na začetku in na koncu citata so tropičja nepotrebna. — Besedilo opombe naj bo v članku takoj za mestom, ki ga pojasnjuje, vendar odstavčno ločeno od drugega besedila; zaporedna številka opombe stoji stično za ločili, ki sledijo temu mestu. — Literatura se navaja na kratek način v oklepaju v tekočem besedilu ali v opombah, na daljši način pa v seznamu literature ali v seznamu navedenk na koncu razprave. Med besedilom se sklicujemo na dela takole: (Breznik 1934: 213), v seznamu navedenk pa navedek razvežemo:

Anton Breznik 1934: *Slovenska slovnica za srednje šole*. Celje: Mohorjeva družba.

V seznamu literature je letnica neposredno pred navedbo strani. Članek v reviji se navaja takole:

Janko Kos: Problem časa v slovenski liriki. *Slavistična revija* XXXIX/1 (1991), 1–14.

V opombah so enote bibliografske navedbe ločene med seboj z vejicami:

¹ Anton Breznik, *Slovenska slovnica za srednje šole* (Celje: Mohorjeva družba, 1934), 16–18.

Na koncu vsake bibliografske enote je pika. Naslovi samostojnih izdaj so lahko ležeče postavljeni. Zbirka se nahaja v oklepaju tik pred navedbo strani, založba se pri knjigah starejšega datuma opušča, prav tako tudi krajšava str. za stran. Naslovi v stroki znane periodike so okrajšani, tako je lahko tudi avtorjevo ime. Pri zaporednem navajanju več del enega avtorja v seznamu literature ali navedenk namesto imena in priimka napravimo dva pomišljaja. Kadar na isto leto pride več del istega avtorja, letnici na desni stično dodajamo male črke slovenske abecede: 1944a, 1944b.

Bibliografske navedbe naj bodo enotne.

V OCENO SMO PREJELI

- Ole Michael Selberg: *Polsk litteratur i norsk oversettelse 1826–1989: En bibliografi = Literatura polska w przekładach norweskich 1826–1989: Bibliografia*. Oslo: Universitet i Oslo; Slavisk-baltisk avdeling, 1991 (Meddelelser, 62). 100 str.
- Alenka Gložančev: *Enobesedna imena slovenskih podjetij*. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, 1991. 112 str.
- Kiril Koneski: *Glagolskite konstrukcii so ke bo makedonskiot jazik*. Skopje: Institut za makedonski jazik »Krstе Misirkov«, 1990. 256 str.
- Georgi Georgievski: *Infinitivot i negovite ekvivalenti vo makedonskite tekstovi od XII. do XIV vek*. Skopje: Institut za makedonski jazik »Krstе Misirkov«, 1990. 123 str.
- Germanija Šoklarova-Ljorovska: *Semantika i sintaksa na vremenskite odnosi vo makedonskiot jazik vo sporedba so polskiot jazik*. Skopje: Institut za makedonski jazik »Krstе Misirkov«, 1990. 129 str.